

EKONOMICKÝ ČASOPIS

34 | 1986 | 7

8.— Kčs

Z OBSAHU

IŠA, Jan: „Ekonomia ponuky“ a jej miesto v súčasnej buržoáznej politickej ekonomii — HORNIAČEK, Milan: Niektoré problémy a výsledky simulačného modelovania mechanizmu plánovania stimulujúceho efektívnosť — BRHLOVIČ, Gerhard: K chápaniu plnej zamestnanosti v rozvinutom socializme — MIKOLAŠ, Zdeněk: Několik netradičních pohledů na efektívnosť průmyslových hospodářských jednotek — MATHÉ, Svätoslav: K problematike porovnateľnosti ekonomických ukazovateľov — VEČERNÍK, Jiří: Mzdová a příjmová diferenciacie: některé trendy a souvislosti — Recenzie — Z novej ekonomickej literatúry — Správy

Ekon. Čas., 34, 1986, č. 7, s. 593–688

ISSN 0013–3035

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Časopis pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu

Ekonomický časopis prináša state a diskusné príspevky z oblasti marxistickej politickej ekonómie, plánovitého riadenia a rozvoja socialistického národného hospodárstva, teórie hospodárskej politiky, financií, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných úsekových ekonomík. Venuje pozornosť otázkam medzinárodnej socialistickej integrácie, vedecko-technickej revolúcie a využívaniu ekonomicko-matematických metód. Zaoberá sa aj ekonomikou kapitalistických a rozvojových krajín a kritikou buržoázných ekonomických teórií. Prináša recenzie teoretických prác, správy z vedeckého života a bibliografiu.

Ekonomický časopis печатает статьи и дискуссии из области марксистской политической экономики, планового управления и развития социалистического народного хозяйства, теории экономической политики, финансов, экономики промышленности, сельского хозяйства и других отраслевых экономик. Он уделяет внимание вопросам международной социалистической интеграции, научно-технической революции и использованию экономико-математических методов. Занимается также и экономикой капиталистических и развивающихся стран равно как и критикой буржуазных экономических теорий. В журнале публикуются рецензии теоретических работ, новости из научной жизни и библиография.

Ekonomický časopis brings articles and discussion on marxist political economy, planned management and development of the socialist national economy, theory of the economic policy, finances, industrial economics, agricultural economics and other branch economics. It gives attention to the questions of the international socialist integration, scientific and technological revolution and applying of the economic-mathematical methods. It also deals with the economic problems of the capitalist and developing countries and with the critics of the bourgeois economic theories as well. It brings reviews of theoretical publications, news about the scientific life and bibliography.

Hlavný redaktor Egon Hlavatý
Výkonná redaktorka Zora Komínková
Redaktorka Katarína Rybanská
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Ladislav Andrášik, Ivan Figura, Vladislav Garaj, Ivan Haluška, Pavel Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša, František Jarušek, Miloslav Jirges, Jozef Košnár, Ján Kúkeľ, Adam Laščiak, Jozef Markuš, Vladimír Mikuláš, Jan Přivara, Štefan Samson, Jozef Sokira, Eduard Šarmír, Milan Šikula, Ladislav Unčovský, Vladimír Vrtiak, Ján Zervan.

Adresa redakcie: Fučíkova 10, 811 02 Bratislava, telefón 576 37, 543 41-3.

Číslo bolo redakčne spracované v marci 1986.

PV 385/88

9/6-

OBSAH

REVÍZIA 2013

State

IŠA, Jan: „Ekonomía ponuky“ a jej miesto v súčasnej buržoáznej politickej ekonomii	596
HORNIACEK, Milan: Niektoré problémy a výsledky simulačného modelovania mechanizmu plánovania stimulujúceho efektívnosť	611

Diskusia

BRHLOVIČ, Gerhard: K chápaniu plnej zamestnanosti v rozvinutom socializme	625
MIKOLÁŠ, Zdeněk: Několik netradičních pohledů na efektívnosť průmyslových hospodářských jednotek	638

Prehľady

MATHÉ, Svätoslav: K problematike porovnateľnosti ekonomických ukazovateľov	649
VEČERNÍK, Jiří: Mzdová a príjmová diferenciácie: některé trendy a souvislosti	662

Recenzie

DVOŘÁK, L.: Neokolonialismus osmdesátých let (Vojensko-strategické aspekty) – I. Figura	675
AGANBEGIAN, A. G. – MOSKVIN, D. D. (red.): Povyšenie efektívnosti narodnogo choziajstva – Š. Samson – J. Kurilec	677

Z novej ekonomickej literatúry

BAČURIN, A. V.: Intensifikacija i efektívnosť – J. Švantnerová	682
LAWRENCE, R. Z.: Can America Compete? – D. Šíbl	684

Správy

Medzinárodná konferencia o plánovitom riadení peňažného obratu (I. Hlavatá)	686
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

ИША, Ян: „Теория предложения“ и ее место в современной буржуазной политической экономии	596
ГОРНИАЧЕК, Милан: Некоторые проблемы и результаты имитационного моделирования механизма планирования, стимулирующего эффективность	611

Дискуссия

БРГЛОВИЧ, Герхард: Понимание полной занятости при развитом социализме —	625
МИКОЛАШ, Зденек: Несколько нетрадиционных взглядов на эффективность промышленных хозяйственных единиц — — — — — — — — — —	638

Обзоры

МАТЕ, Святослав: К проблематике сравнительности экономических показателей —	649
ВЕЧЕРНИК, Йиржи: Дифференциация зарплат и доходов: некоторые тренды и взаимосвязи — — — — — — — — — —	662

Рецензии

ДВОРЖАК, Л.: Неоколониализм 80-х лет (Военно-стратегические аспекты) — И. Фигура — — — — — — — — — —	675
АГАНБЕГЯН, А. Г. — МОСКВИН, Д. Д. (ред.): Повышение эффективности народного хозяйства — Ш. Самсон — Й. Курилец — — — — — — — — — —	677

Новая экономическая литература

БАЧУРИН, А. В.: Интенсификация и эффективность — Й. Швантнерова —	
ЛОРЕНЦ, Р. З.: Может Америка соревноваться? — Д. Шибл — — — — — — — — — —	684

Научная жизнь

Международная конференция по вопросам планомерного управления денежного оборота (И. Главата) — — — — — — — — — —	686
--	-----

CONTENTS

Articles

IŠA, Jan: „Supply-Side Economics” and its Place in the Contemporary Bourgeois Political Economy — — — — — — — — — —	596
HORNIÁČEK, Milan: Some Problems and Results of the Simulation Modelling of the Planning Mechanism, Stimulating Efficiency — — — — — — — — — —	611

Discussion

BRHLOVIČ, Gerhard: On Understanding the Full Employment in Developed Socialism	625
MIKOLÁŠ, Zdeněk: Some Non-Traditional Views to the Efficiency of the Industrial Economic Units — — — — — — — — — —	638

Review Articles

MATHÉ, Svätoslav: On Problems of the Comparability of Economic Indicators — —	649
VEČERNÍK, Jiří: Wage and Income Differentiation: Some Trends and Connections	662

Book Reviews

DVOŘÁK, L.: Neocolonialism of the Eighties (Military-Strategic of Aspects — I. Фигура — — — — — — — — — —	675
AGANBEGIAN, A. G. — MOSKVIN, D. D. (Ed.): Increasing of the Efficiency of National Economy — Š. Samson — J. Kurilec — — — — — — — — — —	677
	682

New Economic Literature

- BACURIN, A. V.: Intensification and Efficiency – J. Švantnerová – – – 682
LAWRENCE, R. Z.: Can America Compete? – D. Šibl – – – – – 684

Reports

- International Conference on Planned Management of the Money Circulation (I.
Hlavatá) – – – – – – – – – – – – – – – 686

„Ekonomía ponuky“ a jej miesto v súčasnej buržoáznej politickej ekonomii

IŠA, Jan

Jednou z hlavných charakteristických črt krízy súčasnej buržoáznej ekonomie (ale zároveň prejavom úsilia o hľadanie východiska z nej) sú teoreticko-metodologické a ideologické spory medzi rozličnými ekonomickými teóriami, smermi a problémovými učeniami, ktoré viedli k značným zmenám vo vnútornej štruktúre buržoázneho ekonomického myslenia. Na jednej strane sa mení teoretický, hospodárskopolitický a ideologický význam niektorých tradičných buržoáznych prístupov a koncepcií, na druhej strane vznikajú nové, často však len staronové¹ smery. Tieto zmeny prebiehajú nielen v rámci obidvoch základných teoreticko-metodologických prúdov buržoázneho ekonomického myslenia (t. j. v abstraktno-logickom a sociálno-ekonomickom prúde), ale odzrkadľujú sa aj v ich vzájomných vzťahoch.

Diferenciačné procesy v súčasnej buržoáznej politickej ekonomii

Hlboký diferenciačný proces v súčasnej buržoáznej politickej ekonomii je charakterizovaný predovšetkým zosilnením krajných prúdov, t. j. reakčných, konzervatívnych teórií, fetišizujúcich živelný trhový mechanizmus a bojujúci proti „štátu blahobytu“ na jednej strane, a rozličných „opozičných“ smerov, ktoré sa usilujú o ďalšie rozšírenie štátneho intervencionizmu na strane druhej. V tejto diferenciacii sa vlastne svojrázne odzrkadľuje spôsob, akým súčasná buržoázna politická ekonomia reaguje na krízu štátnomonopolistického regulovania ekonomiky, ktorá sa začala otvorene prejavovať na začiatku 70. rokov.

¹ Ako príklad v tomto smere môžu slúžiť dve módne teoretické „opory“ súčasného ekonomického konzervativizmu — monetarizmus a tzv. ekonomia ponuky. Hoci monetarizmus obsahuje napríklad niektoré nové myšlienky o úlohe peňazí v reprodukčnom procese, jeho hlavným teoretickým východiskom je prastará kvantitatívna teória peňazí. Celá teoretická „múdrost“ tzv. ekonomie ponuky zasa neprekračuje obzor Sayovho „zákona trhov“.

Prvá krajná vývojová tendencia, označovaná ako konzervatívna, resp. neokonzervatívna, vychádza zo subjektívno-voluntaristickej diagnózy ekonomických problémov súčasného kapitalizmu a je spojená s tzv. neoklasickou renesanciou. Podľa zhodnej mienky stúpcov súčasného ekonomického konzervativizmu príčinu krízových procesov postihujúcich vyspelé kapitalistické krajiny od začiatku 70. rokov netreba hľadať v objektívnych ekonomických podmienkach, ale v nesprávnom ekonomickom myslení, ktoré sa zrodilo pod vplyvom „keynesovskej revolúcie“. Dôsledkom tohto „nesprávneho“ ekonomického myslenia vraj bola pomýlená ekonomická analýza, ktorá zdôvodnila chybnú hospodársku politiku. Všeobecným terčom tejto kritiky sa stali všetky formy keynesovstva a reformistická koncepcia tzv. štátu blahobytu.² Hlavným predmetom sporov v súčasnej buržoáznej politickej ekonómii sa teda znova stala otázka objektívnej nevyhnutnosti a hlavných foriem štátnomonopolistického kapitalizmu. Odpoveď na túto otázku je dôležitým kritériom teoreticko-ideologickej diferenciacie, pretože umožňuje identifikovať relatívne pokrokový a reakčno-konzervatívny prúd³ v buržoáznom ekonomickom myslení.

Reakčno-konzervatívny prúd súčasnej buržoáznej politickej ekonómie⁴ je veľmi heterogénny a opiera sa o rozličné teoretické zdroje, ktorých všeobecným východiskom sú základné postuláty neoklasickej školy. Pri určitom zjednodušení možno povedať, že súčasný ekonomický konzervativizmus tvoria tieto hlavné teoretické koncepcie: monetarizmus, tzv. ekonómia ponuky, teória „racionálnych očakávaní“ a tradičný, resp. pragmatický konzervativizmus. Niekedy sa spektrum súčasného ekonomického konzervativizmu nesprávne zužuje iba na prvé tri teórie. Pri takom prístupe by sme, pravda, vylúčili takých významných predstaviteľov súčasného konzervativizmu, ako sú v USA M. Weidenbaum, A. Greenspan, M. Feldstein, P. McCracken a H. Stein. Je charakteristické, že tak ako rastú skúsenosti z neokonzervatívnych „experimentov“, prehlbujú sa protirečenia medzi stúpcami rozličných konzervatívnych koncepcií a celý konzervatívny tábor sa ďalej diferencuje. Zatiaľ sa však zdá, že ekonomický neokonzervativizmus stále ešte vyjadruje záujmy najsilnejších skupín finančného kapitálu, ktoré sa nazdávajú, že práve táto re-

² Týmito otázkami sa podrobnejšie zaoberáme v práci Koniec „keynesovskej revolúcie“? (Bratislava, Pravda 1985).

³ Pojem reakčná ekonomická teória v zhode s Leninovou charakteristikou „ekonomického romantizmu“ dôsledne používame na označenie názorov a koncepcií, ktoré hľadajú inšpiráciu v minulých, „prežitých poriadkoch“.

⁴ Reakčné, konzervatívne tendencie sa začali v buržoáznej politickej ekonómii zosilňovať v druhej polovici 70. rokov v súvislosti s nástupom novej etapy v povojnovom vývoji kapitalistického hospodárstva. Vzhľadom na to, že „konzervatívna kontrarevolúcia“ vychádza z niektorých nových teoreticko-ideologických zdrojov, často sa v tejto súvislosti používa označenie neokonzervativizmus, čím sa má zvýrazniť určitá odlišnosť tohto prúdu od tradičného konzervativizmu. Podstatou neokonzervativizmu sa bližšie zaoberáme v stati Ekonomický neokonzervativizmus a zmeny v hospodárskej politike imperialistických krajín. [Pozri Imperializmus — zbrojenie — ekonomika. Bratislava, Pravda 1985.]

akčná ideológia najlepšie zodvedá zmeneným ekonomickým podmienkam.

V danej štúdii nebudeme bližšie skúmať príčiny⁵ a hybné sily „konzervatívnej kontrarevolúcie“ a uvedieme iba niekoľko poznámok na okraj objektívnej podmienenosti vzniku spomenutých teoretických koncepcií.

Najstaršou a teoreticky najrozpracovanejšou zložkou súčasného konzervativizmu je monetarizmus, ktorý si získal „zásluhy“ najmä tým, že podal najucelenejšiu buržoáznu kritiku keynesovstva a že rozpracoval všeobecnú ekonomickú „filozofiu“ konzervativizmu.⁶ Objektívnu podmienenosť vzniku monetarizmu (a zároveň príčiny postupného narastania jeho popularity) treba hľadať v dlhodobom zosilňovaní inflačných tendencií, ktoré vyvrcholilo prudkým výbuchom intlácie v 70. rokoch. Monetaristi prišli s jednoduchým a navonok „veľmi presvedčivým“ objasnením príčin inflácie, ktoré podľa nich spočívajú výlučne v príliš rýchlym raste množstva peňazí v obeh, a pre svoj antiinflačný program získali široké vrstvy obyvateľstva kapitalistických krajín. Na rozdiel od mnohých neoklasických teórií, ktoré nemajú bezprostredný vzťah k hospodárskej praxi, monetaristická doktrína vždy vyúsťovala do hospodárskopolitických záverov. Pravda, ukázalo sa, že realizácia monetaristických odporúčaní (najmä pokiaľ ide o bezprostredné regulovanie množstva peňazí) nie je taká jednoduchá, ako si to monetaristickí teoretici predstavovali. Snaha zabezpečiť stabilný rast množstva peňazí v obeh v súlade s dlhodobým tempom rastu hrubého národného produktu (HNP) naráža napríklad na rozličné konjunkturálne, sezónne, zahranično-ekonomické a iné potreby kapitalistického hospodárstva, na tlak jednotlivých skupín monopolného kapitálu, odborov a farmárov, na protirečivé politické záujmy a pod. V USA sa monetaristická koncepcia peňažnej politiky presadila v októbri 1979, no po pomerne krátkom čase sa od nej ustúpilo.

V buržoáznej ekonómii v posledných rokoch silnie kritika monetarizmu. N. Kaldor napríklad ostro kritizuje dva základné teoretické postuláty monetarizmu (tému o exogénnom charaktere ponuky peňazí a tézu o stabilnom charaktere dopytu po peniazoch) a dospieva k tomuto zá-

⁵ Touto otázkou sa zaoberáme v článku Kríza keynesovstva a ekonomický neokonzervativizmus. (Pozri Ekon. Čas., 31, 1983, č. 6.)

⁶ Súčasťou tejto „filozofie“ je primitívny, útočný antikomunizmus a reakčné, elitárske názory na úlohu štátu (osobitne tzv. štátu blahobytu), rovnosti, ľudských práv, vzťahu jednotlivca a spoločnosti a pod. Uznávanou „bibliou“ súčasného konzervativizmu, z ktorej čerpajú argumenty všetci konzervatívci — teda nielen ekonómovia — sú práce M. Friedmana. (Pozri napríklad FRIEDMAN, M. — FRIEDMAN, R.: Free to Choose. A Personal Statement. London 1980.) Nazdávame sa, že Friedmanova svojrázna „filozofia“ mala pre ekonomický neokonzervativizmus oveľa väčší význam ako jeho špecifický, často veľmi komplikovane formulovaný prínos v oblasti vlastnej ekonomickej teórie. Kritikou monetarizmu sa v Ekonomickom časopise podrobnejšie zaoberá R. Smolík. (Pozri SMOLÍK, R.: Kritika monetarizmu jako jedného z teoretických zdrojů neokonzervativizmu. Ekon. Čas., 33, 1985, č. 11.)

veru: „Po poldruha roka trvajúcich neúspechoch a chaotickom kolísaní — úrokovej miery, menových kurzov, tempa inflácie — bol experiment opustený a systém sa v skutočnosti vrátil k tradičnej politike regulovania úrokovej miery...“⁷

Pokiaľ ide o teóriu „racionálnych očakávaní“,⁸ jej vznik zrejme súvisí so snahou prekonať niektoré formálno-logické nedostatky a slabiny neoklasických (najmä monetaristických) modelov a s úsilím dôsledným uplatnením fikcie „ekonomického“, racionálne sa správajúceho človeka dokázať, že každá aktívna hospodárska politika je koniec-koncov škodlivá.

Oveľa skromnejšie ciele si kladie tradičný, pragmatický konzervatizmus, ktorého pozornosť sa zameriava hlavne na otázky rozpočtových deficitov, na problémy vonkajšej ekonomickej rovnováhy a na štruktúrne problémy. Pragmatický prístup vedie, prirodzene, v oblasti hospodárskej politiky k iným záverom ako monetarizmus a teória „racionálnych očakávaní“, a to k uznaniu potreby určitej aktívnej hospodárskej politiky.⁹

„Ekonomia ponuky“ — krajne pravé krídlo ekonomického neokonzervatizmu

Ak sa všetky neokonzervatívne koncepcie vyznačujú mimoriadne silným akcentovaním ideologických aspektov a otvorenou obhajobou záujmov veľkokapitálu, najviac tieto črty vystupujú pri tzv. *ekonomii ponuky*, ktorá predstavuje krajne pravé krídlo ekonomického neokonzervatizmu.¹⁰ „Ekonomia ponuky“, ktorá sa takmer cez noc stala módnou vlnou, zohrala neobyčajne významnú úlohu pri teoretickom zdôvodnení, a propagovaní Reaganovho hospodárskeho programu. Pravda, na rozdiel od konzervatívnych politikov, ktorí túto teóriu prijali s nadšením pripomínajúcim nadšenie anglických továrnikov nad Seniorovou teóriou „poslednej hodiny“, „akademickí“ ekonómovia (či už keynesovci alebo neoklasici) ju zväčša prijali veľmi kriticky a odmietavo.

⁷ KALDOR, N.: How Monetarism Failed. Challenge, May-June 1985, s. 12.

⁸ Podstatu teórie „racionálnych očakávaní“, ktorá sa niekedy označuje ako „monetarizmus II“, resp. ako „nová klasická ekonomia“, kriticky hodnotí Š. Heretik v stati Odraz krízy štátnomonopolistického kapitalizmu v teoreticko-ideologickej štruktúre buržoáznej politickej ekonomie. [Pozri IŠA, J. a kol.: Štátnomonopolistická hospodárska politika na rázcestí. Bratislava, Veda 1985.] Podrobnejší kritický rozbor teórie „racionálnych očakávaní“ obsahuje stať M. Sojku. [Pozri SOJKA, M.: K soudobým vývojovým tendenciám v americkém monetarismu. Finance a úvěr, 35, 1985, č. 10.]

⁹ Tento prístup sa napríklad presadil vo Francúzsku v čase, keď bol predsedom vlády R. Barre.

¹⁰ Namiesto úplnejšieho názvu tohto smeru, t. j. ekonomická teória orientovaná na stranu ponuky (supply-side economics), budeme používať skrátený názor „ekonomia ponuky“. V našej ekonomickej literatúre sa hodnotením tejto teoretickej koncepcie zaoberá stať M. Sojku. [Pozri SOJKA, M.: „Ekonomie strany nabídky“ — nový směr v ekonomickém myšlení USA. Polit. Ekon., 33. 1985, č. 5.]

Už sám názov nového smeru naznačuje, že jeho vznik súvisí s vulgarizovaným výkladom keynesovstva ako „ekonómie dopytu“, ktorá vraj celkom zabudla, že všetky podnety k hospodárskemu rozvoju vznikajú na strane ponuky. Toto naivné chápanie a konfrontovanie vzťahu ponuky a dopytu svedčí o tom, že vulgárny charakter súčasnej buržoáznej politickej ekonómie dosahuje v tomto smere svoj vrchol.

„Ekonómiu ponuky“ možno charakterizovať ako politickú ekonómiu veľkokapitálu, lebo celkom otvorene a nezakryte vyjadruje bezprostredné ekonomické záujmy a predstavy najreakčnejších skupín finančného kapitálu. Pritom ich, pravda, vyjadruje tak, že si — aspoň dočasne — uchováva značnú atraktívnosť aj pre maloburžoáziu, rôzne stredné vrstvy, a dokonca aj pre nie zanedbateľnú časť robotníckej triedy.

Pri celkovom hodnotení miesta a úlohy „ekonómie ponuky“ v súčasnom buržoáznom ekonomickom myslení však treba brať do úvahy, že táto reakčná koncepcia — napriek svojmu vyhranene triedne-ideologickému obsahu a krajne vulgárnemu charakteru — predsa len reaguje na niektoré závažné *reálne* problémy kapitalistickej ekonomiky v súčasnej etape, najmä na problém dlhodobého spomalenia ekonomického rastu všeobecne a na problém spomalenia rastu produktivity práce osobitne. Nemožno ignorovať, že ani keynesovci, ani monetaristi práve na tieto otázky, ktoré sú z hľadiska perspektív každej kapitalistickej krajiny svojím spôsobom kľúčové, nedali vlastne nijakú odpoveď.¹¹

Podobne ako monetaristi v prípade inflácie, aj stúpenci „ekonómie ponuky“ v prípade produktivity práce a ekonomického rastu ponúkali veľmi jednoduché a navonok „presvedčivé“ riešenie týchto problémov, ktoré sa dá rýchlo realizovať a je zdanlivo výhodné pre všetkých. Zatiaľ čo „keynesovská“ hospodárska politika v prvej polovici 70. rokov prispela (alebo sa jej to aspoň pripisuje) k súčasnému vzostupu nezamestnanosti a inflácie (t. j. k vzniku staglácie), stúpenci „ekonómie ponuky“ vyhlasujú, že realizácia ich hospodárskopolitických odporúčaní umožní simultánne odstránenie tejto dvojice ekonomických „chorôb“. Spoločnosť sa ich vraj pritom zbaví bez ekonomicky nebezpečných, sociálne bolestivých a politicky nepopulárnych dôsledkov, ktoré inak nevyhnutne sprevádzajú tradičné konzervatívne (deflačné) opatrenia na stabilizáciu ekonomiky. Inflácia sa vraj zlikviduje bez obmedzovania štátnych výdavkov a ekonomický rast sa obnoví bez toho, že by niekto musel prijsť oboť. Nielen to, ekonomický rast sa podľa tejto koncepcie zabezpečí takými prostriedkami, ktoré prinesú všetkým bezprostredné ekonomické výhody. Stúpenci „ekonómie ponuky“ sa teda riadili heslom „Sluby, veľké sluby sú dušou reklamy“. Táto jednoduchá taktika sa na-

¹¹ „Dramatický vzostup ekonómie ponuky v posledných niekoľkých rokoch bol bezprostrednou reakciou na ekonomické a politické nedostatky tradičných konzervatívnych odporúčaní v oblasti makroekonomickej politiky.“ [CAMPEN, J. T. — MacEWAN, A.: Crisis, Contradictions and Conservative Controversies in Contemporary U. S. Capitalism. The Review of Radical Economics, 14, Fall 1982, č. 3, s. 9.]

podiv osvedčila a Reaganov program, ktorý z nej vychádzal, získal veľa nespokojných „duší“.¹²

„Ekonomia ponuky“ vznikla na periférii „akademickej“ ekonomickej vedy,¹³ ktorej predstavitelia sa od nej zväčša dištancujú. Jeden z popredných monetaristov napríklad vyhlásil: „Niektorí členovia tejto skupiny (ide o stúpencov «ekonomie ponuky» — J. I.) nie sú ekonómovia a málo sa vyznajú v ekonomickej teórii. ... Ich nezainteresovanosť na akademickej práci sa však kompenzuje tým, že uprednostňujú demagogické cvičenia v masovokomunikačných prostriedkoch a v politickej aréne. Tieto skutočnosti treba zdôrazniť, pretože masovokomunikačné prostriedky zobrazujú stúpencov «ekonomie ponuky» ako hlavnú intelektuálnu a revolučnú silu v ekonomickej vede.“¹⁴ Sami stúpenci „ekonomie ponuky“ charakterizujú okrem toho obsah a zmysel svojho učenia veľmi rozdielne.

Napriek tomu, že väčšina predstaviteľov „akademickej“ ekonomickej vedy „ekonomiu ponuky“ kritizuje, nová doktrína sa stala veľmi populárna a získala veľa stúpencov. Pojem „ekonomia ponuky“ zdomácnel v ekonomickej terminológii, stručný výklad novej teórie sa dostal do učebníc, stúpenci „ekonomie ponuky“ získali významné postavenie v Reaganovej administratíve a ich odporúčania sa uplatňujú v praxi. Ani to však nerozptýlilo pochybnosti o novej doktríne a neprispelo v vyjasneniu jej obsahu.

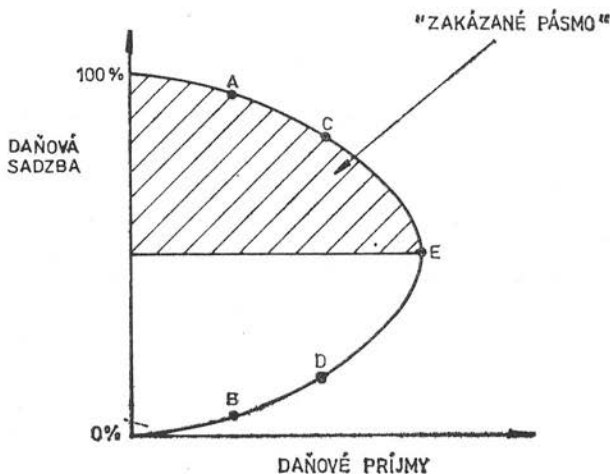
Nejasnosti súvisia už s tým, že sám pojem „ekonomia ponuky“ sa používa v rozličných významoch. Niekedy sa chápe v širokom zmysle takmer ako synonymum neoklasickej ekonomickej teórie, resp. ako vše-

¹² „Pod pláštikom «ekonomie ponuky» získala americká verejnosť dojem, že drastické krátenie rozpočtu nebude v skutočnosti potrebné a že ani nevznikne recesia. Mala sa urobiť omeleta bez toho, že by sa rozbilo čo len jedno vajíčko.“ (REYNOLDS, M. O.: Reflections on Supply-Side Economics. *Cato Journal*, 2, 1982, č. 3, s. 851.) Zbožné želania sa nespĺnili a tých „vajíčok“ sa napokon rozbilo viac.

¹³ K predstaviteľom a propagátorom „ekonomie ponuky“ patria hlavne publicisti a politickí činitelia. Pokiaľ ide o profesionálnych ekonómov, sú tu zastúpené zväčša len druhoradé osobnosti. K najznámejším stúpencom tejto koncepcie patria G. Gilder, J. Kemp, Norman B. Ture, J. Wanniski, R. Bartlett, A. Laffer, P. Graig Roberts, I. Kristol a R. Mundell. Pokiaľ ide o predchodcov, za „praotca“ tejto teórie okrem J. B. Sayera často pokladajú A. Smitha. Medzi priekopníkov „ekonomie ponuky“ sa niekedy zaraďuje aj americký multimilionár a politik A. Mellon. Predmetom ironických poznámok kritikov tejto extrémne liberalistickej koncepcie je skutočnosť, že stúpenci „ekonomie ponuky“ sa na potvrdenie správnosti svojich téz celkom vážne odvolávajú na arabského filozofa Ibn Chaldúna, ktorý v 14. storočí napísal: „Na začiatku dynastie zdanenie prinieslo veľké príjmy z malých zdaniteľných dôchodkov. Na konci dynastie zdanenie prinieslo malé príjmy z veľkých zdaniteľných dôchodkov.“ (Citované podľa CAMPEN, J. T. — MacEWAN, A.: *Crisis, Contradictions and Conservative Controversies in Contemporary U. S. Capitalism. The Review of Radical Economics*, 14, Fall 1982, č. 3.)

¹⁴ BRUNNER, K.: Is „Supply-Side Economics“ Enough? *Cato Journal*, 2, 1982, č. 3, s. 843. Pravda, v tlači sa objavili aj sarkastickejšie výroky na adresu „ekonomie ponuky“. Napríklad R. Dole, predseda finančného výboru senátu USA, rozprával roku 1982 novinárom tento vtíp typu „dobrá správa — zlá správa“. Dobrou bola vraj správa, že autobus, v ktorom boli stúpenci „ekonomie ponuky“, sa zrútil z mosta. Zlou bola zasa správa, že tri miesta v tomto autobuse boli prázdne. (Boston Globe, February 27, 1982.)

obecné uznávanie ponuky,¹⁵ inokedy v užšom zmysle ako rozvíjanie a aplikovanie „zdravých zásad“ Smithovho učenia. Tvorcovia „ekonómie ponuky“, ktorých sme spomínali (Laffer, Gilder, Kemp a ďalší), ju však formulujú tak, že v podstate splýva so Sayovým „zákonom trhov“.¹⁶ Pritom je charakteristické, že táto široko propagovaná doktrína nebola zatiaľ v ekonomickej literatúre komplexnejšia objasnená a existuje hlavne vďaka „ústnej tradícii“, vystúpeniam v televízii a krátkym novinovým článkom. Veľmi chudobný je napokon celý kategoriálny aparát „ekonómie ponuky“, ktorého hlavnou zložkou je tzv. *Lafferova krivka*.

Obr. 1. Lafferova krivka

Lafferova krivka sa prvýkrát objavila na verejnosti v rozličných novinových článkoch a roku 1978 v práci J. Wanniského, ktorý ju objasňuje takto:

„Ak je daňová sadzba stopercentná, v peňažnom hospodárstve sa zastaví všetka výroba. Ľudia nebudú v peňažnom hospodárstve pracovať, ak všetky

¹⁵ Pri takomto širokom prístupe neprekvapuje, že v časopise Federal Reserve Bank of St. Louis Review sa objavil článok (inak veľmi kritický vo vzťahu k „ekonómii ponuky“), ktorého nadpis tvrdil: „Všetci sme teraz stúpenkami ekonómie ponuky.“ (Pozri CAMPEN, J. T. — MacEWAN, A.: Crisis, Contradictions and Conservative Controversies in Contemporary U. S. Capitalism. The Review of Radical Economics, 14, Fall 1982, č. 3, s. 11.) To, pravda, pripomína známy výrok „všetci sme keynesovci“ z čias, keď vrcholila „keynesovská revolúcia“.

¹⁶ Say napríklad tvrdil, že iba podnecovanie spotreby neprináša „obchodu“ (commerce) nijaké výhody, lebo „ťažkosť spočíva na strane ponuky prostriedkov“, pričom tieto prostriedky dodáva iba výroba. „Cieľom dobrej vlády je preto stimulovanie výroby, cieľom zlej vlády je stimulovanie spotreby.“ (SAY, J. B.: Of the Demand of Market for Product. In: The Critics of Keynesian Economics. Hazlitt, H. (ed.). Princeton (New Jersey) 1960, s. 20–21.)

plody ich práce skonfiškujú vláda... Na druhej strane, ak je daňová sadzba nulová, ľudia si môžu ponechať sto percent toho, čo vyprodukujú v peňažnom hospodárstve. Pre výrobu neexistuje... vládna bariéra, takže výroba sa maximalizuje. Produkt peňažného hospodárstva je teda obmedzený iba túžbou robotníkov po voľnom čase; vzhľadom na to, že daňová sadzba sa rovná nule, príjmy vlády sa tiež rovnajú nule... Bod A predstavuje veľmi vysokú daňovú sadzbu a veľmi nízku výrobu. Bod B predstavuje veľmi nízku daňovú sadzbu a veľmi vysokú výrobu. Obidva body teda prinesú vláde tie isté príjmy... Vyšrafovaná oblasť ukazuje pásmo, ktoré je pre vládu zakázané (the prohibitive range for government), kde sú daňové sadzby zbytočne vysoké a možno ich znížiť so ziskom tak pre produkt, ako aj pre príjmy.¹⁷

Ak by sa daňové sadzby znížili z bodu A na bod C, celkové daňové príjmy by sa zvýšili, a zároveň by vzrástla aj výroba. Zvýšenie daňových sadzieb z bodu B na bod D by vyvolalo takisto zvýšenie daňových príjmov o rovnakú sumu. Daňové príjmy a výroba sa maximalizujú v bode E, ktorý však podľa Laffera nemusí zodpovedať daňovej sadzbe 50 %.¹⁸

Tieto nesmierne zjednodušené úvahy teoretici „ekonómie ponuky“ celkom vážne ponúkali politikom ako kritérium na rozhodovanie o stanovnení daňových sadzieb, resp. o fiškálnej politike vôbec. J. Wanniski napríklad tvrdil, že USA sa roku 1978 nachádzali v „zakázanom pásme“, vo svojej knihe však pre toto tvrdenie nepodal nijaký dôkaz. Predmetom kritiky zo strany keynesovcov, neoistitucionalistov, ale aj mnohých neoklasikov je tvar krivky, zjednodušené chápanie ekonomických podnetov (ktoré sa v podstate redukuje iba na výšku daňových sadzieb), ignorovanie širšieho „ekonomického prostredia“ pre tvorbu ekonomických rozhodnutí a pod.¹⁹

Stúpenci „ekonómie ponuky“ vychádzajú z veľmi jednoduchých úvah o ekonomických podnetoch a o správaní ekonomických subjektov. Na zvýšenie výroby (ponuky), ktorá si vraj sama automaticky vytvorí príslušný dopyt, je podľa nich potrebné iba dostatočné množstvo peňazí a ekonomická sloboda, t. j. odstránenie rozličných pravidiel a regulácií zväzujúcich podnikateľom ruky. Z toho vyplýva, že sa musia znížiť dôchodkové dane (osobitne dane zo ziskov korporácií) a štát nemá zasa-

¹⁷ WANNISKI, J.: The Way the World Works: How Economies Fail and Succeed. New York 1978, s. 97–98.

¹⁸ J. Wanniski upozorňuje, že s výnimkou daňových sadzieb 0 % a 100 % na „Lafferovej krivke“ nie sú čísla. „Bod E nie je, hoci môže byť 50 %, skôr je to však premenlivé číslo: Je to bod, v ktorom si voliči želajú byť zdanení.“ (WANNISKI, J.: Taxes, Revenues and the „Laffer Curve“. In: LAFFER, A. B. — SEYMOUR, J. P.: The Economics of the Tax Revolt: A Reader. Harcourt Brace Jovanovich, New York 1979, s. 8.)

¹⁹ Podľa P. Mirowského sa existujúca buržoázna kritika Lafferovej krivky zameriava na problém elasticity podnetov, na otázku empirickej verifikácie, na ignorovanie iných relevantných premenných a na kontroverziu o rozsahu „podzemnej ekonomiky“. (MIROWSKI, P.: What's Wrong With the Laffer Curve? Journal of Economic Issues, 16, September 1982, č. 3, s. 818.)

hovať do činnosti súkromného sektora. Realizácia týchto odporúčaní má vyvolať do života nasledovný mechanizmus: rýchlo vzrastie výroba a národný dôchodok, pričom sa aj pri nižších daňových sadzbách budú zväčšovať štátne príjmy. Ak sa dosiahne „plná zamestnanosť“, mnohé rozpočtové výdavky (transferové platby sociálneho charakteru) poklesnú, čo spolu s rastom rozpočtových príjmov prinesie dlho očakávaný cieľ — vyrovnaný rozpočet. Nech je teda pôvodný rozpočtový deficit akokoľvek veľký, hospodársky mechanizmus ovládaný silami ponuky bude fungovať tak, že deficit po určitom čase nakoniec zmizne. Tým však priaznivé účinky nekončia. Plné využitie výrobných kapacít a rozsiahla investičná činnosť vďaka prudkému vzostupu produktivity práce a pokles jednotkových výrobných nákladov, čo zasa výrobcami umožní znížiť ceny bez toho, že by obetovali zisky. Mechanizmus fungovania ekonomiky ovládanej „oslobodenými“ silami ponuky napokon umožní splniť hospodárskopolitický cieľ, ktorý sa od 70. rokov stal hlavnou prioritou — odstránenie inflácie. Prednosťou tohto antiinflačného „programu“ je, že nevyžaduje nijaké obete a nevyvolá „recesiu“. Podľa stúpcov „ekonómie ponuky“ realizácia opatrení, ktoré odporúčajú, definitívne odstráni hospodársku krízu, vylúči cyklické výkyvy a zabezpečí dlhodobý rovnovážny rast na úrovni „plnej zamestnanosti“.²⁰

Celý tento rozprávkový scenár je nesporne príťažlivý a možno predpokladať, že Reaganovi získal veľa voličov. Skôr než sa ho pokúsime stručne zhodnotiť, zhrnieme hlavné črty „ekonómie ponuky“, chápanej, pravda, v užšom zmysle.

1. „Ekonómia ponuky“ vychádza z hlavných princípov neoklasickej makroekonómie, ktorá plne prevzala Sayov „zákon trhov“. Kapitalistická ekonomika, v ktorej si ponuka automaticky vytvára dopyt postačujúci na „vyčistenie“ trhu všetkých vyrobených tovarov, sa skúma, ako keby bola stále v stave rovnováhy „plnej zamestnanosti“.

2. Predpokladá sa, že neoklasická mikroekonomická teória adekvátne opisuje správanie ekonomických subjektov. Neuvažuje sa s korporáciami a ignorujú sa charakteristické črty monopolistického štádia, osobitne vplyv monopolov na ceny a odborov na mzdy. Za hlavnú determinantu ekonomickej činnosti kapitalistických podnikov sa pokladajú relatívne ceny. Národný dôchodok sa podľa neoklasických predpokladov rozdeľuje v súlade s teóriou hraničnej produktivity.

3. Relatívne ceny, ktoré určujú štruktúru a tempo rastu úhrnného produktu, sú podstatne ovplyvňované hraničnými daňovými sadzbami, ktorých zmeny sú hlavným hospodárskopolitickým nástrojom. Zmeny hra-

²⁰ Pozri Supply-Side Economics. Monthly Review, 32, March 1981, č. 10. K. Brunner ukazuje, že podľa stúpcov „ekonómie ponuky“ nižšie daňové sadzby sú „nutnou a postačujúcou podmienkou ekonomického oživenia“. Vysvetlenie tohto „zázraku“ vďaka spočíva v tom, že nižšie efektívne hraničné daňové sadzby zvýšia „ochotu pracovať, šetriť a investovať“. [BRUNNER, K.: Is „Supply-Side Economics“ Enough? Cato Journal, 2, 1982, č. 3, s. 844.]

ničných daňových sadziieb zasa ovplyvňujú relatívne ceny po zdanení, čiže podnety, ktoré vytvárajú systém ekonomických preferencií. Ak sú hraničné daňové sadzby príliš vysoké, môžu podstatne zbrzdiť alebo narúšať celú ekonomickú činnosť.

4. Analýza účinkov fiškálnej politiky sa musí zamerať na skúmanie zmien v správaní ekonomických subjektov vyvolaných zmenami hraničných daňových sadziieb. „Ekonomia ponuky“ predpokladá, že zmena hraničných daňových sadziieb vyvolá „dôchodkovú spätnú väzbu“. Pri relatívne nízkych daňových sadzbách ich zvýšenie vyvolá väčší daňový výnos. Za určitým bodom tzv. Lafferovej krivky, t. j. za bodom E, rast daňových sadziieb bude sprevádzaný poklesom celkových daňových príjmov. V tomto „zakázanom pásme“ sa podľa tvorcov reaganomiky nachádzali USA začiatkom 80. rokov, t. j. pred prijatím zákona o znížení dôchodkových daní.

5. Stúpenci „ekonomie ponuky“ vychádzajú z toho, že medzi kapitálom a prácou neexistuje žiadny záujmový konflikt. Každé úsilie o rovnomernejšie rozdeľovanie dôchodkov je podľa nich škodlivé nielen pre „výkonnosť“ celej ekonomiky, ale koniec-koncov škodí aj chudobným. G. Gilder vyhlasuje, že chudobným môžu pomôcť iba regresívne dane.²¹ „Ekonomia ponuky“ dokazuje, že ťažisko hospodárskej politiky sa má presunúť od znovurozdeľovania národného dôchodku k ekonomickému rastu.

6. Pokiaľ ide o časový horizont, má sa politika orientovať na stranu ponuky sústreďovať na dlhodobý rovnovážny rast, a nie na krátkodobú stabilizáciu ekonomiky pomocou politiky tzv. doladovania (fine-tuning).²²

Stúpenci „ekonomie ponuky“ sa nezaoberajú osobitne úlohou peňazí v ekonomickom živote, čo, prirodzene, vyvolalo ostrú kritiku zo strany monetaristov. Zdá sa tiež, že neexistuje bezprostredný vzťah medzi uvedenými črtami „ekonomie ponuky“ a návrhom niektorých stúpencov (napr. A. Laffera), aby sa obnovil zlatý štandard.

Ako sme už spomínali, „ekonomia ponuky“ sa stretáva s ostrou kritikou, a to nielen z radov „akademickej“ ekonomickej vedy. Monetaristi jej napríklad vytýkajú, že ignoruje úlohu peňazí v reprodukčnom procese a zanedbáva „ponukové efekty“ (supply-side effects) vyvolané programom štátnych výdavkov. S veľkými (a vývoj ukázal, že oprávnenými) pochybnosťami sa stretáva tvrdenie, že zníženie daní automaticky obmedzí sociálne programy vlády. Ak skutočne došlo k poklesu sociálnych výdavkov, potom sa o to „zaslúžil“ predovšetkým štát svojou zámerne výdavkovou politikou. Monetaristi, prirodzene, celkom spochyb-

²¹ Vo svojom *Bohatstve a chudobe* vyhlasuje: „...aby sa pomohlo chudobným a strednej triede, musia sa znížiť daňové sadzby bohatých“. (GILDER, G.: *Wealth and Poverty*. New York, Basic Books, Inc., Publishers 1981, s. 188.)

²² „Keynesovskú“ politiku „doladovania“ podrobnejšie hodnotíme v publikácii IŠA, J.: *Koniec „keynesovskej revolúcie“?* Bratislava, Pravda 1985).

ňujú aj predstavu, že infláciu možno odstrániť bez podstatného spomalenia rastu množstva peňazí.

Početné výhrady k „ekonómii ponuky“ majú, prirodzene, aj keynesovci, ktorí napríklad kritizujú tézu, že zníženie daňových sadzieb má vplyv iba na ponuku, a dokazuje, že pozornosť si zasluhujú aj účinky daní na efektívny dopyt.

Závažným nedostatkom „ekonómie ponuky“ je skutočnosť, že zväčša argumentuje iba „logickými“ postulátmi, nevie však svoje tézy oprieť o empirické fakty. Veľa z toho, čo sa pripisuje úlohe daní, v skutočnosti vyvolávajú iné faktory. Celkom nedokázané sú napríklad tvrdenia o vplyve daní na „ochotu pracovať“²³ a vážne medzery majú aj tézy o vplyve daní na investičnú činnosť a úspory.

Marxistická kritika sa, prirodzene, nemôže obmedziť na opisovanie podobných nedostatkov a slabín „ekonómie ponuky“, ktoré sú koniec-koncov druhoradé. Podstatná je skutočnosť, že táto reakčná koncepcia podáva celkom skreslený, falošný obraz protirečení ekonomického vývoja kapitalistických krajín v súčasnej etape. „Ekonómia ponuky“ neprípustne zjednodušuje správanie ekonomických subjektov a ignoruje spojitosť súčasných problémov kapitalistického hospodárstva so zmenami v monopolistickej štruktúre ekonomiky, s novými tendenciami v kapitalistickom svetovom hospodárstve a so sociálno-ekonomickými účinkami vedecko-technickej revolúcie.

Základným nedostatkom „ekonómie ponuky“ je jej východiskový postulát, t. j. Sayov „zákon trhov“, podľa ktorého všeobecná nadvýroba tovarov nie je v zásade možná. Marxisti nepopierajú, že ponuka si sama vytvára dopyt, pravda, len v určitých hraniciach, a nie neobmedzene. Sayovci však ignorujú, že dopyt spätne pôsobí na ponuku, že tendencia k neobmedzenému rozširovaniu výroby naráža na relatívne úzke hranice trhu. História rozvoja kapitalistického spôsobu výroby už tisíckrát ukázala, že neexistuje nijaký dôvod predpokladať, že vzostup výroby vždy automaticky vyvoláva adekvátny rast (a optimálnu štruktúru) dopytu, ktorý umožní „vyčistiť“ trh. Názorne to ukazuje celá história kríz a ekonomických cyklov, ktoré by podľa stúpcov „ekonómie ponuky“ v minulosti (keď sadzby dôchodkových daní boli extrémne nízke) nemali vôbec existovať. Preto, ak je nesprávny Sayov „zákon“, padá i celá chatrná teoretická konštrukcia jeho súčasných stúpcov.

Americkí stúpenci „ekonómie ponuky“ často vyhlasujú, že správnosť ich hospodárskopolitických odporúčaní potvrdzuje rast americkej ekonomiky po kríze v rokoch 1980–1982. Hodnotenie výsledkov neokonzer-

²³ Tzv. ochota pracovať závisí vždy predovšetkým od proletárskeho postavenia námezdné pracujúcich, ktorí sú nútení predávať svoju pracovnú silu. Miera zdanenia pracovných dôchodkov naproti tomu nemá podstatný vplyv na „ochotu pracovať“. Vidieť to napokon z toho, že „ochota pracovať“ (vyjadrená mierou nezamestnanosti) bola v USA podstatne vyššia v 60. rokoch, keď boli sadzby dôchodkových daní relatívne vysoké, ako v 70. rokoch, keď sa daňové sadzby podstatne znížili.

vatívneho hospodárskeho exeperimentu v USA však ani zďaleka nie je jednoznačné.²⁴ Okrem prechodne priaznivých ukazovateľov (výroby, cien a čiastočne aj zamestnanosti) sa tu totiž stretávame s viacerými faktami (astronomický rozpočtový deficit, rekordne vysoké federálne výdavky v čase mieru, klesajúca miera osobných úspor a pod.), ktoré sú v rozpore so sľubmi neokonzervatívcov. Nedosiahol sa napríklad ani prvý, v určitom zmysle možno povedať základný hospodárskopolitický cieľ všetkých neokonzervatívcov, a to podstatné obmedzenie ekonomickej úlohy štátu. Základnú predstavu o tom poskytuje vývoj podielu štátu na HNP, ktorý sa mal podľa neokonzervatívcov podstatne znížiť (tab. 1).

Tabuľka 1

Podiel federálnych výdavkov na HNP

Kalendárny rok	% z HNP
1965	17,9
1970	20,6
1975	23,0
1980	22,9
1983	24,8
1984	24,0

Prameň: Economic Report of the President. Washington, D. C. 1984, s. 220, 309; Economic Report of the President. Washington, D. C. 1985, s. 232, 320.

Namiesto sľubovaného podstatného zníženia podielu federálnych výdavkov na HNP sa teda tento podiel roku 1983 naopak zvýšil až na 24,8 %, čo je v čase mieru rekord. Aj v ďalších rokoch sa tento podiel udržiaval na vysokej úrovni.

Všetci stúpenci „ekonomie ponuky“ tvrdili, že zníženie daňových sadzieb bude stimulovať zvýšenie miery osobných úspor.²⁵ V skutočnosti sa však ani tento mimoriadne závažný predpoklad nepotvrdil. Miera osobných úspor, ktorá v rokoch 1961–1970 bola 6,8 % a v rokoch 1971–1980 7,1 %, klesla v rokoch 1981–1984 na 6,05 %.²⁶

Takisto sa nedosiahol ani ďalší hlavný hospodárskopolitický cieľ

²⁴ Ponecháme teraz bokom neokonzervatívne experimenty uskutočnené v ďalších kapitalistických krajinách, ktoré priniesli spravidla ešte horšie výsledky ako v USA. Treba však upozorniť, že dôsledná realizácia neokonzervatívneho „modelu“ (osobitne odporúčaní stúpencov „ekonomie ponuky“ a monetarizmu) je možná (pravda, len dočasne) iba v krajine, ktorá disponuje svetovou rezervnou menou (a tou je práve dolár) a má hegemonistické postavenie v kapitalistickom svetovom hospodárstve.

²⁵ Pozri napríklad ROBERTS, P. C.: The Tax Cut Will Help Savings. Fortune, August 24, 1981.

²⁶ Economic Report of the President. Washington, D. C. 1985, s. 260. V treťom štvrtroku 1985 klesla dokonca na 2,9 %.

všetkých neokonzervatívcov (vrátane stúpencov „ekonomie ponuky“), a to odstránenie alebo aspoň podstatné obmedzenie rozpočtového deficitu. Reaganov Program ekonomickej obnovy z roku 1981 predpokladal pre fiškálny rok 1984 vyrovnaný rozpočet. V skutočnosti však Reaganova administratíva dosiahla astronomické rozpočtové deficity, ktoré čoraz viac komplikujú realizáciu všetkých neokonzervatívnych hospodárskopolitických cieľov (tab. 2).

Tabuľka 2

Deficity federálneho rozpočtu v rokoch 1981–1985 (mld dol., fiškálne roky)

	1981	1982	1983	1984	1985
Celkový deficit	— 78,9	—127,9	—207,8	—185,3	—211,9

Prameň: Economic Report of the President. Washington, D. C. 1985, s. 317.

V rokoch 1981–1985 sa teda dosiahol kumulatívny rozpočtový deficit takmer 812 miliárd dolárov, z toho v prvom období Reaganovho prezidentského mandátu (1981–1984) takmer 600 miliárd. Sám prezident napokon v Posolstve o stave Únie roku 1986 vyhlásil, že systém federálneho rozpočtu skrachoval.²⁷ Tento vývoj si vynútil koncom roku 1985 prijatie Grammovo-Rudmanovho zákona, podľa ktorého sa má deficit povinne (t. j. bez ohľadu na prípadné protirečenia medzi Kongresom a prezidentom) znižovať, kým sa roku 1991 nedosiahne vyrovnaný rozpočet.

Oveľa „úspešnejšia“ bola Reaganova administratíva pri obrátení existujúceho trendu vo vývoji podielu sociálnych a vojenských výdavkov na štátnom rozpočte (tab. 3).

Krátenie sociálnych programov (spolu s rastom nezamestnanosti v rokoch 1981–1982) najviac postihlo najnižšie dôchodkové skupiny, čo sa prejavilo v tom, že oficiálna „hranica chudoby“ v USA vzrástla z 11,7 % v roku 1979 na 15 % v roku 1982, t. j. o 28 %.²⁸

Podobný sociálny účinok mali aj iné hospodárskopolitické opatrenia Reaganovej administratívy.²⁹ Potvrdzujú sa slovami D. Stockmana, jedného

²⁷ Pozri Newsweek, February 17, 1986, s. 34.

²⁸ Oficiálna „hranica chudoby“ v štvorčlennej rodine bola v USA roku 1982 9862 dolárov ročne.

²⁹ Azda najtypickejšie sú v tomto smere účinky zníženia sadzieb dôchodkovej dane na rozličné dôchodkové skupiny. Zatiaľ čo kombinovaný účinok zníženia sadzieb dôchodkovej dane a krátenia sociálnych podporných vyvolal v najnižšej dôchodkovej skupine (t. j. pri rodinách s ročným dôchodkom do 10 000 dolárov) pokles disponibilného dôchodku o 390 dolárov, v najvyššej dôchodkovej skupine (nad 80 000 dolárov ročne) sa disponibilný dôchodok pôsobením týchto faktorov zvýšil o 8270 dolárov!

Tabuľka 3

Podiel sociálnych a vojenských výdavkov na celkových federálnych výdavkoch (v %)

Fiškálny rok	Sociálne výdavky	Vojenské výdavky
1965	30,1	41,9
1970	38,6	40,0
1975	54,5	26,7
1980	55,9	23,2
1983	50,6	26,0
1984	48,6	26,7
1985*	47,7	26,5

Prameň: BUCHELE, R.: Reaganomics and the Fairness Issue. Challenge, September-October 1984, s. 26; Economic Report of the President. Washington, D. C. 1985, s. 316, 317.

* Odhad.

z najvplyvnejších tvorcov a realizátorov Reaganovho kurzu, ktorý „ekonomiu ponuky“ charakterizoval ako plášťik na zakrytie zníženia daní v najvyšších dôchodkových skupinách.³⁰ Zníženie daní spolu s podstatnými zmenami v štruktúre rozpočtových výdavkov tak umožnilo realizovať hlavný „vnútorný“ hospodárskopolitický cieľ neokonzervatívcov, a to rozsiahle znovurozdelenie národného dôchodku v prospech monopolov.

Doterajšie výsledky Reaganovho ekonomického „experimentu“ teda nepotvrdzujú predpoklad, že „cesta“ na strane ponuky (sprevádzaná monetaristickým „pravidlom“) bude ľahká a prinesie sľubovaný hospodársky zázrak. Uvedomujú si to napokon aj mnohí buržoázni ekonómovia. V americkej ekonomickej literatúre sa možno stretnúť s pohrdlivou charakteristikou „ekonomie ponuky“ ako „intelektuálneho luddizmu“,³¹ ktorého uplatnenie môže priniesť iba krátkodobý stimulačný efekt, dlhodobo však bude prekážkou na využitie „obrovského potenciálu skrytého v americkom ľude“.³²

³⁰ Pozri GALBRAITH, J. K.: The Way Up from Reagan Economics. Harvard Business Review, July-August 1982, s. 8. D. Stockman medzitým rezignoval na funkciu predsedu Rozpočtového úradu.

³¹ Pozri MIROWSKI, P.: What's Wrong With the Laffer Curve? Journal of Economic Issues, 16, September 1982, č. 3, s. 826.

³² DUGGER, W. M.: An Institutionalist Critique of President Reagan's Economic Program. Journal of Economic Issues, 16, September 1982, č. 3, s. 791.

„ТЕОРИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЯ” И ЕЕ МЕСТО В СОВРЕМЕННОЙ БУРЖУАЗНОЙ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ

ИША, Ян

В первой части статьи анализируется глубокий процесс дифференциации осуществляющийся в современной буржуазной политической экономии, который характеризуется усилением крайних течений, т. е. консервативных теорий, фетишизирующих стихийный рынок с одной стороны, и различных „опозиционных” течений с другой стороны. Главным предметом споров опять стал вопрос объективной необходимости и размера государственного вмешательства в экономику.

Во второй части статьи критически обсуждается „теория предложения”, которая представляет собой правое крыло экономического неоконсерватизма. Автор показывает, что эта реакционная теория — вопреки своему четкому классово-идеологическому содержанию — все-таки реагирует на некоторые важные проблемы капиталистической экономики на современном этапе развития. Автор приходит к заключению, что осуществление хозяйственно-политических мероприятий представителей „теории предложения” — как показывают примеры из США и других капиталистических стран — не принесет ожидаемого хозяйственного чуда, а, наоборот, скорее всего вызовет новые трудности и противоречия.

„SUPPLY-SIDE ECONOMICS” AND ITS PLACE IN THE CONTEMPORARY BOURGEOIS
POLITICAL ECONOMY

IŠA, Jan

In the first part of the article there is the deep differentiation process analyzed, occurring in the contemporary bourgeois political economy, characterized by strengthening of the extreme streams, i. e. conservative theories fetishizing the spontaneous market on the one hand, and various „opposition” streams on the other hand. The main object of the controversies has become again the question of the objective inevitability and dimensions of the state interference into the economy.

In the second part of the article there is critically evaluated the „supply-side economics”, representing the right wing of the economic neo-conservatism. The author shows, that this reactionary theory, in spite of its clear class-ideological content, still reacts to some important real problems of the capitalist economy in the contemporary stage. The author comes to the conclusion, that, by the realization of the economic-political measures of the representants of the „supply-side economics” will not be provided the proposals „economic miracle”. It will rather call out new difficulties, and contradictions, as shown by examples from the USA and other capitalist countries.

Niektoré problémy a výsledky simulačného modelovania mechanizmu plánovania stimulujúceho efektívnosť

HORNIAČEK, Milan

Ekonomická veda u nás aj v ostatných socialistických štátoch venuje v súčasnosti veľkú pozornosť zdokonaľovaniu hospodárskeho mechanizmu. Jednou zo zložiek tohto mechanizmu je aj mechanizmus národohospodárskeho plánovania. Príspevkom k výskumu v tejto oblasti je koncepcia proefektívneho (stimulujúceho efektívnosť) mechanizmu plánovania (ďalej len KPMP), ktorá bola vypracovaná na Ekonomickom ústave SAV v Bratislave [1, s. 363—369; 6; 7, kap. 4, podkap. 4.2]. Významnú úlohu pri jej ďalšom rozvíjaní zohráva simulačné modelovanie podľa nej usporiadaného plánovacieho procesu. Niektoré jeho otázky a výsledky sú predmetom tejto štúdie.

1. Stručná charakteristika koncepcie proefektívneho mechanizmu plánovania

Základnými ukazovateľmi objemu výroby v KPMP sú: podmiennečne čistá produkcia a čistá produkcia. Čistá produkcia zahŕňa mzdové a ostatné osobné náklady a zisk. Podmiennečne čistá produkcia zahŕňa mzdové a ostatné osobné náklady, zisk a náklady na centrálnu obhospodarované zdroje.¹

KPMP možno stručne zhrnúť nasledovne:² niekoľko zdrojov používaných vo všetkých alebo „takmer všetkých“ chozrasčotných organizáciách (podnikoch, VHJ) je obhospodarovaných centrálnu. Hlavným záväzným ukazovateľom v KPMP je dolný limit efektívnosti centrálnu obhospodarovaných zdrojov, ktorý je dlhodobu stabilný. Efektívnosťou centralizovaných zdrojov sa tu rozumie funkčný vzťah medzi podmiennečne čistou produkciou a nákladmi na jednot-

¹ Jej objem je teda podmienený objemom použitých centrálnu obhospodarovaných zdrojov.

² Podrobný výklad tejto koncepcie je v [7, kap. 4, podkap. 4.2].

livé použité centralizované zdroje. Splniť dolný limit efektívnosti centrálne obhospodarovaných zdrojov znamená pre chozrasčotnú organizáciu dosiahnuť pri ich zvolenej kombinácii tzv. normovaný objem podmiennečne čistej produkcie. Ten sa vypočíta pomocou efektívnostnej funkcie, ktorej argumentmi sú náklady na jednotlivé centralizované zdroje; jej parametre vyjadrujú dolný limit efektívnosti týchto zdrojov.³ Plánovací proces má iteračný charakter. Centrum v každej iterácii určuje ceny (resp. ocenenia) centralizovaných zdrojov. Chozrasčotné organizácie na základe znalosti efektívnostnej funkcie a cien (resp. ocenení) centralizovaných zdrojov⁴ určujú svoje požiadavky na tieto zdroje a svoj návrh plánu podmiennečne čistej produkcie, pričom kritériom ich rozhodovania je maximalizácia čistej produkcie za určitých podmienok, z ktorých najdôležitejšia je nevyhnutnosť dosiahnuť pri požadovanom množstve centralizovaných zdrojov normovaný objem podmiennečne čistej produkcie. Chozrasčotná organizácia môže, pochopiteľne, navrhnúť svoj plán podmiennečne čistej produkcie aj v objeme prevyšujúcom jej normovaný objem. Na konci každej iterácie centrum spočíta požiadavky na jednotlivé centralizované zdroje a vypočíta zostatky ich bilancií. Ak je výsledok uspokojivý, proces komunikácie centra a ekonomických jednotiek pri zostavovaní plánu končí. Ak nie, centrum určí nové ceny (resp. ocenenia) centralizovaných zdrojov a proces pokračuje ďalšou iteráciou. Po poslednej iterácii sú návrhy plánu podmiennečne čistej produkcie z nej záväzné a chozrasčotné organizácie sú povinné zmluvne prijať dodávateľské záväzky vo výške finálnej produkcie odvodené z plánu podmiennečne čistej produkcie.

Ako vidieť už z tohto stručného zhrnutia, veľmi dôležitú úlohu v KPMP zohráva efektívnostná funkcia a na jej základe vypočítaný normovaný objem podmiennečne čistej produkcie. Ich kľúčový význam vyzdvihuje to, že chozrasčotná organizácia, ktorá normovaný objem podmiennečne čistej produkcie nedosiahne, môže disponovať čistým ziskom len podľa pokynov nadriadeného orgánu. Je zrejmé, že efektívnostná funkcia plní hlavne dve úlohy:

a) Núti chozrasčotné organizácie podávať centru „do určitej miery pravdivé“ informácie o svojich výrobných možnostiach. Vyplýva to z toho, že chozrasčotná organizácia môže získať len také množstvá centralizovaných zdrojov, s ktorými je schopná dosiahnuť normovaný objem podmiennečne čistej pro-

³ V doterajších prácach o KPMP bola táto funkcia lineárna, čo umožňovalo explicitne používať nie pojem *efektívnostná funkcia*, ale pojem *norma efektívnosti centralizovaných zdrojov*. Tá je jediným parametrom lineárnej efektívnostnej funkcie a udáva minimálnu výšku podmiennečne čistej produkcie v Kčs, ktorú chozrasčotná jednotka musí dosiahnuť na 1 Kčs nákladov na centralizované zdroje. Keďže však v tejto štúdii sa zaoberáme aj nelineárnymi efektívnostnými funkciami, používame explicitne pojem *efektívnostná funkcia*, čím sa dosahuje — napriek určitej ťažkopádosti výkladu — jeho jednotnosť.

⁴ Nákup necentralizovaných zdrojov a odyt produkcie, ktoré sa uskutočňujú v rámci horizontálnych vzťahov, v súčasnej etape rozpracovania KPMP ešte nie sú bezprostredne predmetom výskumu. Do modelu, ktorý opisujeme v druhej časti tejto štúdie, sú však horizontálne vzťahy implicitne zahrnuté prostredníctvom výrobných funkcií pre jednotlivé chozrasčotné organizácie.

dukcie, a teda každé zníženie návrhu plánu pod tento objem znamená aj zníženie objemov centralizovaných zdrojov, ktoré môže získať. Návrh plánu však môže byť nižší než predpokladaný objem podmienenčne čistej produkcie pri použití požadovaných množstiev centralizovaných zdrojov (to je dôvod, prečo informácie poskytované chozrasčotnými organizáciami centru môžu byť niekedy iba „do istej miery pravdivé“), a to v prípade výskytu tzv. špecifickej rezervy. Týmto javom a možnými prístupmi k nemu sa ešte budeme podrobnejšie zaoberať.

b) Prispieva k stimulovaniu zrýchľovania technického pokroku v chozrasčotných organizáciách. Hornou hranicou rastu výroby na nemeniacej sa technickej úrovni v každej chozrasčotnej organizácii je — pri neexistencii dolného limitu efektívnosti centralizovaných zdrojov z KPMP ako záväzného ukazovateľa — bod (množina bodov), v ktorom (v ktorých) čistá produkcia klesá na určitú kritickú hodnotu. Za touto hranicou je možné ďalej zvyšovať produkciu len po zavedení kvalitatívnych zmien (technického pokroku) do výrobných činností danej chozrasčotnej organizácie. Chozrasčotné organizácie je teda možné viesť k urýchlenému zavádzaniu technického pokroku takými opatreniami centra, v dôsledku ktorých budú tejto hranici zodpovedať nižšie objemy používaných zdrojov. A práve na tento účel môže slúžiť efektívnostná funkcia. Je to zrejme z toho, že normovaný objem podmienenčne čistej produkcie, ktorý organizácia musí vyprodukovať, je — vzhľadom na tvar efektívnostnej funkcie — vždy vyšší než náklady na centralizované zdroje zvýšené o určitý minimálny (uvedenej kritickej hodnote zodpovedajúci) objem čistej produkcie. Uvedenú hranicu teda už netvorí body, v ktorých čistá produkcia klesá na určitú kritickú hodnotu, ale body, v ktorých chozrasčotná organizácia presne dosahuje normovaný objem podmienenčne čistej produkcie.

Na záver tejto časti ešte niekoľko slov o jave, pre ktorý sa zaviedol pracovný názov „špecifická rezerva“. Vzniká vtedy, keď predpokladaný objem podmienenčne čistej produkcie chozrasčotnej organizácie pri optimálnych množstvách centralizovaných zdrojov (t. j. pri množstvách, pri ktorých je predpokladaná čistá produkcia maximálna) prevyšuje jej normovaný objem. Postoje, ktoré boli k tomuto javu zaujaté v doterajších prácach o KPMP, možno zhrnúť do troch bodov [5]:

— Špecifickú rezervu možno chápať ako určitý manévrovací priestor efektívnych chozrasčotných organizácií, ktoré časť svojej produkcie nemajú zmluvne viazanú v dodávateľsko-odberateľských vzťahoch, teda chápať ju ako istú formu odmeny za efektívnosť.

— Možno sa usilovať ekonomickými metódami pôsobiť na rast rovnovážnosti ekonomiky, tým zvýšiť riziko nepredajnosti zmluvne neviazaných výrobkov, a takto odstrániť lákavosť špecifickej rezervy.

— Možno zaviesť špeciálny odvod za prekročenie plánu podmienenčne čistej produkcie. Simulačné experimenty s modelom s jedným centralizovaným zdrojom potvrdili, že pri existencii takéhoto odvodu sa značná časť špecifickej rezervy objaví už v pláne. Prejaví sa to tak, že chozrasčotná organizácia navrhne vyšší plán podmienenčne čistej produkcie, než je jej normovaný objem.

Od riešenia problému špecifickej rezervy priamo závisí spôsob výpočtu predpokladanej čistej produkcie, ktorú chozrasčotné organizácie maximalizujú pri svojom rozhodovaní o návrhu plánu. Túto maximalizovanú predpokladanú čistú produkciu totiž možno vypočítať dvojako: 1. ako rozdiel medzi predpokladaným objemom podmiennečne čistej produkcie pri danom objeme centralizovaných zdrojov a nákladmi na tieto centralizované zdroje; 2. ako rozdiel medzi návrhom plánu podmiennečne čistej produkcie a nákladmi na centralizované zdroje. Podľa nášho názoru — najmä vzhľadom na predchádzanie poruchám v horizontálnych vzťahoch — je najvhodnejšie riešiť problém špecifickej rezervy v súlade s prístupom, ktorý sme uviedli ako druhý — pôsobiť ekonomickými metódami na rast rovnovážnosti ekonomiky, tým zvýšiť riziko nepredajnosti zmluvne neviazaných výrobkov, a takto odstrániť lákavosť špecifickej rezervy. V súvislosti s tým sme pri experimentoch s dvojzdrojovým modelom, ktoré opisujeme v nasledujúcej časti, maximalizovanú predpokladanú čistú produkciu vypočítavali druhým z uvedených spôsobov.⁵

2. Simulačné experimenty s dvojzdrojovým modelom

Pri simulačných experimentoch sme sledovali predovšetkým tri ciele:

- zistiť, do akej miery je v prípade dvoch centrálnie obhospodarovovaných zdrojov možné „uspokojivo“ ich rozdeliť;
- zistiť, ako môže centrum zlepšiť rozdelenie centrálnie obhospodarovovaných zdrojov zmenou typu efektívnostnej funkcie;
- zistiť, aký vplyv na rozdelenie centrálnie obhospodarovovaných zdrojov má substitúcia medzi nimi.

2.1 Konštrukcia dvojzdrojového modelu

Pri rozvíjaní KPMP sa spočiatku experimentovalo s modelom s jedným centralizovaným zdrojom. Neskôr bol výskum rozšírený na model s dvoma centralizovanými zdrojmi. Ekonomické dôvody pre centrálnie obhospodarovanie viacerých zdrojov možno zhrnúť do dvoch bodov:

a) V národnom hospodárstve existuje viacero deficitných zdrojov; od ich plynulého prísunu do chozrasčotných organizácií v podstatnej miere závisia výsledky ich činnosti. Centrálnie obhospodarovanie týchto zdrojov môže výrazne prispieť k odstráneniu disproporcí pri hospodárení s nimi.

b) Chozrasčotné organizácie majú určité možnosti substitúcie medzi výrob-

⁵ Od špecifickej rezervy však treba odlišovať určitú rezervu na krytie nepredvídaných nepriaznivých vplyvov. Tá je obsiahnutá už v závislosti objemu predpokladanej podmiennečne čistej produkcie od naturálnych objemov použitých centralizovaných zdrojov, ktorá je podkladom pre rozhodovanie chozrasčotnej organizácie o výške návrhu plánu [táto problematika s konkretizáciou pre jednodrojový model je opísaná v [7, kap. 4, časť 4.3.3]].

nými faktormi. Existuje teda reálna možnosť, že pri centrálnom obhospodarovaní len jedného zdroja sa ho budú usilovať nahradzovať zameniteľmi, pri spotrebe ktorých nie sú viazané normovaným objemom podmieniene čistej produkcie. V takomto prípade sa však niektorý zameniteľ môže stať deficitným, čím vznikne potreba jeho centrálného obhospodarovania. Avšak, aby sa predišlo nežiadúcemu opačnému pohybu, t. j. nahradzovaniu zameniteľa pôvodne nahradzovaným zdrojom, je potrebné pôvodne centrálnne obhospodarovaný (a zameniteľmi čiastočne nahradený) zdroj aj naďalej obhospodarovať centrálnne.

Je však zrejmé, že nie je možné centrálnne obhospodarovať veľké množstvo zdrojov, pretože v takomto prípade by centrum ťažko mohlo svoju úlohu kvalitne zvládnuť. Najlepšie je centrálnne obhospodarovať zdroje, ktoré používajú všetky alebo „takmer všetky“ chozrasčotné organizácie. Z týchto dôvodov sme najprv pristúpili k preskúmaniu fungovania plánovacieho procesu usporiadaného podľa KPMP v prípade centrálného obhospodarovania dvoch zdrojov.

Dôležitou otázkou je, ktoré dva konkrétne zdroje sa majú centrálnne obhospodarovať. Vzhľadom na už uvedenú požiadavku, aby sa centrálnne obhospodarovali zdroje, ktoré používajú všetky alebo „takmer všetky“ chozrasčotné organizácie, zdá sa byť najvhodnejším centrálnne obhospodarovanie pracovných síl⁶ a elektrickej energie.

Významnú úlohu v simulačnom modelovaní plánovacieho procesu usporiadaného podľa KPMP má modelovanie závislosti predpokladanej podmieniene čistej produkcie v hodnotovom vyjadrení od naturálnych objemov použitých centralizovaných zdrojov. Pri experimentoch — ich opis je predmetom našej štúdie — sme na tento účel použili dvojfaktrovú transcendentnú logaritmickú výrobnú funkciu (skrátene translog výrobnú funkciu) v tvare

$$\ln Q = a_0 + a_L \ln L + a_E \ln E + a_{LL} (\ln L)^2 + a_{LE} \ln L \ln E + a_{EE} (\ln E)^2, \quad /1/$$

kde

- $a_0, a_L, a_E, a_{LL}, a_{LE}, a_{EE}$ — odhadované parametre,
- Q — objem podmieniene čistej produkcie v miliónoch Kčs,
- L — počet pracovníkov v tisícoch fyzických osôb,
- E — spotreba elektrickej energie v miliónoch kWh.

⁶ V prípade realizácie plánovacieho procesu usporiadaného podľa KPMP by sa rozdeľovala iba určitá časť celkového počtu pracovných síl v národnom hospodárstve (pre každú chozrasčotnú organizáciu by bol určený základný počet pracovníkov, ktorý by sa pri uvedenom rozdeľovaní nemenil). Pri modelových experimentoch sa síce rozdeľoval celkový počet pracovných síl v národnom hospodárstve, avšak ich základný stav bol zohľadnený určením dolných hraníc počtu pracovníkov v jednotlivých chozrasčotných organizáciách.

Túto funkciu sme získali úpravou trojfaktorovej translog výrobnjej funkcie, v ktorej tretím faktorom bol objem základných prostriedkov v miliónoch Kčs v stálych cenách (premenná K) a v ktorej bol premennou aj čas (T). Formálny zápis tejto funkcie je totožný so vzťahom /2.28/ v [4, s. 46].) Úprava, ktorá vychádzala zo skutočnosti, že ide o model s jednoročným horizontom a základné prostriedky nie sú centralizovaným zdrojom, spočívala vo fixovaní hodnôt premenných K a T .

Problémom bolo získanie štatistických údajov potrebných na kvantifikáciu výrobných funkcií pre jednotlivé chozrasčotné organizácie. Štatistické údaje o chozrasčotných organizáciách, resp. priemyselných odvetviach pôsobiacich v podmienkach zodpovedajúcich KPMP, pochopiteľne, nie sú k dispozícii. Vychádzať treba z údajov odzrkadľujúcich súčasné podmienky usporiadania plánovacieho procesu. Tie však odrážajú vysoký stupeň komplementarity medzi výrobnými faktormi, ktorý by sa v podmienkach zodpovedajúcich KPMP zrejme znížil. Súčasne však na ich základe kvantifikované výrobné funkcie umožňujú čiastočne skúmať priebeh prechodu od súčasného usporiadania plánovacieho procesu k usporiadaniu plánovacieho procesu podľa KPMP.

Pri riešení problému výberu údajov potrebných na kvantifikáciu výrobných funkcií sme mali na zreteli skutočnosť, že treba rozlišovať skúmanie fungovania plánovacieho procesu usporiadaného podľa KPMP a skúmanie prechodu k tomuto usporiadaniu, a tak hlavnú pozornosť venujeme skúmaniu prvého z uvedených problémov (druhým sa stručne zaoberáme v časti 2.2.3). Vychádzali sme zo štatistických údajov o súčasnom stave národného hospodárstva ČSSR. Použili sme časové rady za 5 vybraných priemyselných odvetví (hutníctvo železa, hutníctvo neželezných kovov, chemický a gumárensko-azbestový priemysel, priemysel skla, keramiky a porcelánu a priemysel potravín a pochutín), pričom sme vychádzali z predpokladu, že vzťahy platné pre celé odvetvie sú platné aj pre nejakú „typickú“ chozrasčotnú organizáciu tohto odvetvia. Časový rad podmiennečne čistej produkcie je súčtom časových radov nasledovných veličín: mzdové a ostatné osobné náklady, náklady na elektrickú energiu, zisk. Kvantifikované výrobné funkcie sme transformovali na tvar /1/ a potom sme ich parametre upravili⁷ tak, aby spĺňali predpoklad, s ktorým sa v KPMP počíta — aspoň v prípade použitia lineárnej efektívnej funkcie a v čase jej plného uplatnenia, nie v čase jej zavádzania — a to predpoklad, že rozdiely v efektívnosti jednotli-

⁷ Táto úprava, pochopiteľne, ovplyvňuje výšku cien (odvodu za jedného pracovníka a VOC 1 MWh elektrickej energie), ktoré sú výsledkom riešenia modelu. To však nepovažujeme za podstatné, pretože hlavným cieľom experimentovania s modelom nie je určiť absolútnu výšku týchto cien v podmienkach plánovacieho procesu usporiadaného podľa KPMP pri danej (v modeli zachytenej) efektívnosti jednotlivých chozrasčotných organizácií, ale posúdiť reálnosť dosiahnutia týchto cien pri dvoch centralizovaných zdrojoch a skúmať substitučné a „antisubstitučné“ efekty.

vých chozrasčotných organizácií nie sú také veľké, aby nebolo možné použiť pre všetky tú istú efektívnoštnú funkciu.⁸

Experimentátor svojou činnosťou pri práci s modelom vlastne simuluje činnosť riadiaceho orgánu hospodárskeho centra v procese zostavovania národohospodárskeho plánu. Snaží sa určiť taký odvod za jedného pracovníka a takú VOC 1 MWh elektrickej energie, aby saldá bilancii obidvoch zdrojov boli v absolútnej hodnote čo najnižšie.

Rozhodovací proces, ktorý prebieha pri zostavovaní plánu v chozrasčotných organizáciách, modeluje sa pomocou optimalizačného modelu založeného na výrobných funkciách /1/. Chozrasčotná organizácia pri vopred zadanej dolnej a hornej hranici použitého množstva každého zdroja (t. j. pri zadaní tzv. normálnej oblasti výrobného procesu) hľadá spomedzi tých kombinácií centralizovaných zdrojov, pri ktorých predpokladá dosiahnutie normovaného objemu podmiennečne čistej produkcie⁹ vypočítaného na základe efektívnoštnej funkcie, takú, pri ktorej je jej predpokladaná čistá produkcia maximálna. Ako sme uviedli v prvej časti, čistá produkcia sa v modeli počíta ako rozdiel medzi návrhom plánu podmiennečne čistej produkcie a nákladmi na centralizované zdroje. Návrh plánu podmiennečne čistej produkcie chozrasčotné organizácie v modeli prijímajú vo výške rovnajúcej sa jej normovanému objemu. Optimalizačná úloha, ktorú rieši chozrasčotná organizácia pri rozhodovaní o výške návrhu plánu podmiennečne čistej produkcie, má teda tvar:

$$\max Y_N - c_L L - c_E E \quad /2/$$

za podmienok

$$Q - Y_N \geq 0 \quad /3/$$

$$L_1 \leq L \leq L_2 \quad /4/$$

$$E_1 \leq E \leq E_2, \quad /5/$$

kde

L — počet pracovníkov v tisícoch fyzických osôb, ktorý chozrasčotná organizácia požaduje [je to premenná tejto optimalizačnej úlohy];

E — objem elektrickej energie v miliónoch kWh, ktorý chozrasčotná organizácia požaduje [je to premenná tejto optimalizačnej úlohy];

c_L — odvod za 1000 pracovníkov v miliónoch Kčs;

c_E — cena 1 mil. kWh elektrickej energie v miliónoch Kčs;

⁸ Kvantifikované výrobné funkcie majú podobný charakter ako „klasické“ výrobné funkcie pre skutočný produkt. Po uvedenej úprave však v opisovanom dvojjzdvojovom modeli plnia analogickú úlohu ako funkcie naturalnej efektívnoštnosti v jednozdrojovom modeli opisovanom v [5; 7, kap. 4, časť 4.3.3.].

⁹ Na výpočet predpokladaného objemu podmiennečne čistej produkcie pri určitej kombinácii centralizovaných zdrojov sa v modeli používa výrobná funkcia pre danú chozrasčotnú organizáciu.

Y_N — návrh plánu podmienenčne čistej produkcie v miliónoch Kčs vo výške rovnajúcej sa jej normovanému objemu,

teda

$$Y_N = g(c_L L, c_E E),$$

kde

g — efektívnostná funkcia;

Q — predpokladaný objem podmiennečne čistej produkcie chozrasčotnej organizácie pri použití centrálne obhospodarovaných zdrojov v objeme L a E ,

teda

$$\ln Q = f(\ln L, \ln E),$$

kde

f — translog výrobná funkcia /1/;

L_1 — dolná a L_2 horná hranica počtu pracovníkov v tisícoch fyzických osôb, ktorý môže chozrasčotná organizácia požadovať;

E_1 — dolná a E_2 horná hranica objemu elektrickej energie v miliónoch kWh, ktorý môže chozrasčotná organizácia požadovať.

V prípade, že v optimálnom riešení úlohy /2/ — /5/ je aktívne ohraničenie /3/, špecifická rezerva je nulová. Ak sú aktívne ohraničenia /4/ a /5/, t. j. $L = L_2$ a $E = E_2$, a ohraničenie /3/ sa spĺňa ako nerovnosť, potom chozrasčotná organizácia má špecifickú rezervu, ktorej výška sa rovná doplnkovej premennej v tomto ohraničení.

Formalizovaný model rozhodovacieho procesu chozrasčotných jednotiek zahŕňa päť navzájom nezávislých optimalizačných úloh (pre každú chozrasčotnú organizáciu jednu optimalizačnú úlohu) tvaru /2/ — /5/ a niektoré súčtové vzťahy, ktoré slúžia na výpočet súhrnných hodnôt za všetkých päť chozrasčotných organizácií.

Pred začiatkom experimentu experimentátor zadá parametre efektívnej funkcie, ktoré zostávajú nemenné počas celého jeho priebehu. Priebeh experimentu je nasledovný:

Experimentátor určí odvod za jedného pracovníka a VOC 1 MWh elektrickej energie. Tieto údaje sú vstupnými parametrami formalizovaného modelu rozhodovacieho procesu chozrasčotných organizácií. Výsledkom jeho riešenia sú požadované objemy zdrojov, návrh plánu podmiennečne čistej produkcie, špecifická rezerva a jej pomer k návrhu plánu za jednotlivé chozrasčotné organizácie, zostatky bilancií obidvoch zdrojov a suma návrhov plánov podmiennečne čistej produkcie za všetkých päť chozrasčotných organizácií. Na základe týchto výsledkov experimentátor určí novú výšku odvodu za jedného pracovníka a novú VOC 1 MWh elektrickej energie. Experiment sa končí buď dosiahnutím výsledku, ktorý možno považovať za uspokojivý [kritériom sú rela-

tívne zostatky bilancií obidvoch zdrojov v absolútnej hodnote¹⁰), alebo zistením, že pri danom type a daných parametroch efektívnostnej funkcie nie je možné dosiahnuť uspokojivý výsledok. Túto druhú situáciu však možno v niektorých prípadoch tiež ekonomicky interpretovať. Môže byť dôsledkom príliš nízkej efektívnosti v národnom hospodárstve (v modeli ju odrážajú výrobné funkcie), alebo príliš veľkých rozdielov v efektívnosti jednotlivých chozrasčotných organizácií (týmto druhým prípadom sa zaoberáme v časti 2.2.3).

2.2 Výsledky experimentov s dvojjdrojovým modelom

2.2.1 Experimenty s lineárnou efektívnostnou funkciou s jednotnou normou efektívnosti pre všetky chozrasčotné organizácie

Najjednoduchším tvarom efektívnostnej funkcie v prípade dvoch centralizovaných zdrojov je lineárna funkcia tvaru

$$Y_N = n_0 (c_L L + c_E E), \quad /6/$$

kde

- Y_N — normovaný objem podmiennečne čistej produkcie v miliónoch Kčs;
- n_0 — norma efektívnosti centralizovaných zdrojov, ktorá udáva minimálny objem podmiennečne čistej produkcie v Kčs, ktorú musí chozrasčotná organizácia vyprodukovať na 1 Kčs nákladov na centralizované zdroje;
- c_L — odvod za 1000 pracovníkov v miliónoch Kčs;
- c_E — VOC 1 mil. kWh elektrickej energie v miliónoch Kčs;
- L — zamestnávaný (požadovaný) počet pracovníkov v tisícoch fyzických osôb;
- E — spotrebovaná (požadovaná) elektrická energia v miliónoch kWh.

S modelom s efektívnostnou funkciou tohto typu sme uskutočnili experimenty pre dve rôzne hodnoty normy efektívnosti: $n_0 = 1,3$ a $n_0 = 1,4$. Výsledky experimentov uvádzame v tabuľke 1 v časti 2.2.4. Ako z nej vidieť, experimenty potvrdili predpoklad, že pri vyššej norme efektívnosti centralizovaných zdrojov sa „uspokojivý“ výsledok v ich rozdelení dosiahne pri nižších cenách.

Pri uvedených experimentoch sa výrazne prejavila skutočnosť, že pracovné sily sú podstatne dôležitejším výrobným faktorom než elektrická energia. Substitučný efekt medzi prácou a elektrickou energiou sa prejavil (aj to nie pri všetkých pohyboch cien nižšie uvedenými smermi) len v podobe nahradzovania práce elektrickou energiou pri poklese VOC elektrickej energie a pri nezmenenom odvode za jedného pracovníka a v podobe nahradzovania elektrickej energie prácou pri raste VOC elektrickej energie a pri nezmenenom odvode za jedného pracovníka. Očakávaný substitučný efekt v podobe nahradzovania práce elektrickou energiou pri raste odvodu za jedného pracovníka a pri nemeniacej sa VOC elektrickej energie sa neprejavil. Výrazne sa však v tomto prípade prejavil efekt, ktorý sme pracovne nazvali „antisubstitučným“ — rast

¹⁰ Relatívnym zostatkom bilancie zdroja rozumieme pomer zostatku bilancie zdroja k jeho celkovej disponibilnej zásobe vyjadrený v percentách so zachovaním znamienka zostatku.

požiadaviek na pracovné sily pri znížení požiadaviek na elektrickú energiu. V dôsledku tohto efektu dosiahnutý relatívny zostatok bilancie pracovných síl v absolútnej hodnote výrazne prevyšoval dosiahnutý relatívny zostatok bilancie elektrickej energie. Mohlo by sa teda zdať, že centrálné obhospodarovanie pracovných síl nie je vhodné. Avšak v socialistickej spoločnosti je potrebné zo sociálnych, politických, a napokon aj ekonomických dôvodov, ako aj v záujme zabezpečenia prepojenia medzi riadením sociálneho a ekonomického rozvoja. Preto sa prikláňame k názoru, že pracovné sily majú byť obhospodarované centrálné a lepší výsledok v ich rozdelení sa treba usilovať dosiahnuť tým, že ich význam sa vezme do úvahy pri konštrukcii efektívnej funkcie.

2.2.2 Experimenty s nelineárnymi efektívnosťnými funkciami

Z dôvodov uvedených v závere predchádzajúcej časti sme ďalej experimentovali s modelom s efektívnosťnou funkciou, ktorá je súčtom rýdzokonvexnej funkcie odvodu za zamestnávateľ (požadovaný) počet pracovníkov a lineárnej funkcie nákladov na spotrebovanú (požadovanú) elektrickú energiu, teda s efektívnosťnou funkciou v tvare

$$Y_N = p_0 (c_L L)^{p_1} + p_0 c_E E = p_0 [(c_L L)^{p_1} + c_E E], p_1 > 1, p_0 > 0, \quad /7/$$

kde význam symbolov Y_N, c_L, c_E, L, E je rovnaký ako pri funkcii /6/. Pri experimentoch sa však ukázalo, že rozdiely v efektívnosti¹¹ medzi chozrasčotnými organizáciami znemožňujú použitie jednotných parametrov p_0 a p_1 pre všetky chozrasčotné organizácie. Preto sme pristúpili k experimentom s diferencovanými parametrami pre jednotlivé chozrasčotné organizácie, teda k experimentom s efektívnosťnou funkciou v tvare

$$Y_{Ni} = p_{0i} [(c_L L_i)^{p_{1i}} + c_E E_i], p_{1i} > 1, p_{0i} > 0, i = 1, 2, \dots, 5, \quad /8/$$

kde index i sa vzťahuje na i -tú chozrasčotnú organizáciu. Z tabuľky výsledkov vidieť, že v porovnaní s modelom s efektívnosťnou funkciou /6/ s jednotnou normou efektívnosti centralizovaných zdrojov pre všetky chozrasčotné organizácie sa výrazne zlepšilo rozdelenie pracovných síl. Úprava efektívnosťnej funkcie na tvar /8/ odstránila antisubstitučný efekt (zostala však určitá tendencia k nemu, ktorej prejavom bolo to, že pri miernom zvýšení — napr. o 1 Kčs — odvodu za jedného pracovníka a pri nezmenenej VOC elektrickej energie požiadavky na pracovné sily zostali nezmenené a požiadavky na elektrickú energiu klesali). Súčasne však odstránila aj substitúciu elektrickej energie prácou pri rastúcej VOC elektrickej energie a pri nemeniacom sa odvode za jedného

¹¹ Pri všetkých experimentoch opísaných v podkapitole 2.2, okrem posledného, sme použili tie isté výrobné funkcie.

pracovníka. Substitučný efekt sa prejavil len v podobe nahradzovania práce elektrickou energiou pri nemennosti odvodu za jedného pracovníka a pri poklese VOC elektrickej energie.

Ďalej sme experimentovali s modelom, ktorého efektívnosťná funkcia je rýdzokonvexnou funkciou celkových nákladov na centralizované zdroje, t. j. má tvar

$$Y_N = p_2 (c_L L + c_E E)^{p_3}, \quad p_3 > 1, p_2 > 0, \quad /9/$$

kde symboly Y_N , c_L , c_E , L , E majú rovnaký význam ako pri funkcii /6/. Keďže najlepší výsledok dosiahnutý pri použití efektívnej funkcie /9/ nie je lepší než výsledky získané pri použití lineárnej efektívnej funkcie /6/ s jednotnou normou efektívnosti centralizovaných zdrojov pre všetky chozrasčotné organizácie, nepovažujeme za potrebné ďalej sa zaoberať skúmaním priebehu plánovacieho procesu usporiadaného podľa KPMP pri použití tejto efektívnej funkcie.

2.2.3 Experimenty s lineárnou efektívnosťou funkciou s rôznymi normami efektívnosti pre jednotlivé chozrasčotné organizácie

Použitie výrobných funkcií kvantifikovaných na základe štatistických údajov z prostredia súčasného usporiadania plánovacieho procesu pri simulačných experimentoch ukázalo, že pri prechode od súčasného usporiadania plánovacieho procesu k jeho usporiadaniu podľa KPMP by nebolo možné použitie jednotnej efektívnej funkcie pre všetky chozrasčotné organizácie, a to ani v prípade použitia lineárnej efektívnej funkcie /6/. Preto sme — kvôli bližšiemu preskúmaniu tejto situácie — experimentovali aj s modelom s použitím lineárnej efektívnej funkcie pri rôznych normách efektívnosti centralizovaných zdrojov pre jednotlivé chozrasčotné organizácie,¹² t. j. s funkciou

$$Y_{Ni} = n_{0i} (c_L L_i + c_E E_i) \quad i = 1, 2, \dots, 5, \quad /10/$$

kde index i sa vzťahuje na jednotlivé chozrasčotné organizácie. Výsledky sú uvedené v tabuľke 1 v časti 2.2.4. Pôsobenie substitučných a antisubstitučných efektov bolo obdobné ako pri experimentoch s použitím efektívnej funkcie /6/ pri jednotnej norme efektívnosti centralizovaných zdrojov pre všetky chozrasčotné organizácie.

2.2.4 Prehľad výsledkov experimentov

V závere časti o výsledkoch experimentov s dvojzdrojovým modelom

¹² Použili sme pri tom výrobné funkcie, ktorých parametre neumožňovali pri jednotnej norme efektívnosti centralizovaných zdrojov dosiahnuť „uspokojivý“ výsledok v ich rozdelení.

uvádzame tabuľku ich výsledkov. Sú to najlepšie výsledky, ktoré sme dosiahli pri použití jednotlivých skúmaných typov efektívnych funkcií (tab. 1).

Tabuľka 1

1	2	3	4	5	6
/6/	$n_0 = 1,3$	5380	4000	-3,59	-0,07
/6/	$n_0 = 1,4$	4011	3748	-3,73	0,05
/8/	$\bar{p}_0 = [1,1; 1,1; 1,1; 1,1; 0,9]$ $\bar{p}_1 = [1,32; 1,36; 1,36; 1,15; 1,3]$	4700	3750	0,2	0,38
/9/	$p_2 = 0,8$ $p_3 = 1,2$	2655	1100	-3,92	-0,03
/10/	$\bar{n}_0 = [1,2; 1,4; 1,3; 1,25; 1,4]$	5550	3940	-3,59	0,02

Prameň: Vlastné výpočty.

Vysvetlivky:

- 1 — typ efektívnej funkcie;
- 2 — parametre, resp. — pri rôznych parametroch pre jednotlivé chozasčotné organizácie — vektory parametrov efektívnej funkcie, resp. funkcií;
- 3 — odvod za jedného pracovníka v KČS, pri ktorom sa dosiahne „uspokojivý“ výsledok v rozdelení obidvoch centralizovaných zdrojov;
- 4 — VOC 1 MWh elektrickej energie v KČS, pri ktorej sa dosiahne „uspokojivý“ výsledok v rozdelení obidvoch centralizovaných zdrojov;
- 5 — relatívny zostatok bilancie pracovných síl;
- 6 — relatívny zostatok bilancie elektrickej energie.

Kritériom „uspokojivosti“ rozdelenia centralizovaných zdrojov sú relatívne zostatky ich bilancií v absolútnej hodnote.

Záver

Experimenty ukázali, že aj v prípade dvoch centralizovaných zdrojov — napriek tomu, že situácia je komplikovaná pôsobením substitučného a antisubstitučného efektu — je možné dosiahnuť uspokojivé rozdelenie zdrojov. Vo všetkých skúmaných prípadoch, ktoré sa odlišovali použitým typom efektívnej funkcie, relatívny zostatok bilancie pracovných síl bol v absolútnej hodnote nižší ako 4 % a relatívny zostatok bilancie elektrickej energie v absolútnej hodnote bol nižší ako 0,5 %. Napriek určitej hypotetickosti výpočtov možno na základe ich výsledkov formulovať niektoré závery, predovšetkým porovnať vhodnosť použitia skúmaných typov efektívnych funkcií.

V prechodnom období k usporiadaniu plánovacieho procesu podľa

KPMP by bolo najvhodnejšie použitie efektívnej funkcie /8/, pretože v tomto prípade je diferenciácia parametrov nevyhnutná — teda nemožno použiť efektívnej funkciu /6/ s jednotnou normou efektívnosti centralizovaných zdrojov pre všetky chozrasčotné organizácie, ktorá má v porovnaní s funkciou /8/ určité výhody — a pri použití funkcie /8/ sa dajú dosiahnuť lepšie výsledky v rozdeľovaní centralizovaných zdrojov než pri použití efektívnej funkcie /10/.

Po zmenšení rozdielov v efektívnosti jednotlivých chozrasčotných organizácií, a teda po vytvorení podmienok pre použitie efektívnej funkcie /6/ s jednotnou normou efektívnosti centralizovaných zdrojov pre všetky chozrasčotné organizácie, centrum by sa malo rozhodnúť medzi ňou a funkciou /8/ podľa toho, či by preferovalo čo najnižšie absolútne hodnoty zostatkov bilancií obidvoch centralizovaných zdrojov, alebo jednotnosť efektívnej funkcie pre všetky chozrasčotné organizácie a možnosť ekonomickej interpretácie jej parametra.

Literatúra

- [1] OKÁLI, I. — MARKUŠ, J. — SOKIRA, J. — VOJTKO, J. — BUČEK, M. — ŠIKULA, M.: Hospodársky mechanizmus v etape formovania intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie (Politickoekonomický náčrt koncepcie). Ekon. Čas., 31, 1983, č. 4.
- [2] HALUŠKA, I.: Základné prístupy zdokonaľovania riadenia v etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. In: Zdokonaľovanie plánovitého riadenia národného hospodárstva. [Zborník vystúpení na celoslovenskom seminári SES v Smoleniciach 1983.] Bratislava, SES 1983.
- [3] HLAVÁČEK, J.: Matematická analýza vstříčného plánování. Praha, EÚ ČSAV 1983.
- [4] KLÁCEK, J. — NEŠPOROVÁ, A.: Produkční funkce a modelování ekonomického růstu v ČSSR. Praha, Academia 1983.
- [5] MARKUŠ, J.: Niektoré výsledky simulačného modelovania plánovacieho procesu. [Referát na vedeckom seminári pracovnej skupiny pre metodológiu národnohospodárskeho plánovania Problémovej komisie AV socialistickej krajín pre plánovanie a riadenie.] Praha, január 1983.
- [6] MARKUŠ, J.: Teoretický náčrt riešenia vzťahu centra a chozrasčotných článkov v plánovacom procese. Ekon. Čas., 30, 1982, č. 7.
- [7] MARKUŠ, J.: Miesto plánovania vo fungovaní socialistickeho národného hospodárstva. Bratislava, Pravda [v tlači].
- [8] VOLKONSKIJ, V. A.: Problémy zdokonaľovania hospodárskeho mechanizmu (preklad z ruštiny). Bratislava, Pravda 1984.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ И РЕЗУЛЬТАТЫ ИМИТАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ПЛАНИРОВАНИЯ, СТИМУЛИРУЮЩЕГО ЭФФЕКТИВНОСТЬ

ГОРНИАЧЕК, Милан

Статья посвящена имитационной проверке некоторых аспектов функционирования эффективности стимулирующего механизма планирования, концепция которого была разработана в Институте экономики Словацкой академии наук в Братиславе. Эта концепция исходит из центрального использования некоторых всеобщих употребляемых ресурсов и ее главным обязательным показателем является нижняя граница эффективности этих ресурсов.

Основное внимание автор уделяет имитационным экспериментам с моделью с двумя используемыми в центральном порядке ресурсами: рабочей силой и электрической энергией.

С их помощью автор подробно исследовал функционирование эффективности стимулирующего механизма планирования а также и некоторые проблемы перехода к нему при различных конструкциях нижней границы эффективности централизованных ресурсов. Эксперименты позволили и оценить возможности и препятствия субституции между этими двумя централизованными ресурсами.

SOME PROBLEMS AND RESULTS OF THE SIMULATION MODELLING OF THE PLANNING MECHANISM, STIMULATING EFFICIENCY

HORNIAČEK, Milan

The article deals with the verification by simulation of some aspects of the functioning of mechanism of planning, stimulating efficiency. Its conception was elaborated in the Institute of Economics of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava. This conception starts from central controlling of some generally used resources and the main obligatory indicator in it is the lower limit of the efficiency of these resources.

The author pays the main attention to the experiments of simulating with a model with two centrally controlled resources: labour forces and electric energy. He analyzed more consequently the functioning of the planning mechanism stimulating the efficiency, as well as some problems of transition to it in several constructions of the lower limit of the efficiency of the centralized resources. The experiments enabled also the evaluation of the possibilities and barriers of the substitution between both centralized resources.

Diskusia

K chápaniu plnej zamestnanosti v rozvinutom socializme

BRHLOVIČ, Gerhard

Úplná zamestnanosť všetkého aktívneho práceschopného obyvateľstva sa v našom spoločenskom vedomí stala samozrejmom ekonomickou a sociálnou realitou. S rozvojom výrobných síl, a najmä socialistických výrobných vzťahov sa však neustále vyvíja a mení obsah tejto kategórie a tým aj systém jej zabezpečovania. Ekonomická teória u nás a v ďalších socialistických krajinách analýzou procesov realizácie princípu plnej zamestnanosti v jednotlivých etapách rozvoja socialistického spoločenského systému odhaľovala nové črty a špecifiky prejavov podstaty tejto kategórie. V súlade s realizáciou cieľov ekonomického a sociálneho rozvoja v danej etape vývoja akcentovala rôzne stránky spôsobu jej zabezpečovania.

V prvej etape výstavby socializmu v Československu prvoradým cieľom hospodárskej a sociálnej politiky KSČ bolo vytvoriť podmienky pre maximálne zapojenie všetkého práceschopného obyvateľstva do spoločenského pracovného procesu. Historickou osobitosťou socialistickej výstavby u nás aj v porovnaní s viacerými inými socialistickými krajinami bolo, že úspešný proces socialistickej industrializácie a kolektivizácie umožnil v relatívne krátkom období vytvoriť podmienky pre plnú zamestnanosť práceschopného obyvateľstva predovšetkým v socialistickom sektore národného hospodárstva. Tento spôsob zabezpečenia plnej zamestnanosti sa v ďalšom vývoji neustále prehlboval a stal sa jedným z podstatných znakov tejto kategórie.

Realizácia plnej zamestnanosti bola v ČSSR zároveň sprevádzaná veľkými medziodvetvovými štruktúrnymi i technickými zmenami v zamestnávaní pracovných síl, orientovanými predovšetkým na rádové zvyšovanie produktivity živej práce a jej výkonnosti. I keď v ďalších etapách sa štruktúrne zmeny v zamestnanosti preniesli viac do vnútroodvetvových a medzipodnikových pohybov, znaky štruktúrnej dynamiky plnej zamestnanosti sa stali ďalším prejavom podstaty tejto kategórie.

Ďalším jej znakom realizovaným už od prvej etapy je neustále zvyšovanie

vane vzdelanostnej úrovne, rast kvalifikácie a zmeny v profesiovom zložení pracovných síl v súlade s industriálnym rozvojom spoločenských výrobných síl, so zvyšovaním technickej vybavenosti práce a so zmenami jej obsahu i charakteru. Kvalitatívne zvyšovanie úrovne pracovného potenciálu plne zamestnaného práceschopného obyvateľstva, pri čoraz plnšom využití odborných skúseností a schopností pracujúcich, stalo sa ďalším podstatným znakom realizácie plnej zamestnanosti v našich podmienkach.

Zabezpečovanie uvedených jej stránok podmieňovalo dynamický rast spoločenskej výroby, produktivity práce i výsledných národohospodárskych efektov v uplynulom dlhodobom vývoji, čo umožňovalo neustále zvyšovať životnú úroveň obyvateľstva a upevňovať i rozvíjať sociálne istoty pracujúcich. Tým sa napĺňala cieľová sociálno-ekonomická funkcia socialistickej zamestnanosti, keď na základe plnej zamestnanosti bolo možné čoraz plnšie uspokojovať spoločenské aj individuálne potreby. Znaky spoločenskej racionality, rozvoja osobností a sociálnych istôt pracujúcich v zabezpečovaní plnej zamestnanosti sa takto stali trvalými kritériami socialistického uplatňovania tejto kategórie v ČSSR.

Vyčerpanosť pracovných zdrojov pre ďalší extenzívny vývoj zamestnanosti už na začiatku 70. rokov signalizovala nevyhnutnosť prechodu na intenzifikačnú trajektóriu realizácie plnej zamestnanosti v československej ekonomike. Nastupujúce procesy vedecko-technickej revolúcie v 80. rokoch plne potvrdili nevyhnutnosť kvalitatívnej prestavby doterajšieho systému zamestnanosti, ktorý v zmenených podmienkach značne stráca na národohospodárskej výkonnosti. Realizácia cieľov budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti v Československu navyše podmienila túto prestavbu v podobe komplexu úloh spoločenských, ekonomických i sociálnych premien pri zabezpečovaní plnej zamestnanosti práceschopného obyvateľstva.

V súčasnej etape i v perspektíve ide predovšetkým o to, ako v nových podmienkach zabezpečiť na kvalitatívne vyššej úrovni ďalšie zvyšovanie národohospodárskej výkonnosti a spoločenskej účinnosti plnej zamestnanosti. Rozhodujúcou podmienkou toho sa stalo zrýchľovanie vedecko-technického rozvoja tak v reprodukcii vecných, ako aj ľudských činiteľov výrobných i spoločenských aktivít. Zvýraznili sa potreby efektívneho využívania a zhodnocovania pracovného a vzdelanostno-kvalifikačného potenciálu pracovných síl a s tým súvisiace národohospodárske i spoločenské štruktúrne premeny v zapájaní práceschopného obyvateľstva do spoločensky užitočnej práce. S uvedenými zmenami neoddeliteľne súvisia aj procesy ďalšieho rozvoja socialistických výrobných vzťahov a mechanizmu ich fungovania v oblasti realizácie plnej zamestnanosti. Zmeny v obsahu a v podmienkach práce budú vyvolávať potreby premien v postavení pracovníkov, v systéme ich zainteresovanosti a stimulácie, ako aj vo formách vedeckej organizácie a v riadení kolektívnej práce. Na druhej strane v spoločenskom vedomí pracujúcich budú

nevyhnutné zmeny v kvalitatívnom rozvoji socialistických vzťahov k práci, vo flexibilitate a v adaptabilite pracovnej aktivity, v rozvoji tvorivej a inovačnej iniciatívy spojenjej s vysokou mierou zodpovednosti za rozvoj spoločenského vlastníctva.

Uvedené programové úlohy rozvoja zamestnanosti v ČSSR predkladajú aj politickej ekonómii na riešenie viacerých závažných teoretických otázok. Zvládnutie týchto úloh si vyžaduje prehĺbiť naše poznanie v samých metodologických prístupoch k adekvátnemu chápaniu sociálno-ekonomickej podstaty plnej zamestnanosti v terajšej, novej etape spoločenského vývoja. Z týchto aspektov chceme v našom príspevku zaujať diskusné stanovisko k niektorým aktuálnym otázkam tejto problematiky.

1. Všeobecné chápanie pojmu plná zamestnanosť za socializmu

Vo všeobecnom „encyklopedickom“ poznaní sa týmto pojmom rozumie trvalá tendencia zapájania stále väčšieho počtu i podielu práceschopného obyvateľstva do spoločenského pracovného procesu. Charakterizuje sa ako „stav, pri ktorom všetci, ktorí majú záujem o prácu (zamestnanie) a sú pre ňu spôsobilí, sú zapojení do spoločenskej práce, pretože im v tomto nebránia žiadne sociálno-ekonomické prekážky“.¹

Chápanie plnej zamestnanosti ako tendencie postupného znižovania rozdielov medzi pracovným potenciálom spoločnosti a aktívne fungujúcou spoločenskou pracovnou silou postihuje síce určité jej znaky ako vývojovej absolútnej i podielovej veličiny. Abstrahuje však od jej sociálno-ekonomickej funkcie, ako fenoménu socialistického spôsobu výroby, a navyše, zvädza k chápaniu plnej zamestnanosti ako samovoľne sa vyvíjajúceho historického procesu.

V socialistických podmienkach plná zamestnanosť nie je iba postulátom náhodného, a už vôbec nie živelného súladu medzi subjektívnou potrebou ľudí pracovať a jestvujúcimi, resp. disponibilnými pracovnými príležitosťami. V tomto voľnom výklade aj buržoázna ekonomická teória za plnú zamestnanosť označuje taký stav v kapitalistických krajinách, keď sa počet voľných miest zhruba rovná počtu osôb hľadajúcich prácu, čiže fakticky nezamestnaných pracovných síl.

Javové procesy formovania plnej zamestnanosti, ako neustále väčšieho podielu zapájania práceschopného obyvateľstva do pracovného procesu, umožňujú poznávať len jej všeobecnú historickú vývojovú stránku, ale nie jej spoločenskú formu. Jednostranná absolutizácia týchto procesov môže viesť až k určitému pragmatickému zjednodušeniu tohto socialistického princípu, ak sa plná zamestnanosť chápe „ako označenie stavu

¹ Ekonomická encyklopedie. Praha, Svoboda 1972, s. 171.

spoločnosti, keď nie je žiadna nezamestnanosť“, alebo ako „označenie situácie jednotlivca, ktorého pracovná schopnosť je plne časovo využitá“².

Vzhľadom na rôzne spoločenské podmienky ekonomickej aktivity obyvateľstva, kvantitatívne miery dosahovania plnej zamestnanosti nemôžu plniť vyčerpávajúcu, ale iba relatívnu historickú funkciu pri jej hodnotení. Sto-tožňovanie týchto mier s jej sociálno-ekonomickým obsahom viedlo v buržoázných ekonomických teóriách k rôznym vulgarizáciám tohto fenoménu a jeho uplatňovania v hospodárskej politike kapitalistických štátov. Pod rúškom sociálnodemokratických koncepcií buržoázni národohospodári vyhlasujú v súlade s keynesovskými prístupmi dosiahnutie plnej zamestnanosti v situácii tzv. frikčnej či štruktúrnej alebo dobrovoľnej, ale prakticky trvalej dvoj až päťpercentnej nezamestnanosti. Z toho je ale zrejmé, že na druhej strane nemožno ani podceňovať vývoj kvantitatívnych mier zamestnanosti, lebo tie tvoria jednu z dôležitých stránok jej národohospodárskeho formovania.

Na zdôvodnenie podstatne odlišného spoločenského charakteru plnej zamestnanosti v podmienkach socializmu sa veľmi často v našej literatúre uvádza argument, že plná zamestnanosť u nás je výsledkom dôslednej realizácie práva na prácu a povinnosti pracovať pre všetkých občanov, ktoré sú zakotvené priamo v Ústave ČSSR.³ Formálne vyjadrili síce toto právo v ústavných normách aj viaceré kapitalistické štáty, ale bez toho, aby štát plne garantoval jeho reálne ekonomické a sociálne zabezpečenie, ako je to v socialistickej spoločnosti.⁴ Navyše, socialistickej štát garantuje aj ďalšie spoločenské aspekty súvisiace s realizáciou plnej zamestnanosti, ako sú právo na primeranú odmenu, právo na bezplatné vzdelanie a kvalifikačnú prípravu, na výber zamestnania, profesie a druhu práce v súlade s povolaním, schopnosťami, profesiovou prípravou a vzdelaním jednotlivca a s ohľadom na spoločenské potreby, ako aj práva na sociálne istoty v chorobe a v starobe, u žien v plnení materských povinností a pod. Uvedené práva občanov sú spojené s morálnou povinnosťou pracovať pre každého práceschopného občana. Naopak, prí-
živníctvo v akejkoľvek forme je stíhané zákonom.

Právne zabezpečenie komplexných stránok reprodukcie pracovných síl a ich uplatnenie v pracovných vzťahoch je významnou spoločenskou prednosťou realizácie plnej zamestnanosti v socialistickej štáte. Nie je však výrobnou-vzťahovou príčinou, prvotným sociálno-ekonomickým predpokladom, ale predovšetkým výsledkom politických záruk socialistickej hospodárskej sústavy, ktorá je založená na spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov a na plánovitom ekonomickom a sociálnom rozvoji socialistickej hospodárstva. Tým je daný reálny celospoločenský

² Tamtiež, s. 649.

³ Pozri napríklad Politická ekonomie socializmu. Praha, Svoboda 1980, s. 97.

⁴ Paradoxom je, že z európskych kapitalistických krajín má právo na prácu deklarované v ústave napr. Taliansko, kde je najväčšia trvalá nezamestnanosť.

predpoklad a politické podmienky aj pre jej plnú realizáciu z aspektov občianskych, sociálnych a ľudských práv.

V súlade s týmto prístupom aj učenie politickej ekonómie socializmu zdôrazňuje, že plná zamestnanosť v podmienkach socialistickej spoločenskej výroby je výsledkom pôsobenia celého komplexu ekonomických zákonov socializmu, predovšetkým základného ekonomického zákona socializmu, ktorý tvorí ekonomický základ plnej zamestnanosti. V realizácii tohto zákona „socialistická spoločnosť dbá o to, aby tempo akumulácie, predovšetkým prírastky výrobných fondov, úplne umožňovalo využívať jestvujúce pracovné zdroje dané rastom počtu obyvateľstva a potrebou ich zapájania do činnosti vo výrobnjej a v nevýrobnjej sfére, ako aj zdrojov uvoľňovaných vplyvom vedecko-technického pokroku“.⁵ Reálna skutočnosť potvrdzuje túto teoreticky i spoločensky akcentovanú prednosť socializmu v plánovitej realizácii plnej zamestnanosti oproti kapitalizmu. Široká diskusia o ekonomických zákonoch v 60. a 70. rokoch a v tejto súvislosti o snahách zdôvodňovať ekonomickú zákonitosť plnej zamestnanosti pôsobnosťou socialistickeho populačného zákona však neodhalila dynamickú sociálno-ekonomickú podstatu tejto kategórie.

V národohospodárskych prístupoch u nás sa zdôrazňujú najmä dve stránky chápania plnej zamestnanosti, a to ako vysokej miery ekonomickej aktivity práceschopného obyvateľstva a ako bilančnej rovnováhy medzi disponibilnými zdrojmi pracovných síl a ich potrebou v národnom hospodárstve.⁶ V prvom prístupe je dosahovanie plnej zamestnanosti v ČSSR dokumentované kvantitatívne vysokým stupňom i maximálne možnou mierou zapojenia práceschopného obyvateľstva do pracovného procesu, ako aj neustále rastúcim počtom pracujúcich v národnom hospodárstve. Trvalý stav úplného zapojenia všetkých práceschopných mužov v produktívnom veku do pracovného procesu alebo inej spoločensky užitočnej činnosti, vysoká a z rôznych aspektov až nadpriemerná zamestnanosť žien, ako aj vyčerpanosť doplnkových zdrojov zamestnanosti, štatisticky presvedčivo potvrdzujú aj v rôznych „čistejších“ mierach úrovne ekonomickej aktivity. dosahovanie kvantitatívne vysokých mier zamestnanosti v ČSSR v celom uplynulom období.

Chápanie plnej zamestnanosti v podmienkach intenzifikácie socialistickej ekonomiky však nemožno skoncentrovať iba na dosahovanie maximálnych kvantitatívnych mier absolútneho rozsahu zamestnanosti. Pri všetkej exaktnosti týchto národohospodárskych veličín spoločensky zdôvodnené miery zamestnanosti môžu byť v jednotlivých vývojových etapách a v závislosti od zmien demografických, sociálnych a ekonomických faktorov vývojovo rozdielne a ich štruktúra sa môže meniť. Navyše, pokiaľ ide o makroekonomicky spriemerovanú úroveň, môže táto úroveň čiastočne zastierať faktický (či už regulovaný, alebo živelný) pohyb za-

⁵ Politická ekonómia socializmu. Bratislava, Pravda 1982, s. 452.

⁶ Na tomto prístupe sú v podstate konštruované používané ukazovatele plnej zamestnanosti v štatistickej evidencii a v plánovaní v ČSSR.

mestnanosti v danom časovom ročnom období, ako aj v jednotlivých oblastiach a v menších regiónoch. Napokon, kvantitatívne „stopercentná“ miera zamestnanosti všetkého práceschopného obyvateľstva nie je ani reálne možná, ani spoločensky žiadúca.

V Československu, ani v iných socialistických krajinách, sa pritom nikdy nepresadzovalo v realizácii princípu plnej zamestnanosti buržoáznou propagandou šírené nepravdivé ohováranie o tzv. totálnej pracovnej nasadenosti obyvateľstva. Socialistická spoločnosť plne rešpektuje všetky ekonomicky racionálne a spoločensko-sociálne, humánne i civilizačné miery optimálneho využívania rôznych skupín a kategórií obyvateľstva a racionálneho rozdeľovania spoločenského pracovného času práceschopného obyvateľstva, a to nielen pre produktívnu činnosť, ale i zveľaďovanie populačných, humánnych a kultúrnych potrieb obyvateľstva. Vysoký a stále rastúci počet i podiel študujúcich a pripravujúcich sa na povolanie, alebo žien na materskej a ďalšej materskej dovolenke, podstatne kratšia zákonom stanovená dĺžka i hranica pracovného veku ako v mnohých i vyspelých kapitalistických štátoch, päťdňový pracovný týždeň a iné sociálne vymoženosti pracujúcich v ČSSR sú dostatočne presvedčivým argumentom proti týmto nezdôvodneným falošným kritikám.

Na druhej strane, v medzinárodných komparáciách — či už s kapitalistickými, ale aj socialistickými krajinami — by nebolo správne jednoznačne hodnotiť vysoký podiel zamestnaných osôb v produktívnom veku v národnom hospodárstve ako jedinú prednosť v realizácii plnej zamestnanosti tej-ktorej krajiny. Vyšší ukazovateľ stupňa zamestnanosti môže byť dosahovaný napríklad na úkor menšieho podielu študujúcich, skrátenia dĺžky odbornej prípravy, menšieho podielu sociálnych výhod pracujúcim ženám, dlhšieho zákonného pracovného veku ap., čo nemožno vždy považovať za prednosť. Rozdielne historické, demografické, kultúrne a etnické špecifiká jednotlivých krajín tiež podmieňujú odlišné formovanie zamestnanosti a znakov jej kvantitatívnej úplnosti. Zladenosť sociálnej štruktúry s rastúcou technickou, kvalifikačnou i spoločenskou úrovňou plnej zamestnanosti sú preto nevyhnutnými znakmi jej kvalitatívneho hodnotenia.

K uvedeným otázkam hodnotenia známy sovietsky vedec v tejto oblasti M. I. Sonin vyslovil originálnu myšlienku: „Pojem plná zamestnanosť možno teda objasňovať len komplexne, so zreteľom na rôzne stránky zamestnanosti. Bolo by preto účelné používať pojem «zamestnanosť» v širšom a užšom zmysle slova. V širšom zmysle možno považovať za zamestnané všetky osoby, ktoré sa venujú spoločensky užitočnej práci, a ako zvláštny druh práce je potrebné špecifikovať napríklad štúdium (ako zvláštny druh duševnej práce), vojenskú službu atď. V tomto, a jedine v tomto zmysle je v socialistickej spoločnosti temer všetko práceschopné obyvateľstvo zamestnané.“⁷ K hlbšiemu chápaniu takýchto širších spoločenských stránok vývoja zamestnanosti sa ešte vrátime.

⁷ SONIN, M. J.: Ob optimalizacii trudovykh resursov. In: Problemy ekonomičeskoj nauki i praktiki. Moskva, Nauka 1972, s. 259.

Druhý zo spomínaných národohospodárskych prístupov zužuje chápanie pojmu *plnej zamestnanosti* na zvýraznenie tzv. bilančnej rovnováhy stavu zamestnanosti, a to v dôsledku jednostranného zdôrazňovania kvantitatívneho súladu medzi počtom disponibilných pracovných zdrojov s existujúcimi pracovnými príležitosťami. Utváranie kvantitatívne rovnovážneho stavu zamestnanosti v národnom hospodárstve tvorí dôležitú, ale nie jedinú stránku zabezpečovania plnej zamestnanosti, a pritom zabúda na závažné a podstatné stránky jej sociálno-ekonomickej kvality. Napokon plná zamestnanosť je národohospodársky možná aj v alternatívach rôznej nerovnovážnosti pracovných príležitostí (štruktúrnej, priestorovej, pri nedostatočnom časovom využívaní alebo nepružnosti vývoja pracovných miest a ich obsadzovania ap.), alebo ak počet pracovných príležitostí prevyšuje početnosť práceschopného a aktívneho obyvateľstva, t. j. v situácii nedostatku pracovných síl, resp. naopak, v situácii neracionálnej a neefektívnej nadzamestnanosti.

V duchu uvedených prístupov sa v dynamických závislostiach reprodukčného procesu rozšírilo chápanie plnej zamestnanosti ako exogénne danej veličiny s rozvíjaním socialistických teórií ekonomického rastu a ekonomickej rovnováhy (G. A. Feldman, N. P. Fedorenko, P. Lange, V. S. Nemčinov, A. I. Notkin, V. V. Novožilov a ďalší). Cieľom týchto teoretických analýz nebolo skúmať rozvoj sociálno-ekonomických stránok plnej zamestnanosti, ale iba rastové prístupy k jej optimálnemu zabezpečeniu riešením faktorových závislostí a proporcionálneho vývoja závislostí medzi rastom národohospodárskych zdrojov a ich alokáciou. Z nich vynikli najmä závislosti medzi zamestnanosťou a mierou výrobnjej akumulácie, medzi rozvojom a účinnosťou výrobných fondov, produktivitou práce a rastom spoločenského produktu a národného dôchodku na jednej strane a reprodukciou zamestnanosti pracovných síl na druhej strane.

V teóriách rastu sa za plnú zamestnanosť považuje dynamický a kvantitatívny štruktúrny súlad medzi rastom ponuky pracovných síl a dopytu po pracovných silách ako ideálny stav, lebo tak ekonomika, ako aj demografický vývoj a štruktúra obyvateľstva sú v neustálom pohybe. Pritom sa tu kladie dôraz viac na prírastkové a faktorové závislosti (predovšetkým vedecko-technický pokrok), čo je vhodné najmä pre analýzy intenzifikácie ekonomického rastu.

2. Sociálno-ekonomická podstata všeobecnej zamestnanosti v socialistickej spoločnosti

V súlade s Marxovým metodologickým odkazom, že „najhlbšie tajomstvo spoločenskej konštrukcie“ sociálno-ekonomických systémov treba hľadať „v bezprostrednom vzťahu vlastníkov výrobných prostriedkov k bezprostredným výrobcam“, ⁸ aj genézu socialistického systému za-

⁸ MARX, K.: Kapitál I. Bratislava, Pravda 1979, s. 91.

mestnanosti je vedecky objektívne odvíjať od jeho výrobnovo-vzťahovej podstaty. Základom celej sústavy výrobných vzťahov za socializmu, čiže i pracovných vzťahov a spoločenskej organizácie práce, a teda i zamestnanosti je socialistické spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov. Spoločenské vlastníctvo objektívne podmieňuje spôsob racionálneho a efektívneho zapojenia práceschopného obyvateľstva do spoločenského pracovného procesu a určuje aj podstatné sociálno-ekonomické znaky sústavy zamestnanosti.

Podstatnou, vnútornou vzťahovou charakteristikou socialistickej sústavy zamestnávania práceschopného obyvateľstva je, podľa nášho názoru, že spoločenské vlastníctvo spája spoločenských vlastníkov a bezprostredných výrobcov (pracovníkov). Pracovná sila v tejto sústave pracovných, resp. aj zamestnaneckých vzťahov vystupuje v neantagonistickej, protirečivej dialektickej jednote výrobcu, vlastníka i spotrebiteľa, resp. užívateľa výsledkov hospodárenia so spoločenskými výrobnými prostriedkami. Ak na jednej strane socialistickí výrobcovia len na základe spoločnej práce so zospoločenščenými výrobnými prostriedkami môžu realizovať svoju pracovnú silu, na druhej strane len na základe rozdeľovania podľa práce sa môžu podieľať na výsledkoch spoločnej práce. V tejto sústave výrobných vzťahov nejde preto o oddelené pracovno-zamestnanecké a vlastnícke vzťahy, ale o ich neustále dialektické podmieňovanie a zjednocovanie na základe spoločných záujmov a cieľov. Socialistická sústava zamestnanosti sa preto podstatne líši nielen od kapitalistickej súkromnej, ale aj štátnej sústavy zamestnanosti, a to podstatne inými sociálno-ekonomickými kvalitami založenými na výrobných vzťahoch „združenia slobodných ľudí, ktorí pracujú so spoločnými výrobnými prostriedkami a svoje početné individuálne pracovné sily uvedomele vynakladajú ako jednu pracovnú silu“.⁹

Zo sústavy spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov ďalej bezprostredne vyplýva objektívna nevyhnutnosť účasti každého práceschopného člena spoločnosti na spoločenskom pracovnom procese. Základným subjektom a nezastupiteľným činiteľom reprodukcie spoločenského vlastníctva je všeobecná pracovná aktivita pracujúcich socialistického spoločenstva. Táto všeobecná spoločensky užitočná pracovná aktivita je zároveň prvotným zdrojom tvorby materiálneho a duchovného bohatstva celej spoločnosti i každého jednotlivca. Len prostredníctvom nej sa dosahuje stále plnšie uspokojovanie spoločenských a individuálnych potrieb. Fungovaním bezprostredných socialistických výrobných vzťahov je preto ekonomicky i sociálne podmienená aj spoločensky účinná pracovná aktivita každého práceschopného jednotlivca. Veď reprodukcia jeho pracovnej sily by mala bezprostredne závisieť od reprodukcie spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov, a to vo všet-

⁹ Tamtiež, s. 91.

kých jej fázach, tak z aspektov krátkodobých, ako aj dlhodobých procesov. Jednotlivcovi iba podľa zásluh vlastnej pracovnej aktivity by sa mal podieľať na realizácii spoločenského vlastníctva. Uspokojovanie jeho životných potrieb bezprostredne závisí od efektívneho hospodárenia so spoločenským vlastníctvom. Navyše, tieto vzťahy zabezpečujú zároveň každému práceschopnému jednotlivcovi čoraz plnšie uplatniť svoje fyzické a intelenktuálne schopnosti v spoločenskom pracovnom procese a všestranne ich rozvíjať.

Socialistické výrobné vzťahy budované na rozvoji spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov objektívne predpokladajú realizáciu spoločenského charakteru práce a všeobecnej pracovnej aktivity. Uspokojenie spoločenských a individuálnych potrieb prostredníctvom všeobecnej pracovnej aktivity tvorí preto najvlastnejšiu kauzálnu — vnútornú príčinu rozvoja socialistického systému plnej zamestnanosti.

Ekonomická teória v Sovietskom zväze na hlbšie charakterizovanie uvedených kvalitatívnych stránok systému zamestnanosti v socialistickej spoločnosti používa adekvátnejší, u nás však málo známy termín *všeobecná zamestnanosť*, ako výraz spoločenskej nevyhnutnosti realizácie vzťahov všeobecnej práce. To má nielen závažný teoretický, ale aj kritériálny význam, ako to dokazuje L. D. Logvinov. „Vzťahy všeobecnej práce, kvantitatívnym vyjadrením ktorých sa javí všeobecná zamestnanosť práceschopného obyvateľstva, sú určované charakterom socialistického vlastníctva výrobných prostriedkov..., všeobecnosť práce prejavujúca sa vo všeobecnej zamestnanosti sa preto odlišuje od kapitalistickej námezdnnej zamestnanosti, ale aj od kapitalistickej plnej zamestnanosti, ktorá sa niekedy uplatňuje vo vyspelých krajinách kapitalistickej Európy“.¹⁰

Všeobecnou prácou je podľa Marxa každá spoločensky užitočná činnosť jednotlivcov, ktorá ako „forma všeobecnosti práce sa osvedčuje svojou realnosťou ako člen totality všetkých prác, ako osobitný spôsob existencie spoločenskej práce“.¹¹ V analógii s tým aj všeobecná zamestnanosť za socializmu vyjadruje všeobecnú účasť všetkého práceschopného obyvateľstva na spoločensky užitočnej činnosti. Ďalším jej kvalitatívnym znakom je, že „s premenou činnosti indivíduí na bezprostredne všeobecnú čiže spoločenskú činnosť“ zbaývajú sa pracovné podmienky formy odcudzenia práce, lebo spoločenské vlastníctvo ruší námezdnú prácu a „predmetné momenty výroby...tým sa stávajú vlastníctvom, organickým spoločenským telom, v ktorom sa indivíduá reproduktujú nie ako jednotlivci, ale ako spoločenský jednotlivci“.¹² Všeobecná zamestnanosť v podmienkach spoločenskej práce vyjadruje preto plnú realizáciu práceschopného obyvateľstva v súlade s pracovnými schopnosťami a reprodukčnými potrebami pracovnej sily.

Z uvedeného teoretického zovšeobecnenia vzťahov všeobecnosti práce,

¹⁰ LOGVINOV, L. D.: Všeobščaja zaňatost' i razdelenije truda pri socializme. Moskva, Mysľ 1972, s. 62.

¹¹ MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“ II. Bra-tislava, Pravda 1973, s. 445.

¹² Tamtiež, s. 324.

ktoré charakterizujú podstatu fungovania socialistického systému zamestnanosti, vyplývajú závažné metodologické postuláty i pre ich reálne pôsobenie. Neustály a čoraz všestrannejší rozvoj všeobecnej účasti pracujúcich má na spoločensky užitočnej činnosti práce, ktoré charakterizujú podstatu fungovania socialistického systému zamestnanosti, vyplývajú závažné metodologické postuláty i pre ich reálne pôsobenie. Neustály a čoraz všestrannejší rozvoj všeobecnej účasti pracujúcich má na spoločensky užitočnej činnosti je jednou zo základných hybných síl ekonomického a sociálneho rozvoja. Cieľom zvyšovania všeobecnej pracovnej aktivity v spoločenskej výrobe je „zabezpečenie blahobytu a všestranného rozvoja všetkých členov spoločnosti...“¹³ Tento spoločný cieľ zjednocuje úsilie všetkých výrobcov v spoločensky cieľavedomej a plánovite reprodukovanej ich všeobecnej zamestnanosti. Všestranný rozvoj spoločenských podmienok realizácie plnej zamestnanosti by mal preto pôsobiť súčasne na rozvoj socialistických vzťahov k práci i na zvyšovanie účasti pracujúcich na riadení spoločenskej výroby, ako aj na rozvoj tvorivej iniciatívy a pracovnej disciplíny, ako ďalšie neodmysliteľné znaky socialistického systému zamestnanosti.

3. Kvalitatívne premeny v realizácii socialistickej plnej zamestnanosti v súčasnej etape

Súčasná etapa budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, ktorá je objektívne spojená s rozsiahlou intenzifikáciou nielen ekonomických, ale i celospoločenských procesov rozvoja, kladie kvalitatívne náročnejšie a komplexnejšie požiadavky na fungovanie systému socialistickej všeobecnej zamestnanosti. Ekonomický a spoločenský potenciál utvorený v uplynulom období prostredníctvom plnej zamestnanosti práce schopného obyvateľstva utvára spoľahlivý základ pre jeho ďalšie zdokonaľovanie.

Zvyšovanie kvalitatívnej účinnosti plnej zamestnanosti sa zakladá predovšetkým na raste produktivity nielen živej, ale aj úhrnnej spoločenskej práce. Podľa Hlavných smerov hospodárskeho a sociálneho rozvoja na roky 1986—1990 jej prvoradým zdrojom sa stáva zvyšovanie vedecko-technickej vzdelanostnej a kvalifikačnej úrovne pracovných síl, racionálne využívanie výrobného a pracovného potenciálu, vysoká hospodárnosť a zhodnocovanie všetkých pracovných a materiálnych zdrojov, zdokonaľovanie spoločenskej organizácie práce a zvyšovanie vedecko-technickej vybavenosti pracovných síl. K významným činiteľom ovplyvňujúcim rast produktivity spoločenskej práce patria v súčasnosti úspory energie, palív, surovín a materiálov na jednotku produkcie a lepšie využitie základných fondov. Iba za týchto podmienok možno dosahovať s jestvujúcimi pracovnými a hmotnými zdrojmi vyššiu tvorbu ná-

¹³ LENIN, V. I.: Spisy 24. Bratislava, SVPL 1955, s. 428.

rodného dôchodku, ktorá umožní zvyšovať fond spotreby i akumulácie, a tak zabezpečovať rozšírenú reprodukciu plnej zamestnanosti na ďalšej kvalitatívne vyššej technickej, ekonomickej a sociálnej úrovni.

Určujúcim činiteľom a osou kvalitatívnych premien zamestnanosti v súčasnej etape je vedecko-technický pokrok. Ten dynamizuje jednak rozvoj vzelanostnej a kvalifikačnej úrovne pracovných síl aj ich profesiové zloženie, jednak národohospodárske štruktúrne zmeny v zamestnanosti v prospech najprogresívnejších odvetví, výroby a činností. Rozširovanie pokrokovej techniky a technológie v spojení s vedeckou organizáciou a racionalizáciou práce umožňuje nielen relatívne, ale i absolútne uvoľňovanie pracovníkov zo zastaraných a neefektívnych výroby a pracovných činností a ich premiestňovanie na produktívnejšie pracovné miesta, alebo na miesta vhodnejšie na ich plnšie využitie.

V podmienkach spoločenskej organizácie práce vedecko-technický rozvoj preto neprotirečí zabezpečovaniu plnej zamestnanosti práceschopného obyvateľstva, ale naopak, umožňuje jej rozvoj na vyššej kvalitatívnej úrovni. V samej výrobnjej sfére umožňuje využívať uvoľnené pracovné sily v rozširujúcich sa progresívnych odvetviach a v produktívnejších činnostiach. Ak dôjde vo výrobe k absolútnym prebytkom uvoľnených pracovných síl, možno ich efektívne využiť na rozširovanie nevýrobnej sféry, predovšetkým odvetví vedy, výskumu a školstva i zdravotníctva, ktoré bezprostredne pôsobia na zvyšovanie produktívnej sily spoločenskej práce, ako aj odvetví služieb obyvateľstvu, na skvalitňovanie jeho životnej úrovne. Preto tak ako v minulosti nebola reálna absolutizácia nedostatku pracovných síl napriek ich nedostatočnému využívaniu na mnohých pracoviskách, tak ani v budúcnosti nie je reálna futuristická hrozba prebytku pracovných zdrojov z hľadiska ich efektívneho zamestnávania. Náročnou úlohou socialistického plánovitého rozvoja je utvárať trvalé podmienky na to, aby tempo akumulácie, a predovšetkým prírastok výrobných fondov, ako aj zvyšovanie ich technickej úrovne umožňovali racionálne a plne využívať, resp. zamestnávať jestvujúce pracovné zdroje dané rastom počtu obyvateľstva, ale aj zdroje uvoľňované pôsobením vedecko-technického rozvoja.

V prognostickom vývoji očakávame časové a štruktúrne nerovnomerné, a hlavne priestorovo značne diferencované demografické prírastky prevažne plne kvalifikovaných pracovných zdrojov pre ďalší rast zamestnanosti. Tie si vyžadujú cieľavedome koncipovať budúce tempá ekonomickeho, a najmä investičného rozvoja, s cieľom utvárať adekvátne podmienky cieľavedomého usmerňovania všetkých fáz rozšírenej reprodukcie pracovných síl. Pritom ide o cieľavedomé pôsobenie na reprodukciu pracovných síl, a to od procesov ich obnovovania, kvantitatívneho i kvalitatívneho rastu a územného rozmiestňovania, až po utváranie stále rovnomernejších podmienok plného uplatnenia a efektívneho využitia ich schopností, kvalifikácie a skúseností v spoločenskom pracovnom procese. V zladovaní relatívne samostatných (autonómnych) procesov reproduk-

cie osobných a vecných činiteľov spoločenskej výroby, s požiadavkou ich účinnejšej kombinácie a substitúcie menej zložitej práce prácou zložitejšou, spočívajú náročné prognostické trendy zvyšovania produktívnej sily práce, a tým aj rastúcej účinnosti realizácie ekonomiky racionálnej a spoločensky optimálnej plnej zamestnanosti.

Zabezpečenie plnej a efektívnej zamestnanosti nastupujúcej generácie prevažne kvalifikovaných pracovných síl sa stáva pre budúci rozvoj československej ekonomiky samo osebe jedným z rozhodujúcich činiteľov intenzifikácie. Veď ide o najrozsiahlejší domáci disponibilný zdroj plne využiteľný pre potreby intenzívneho technického, ekonomického a sociálneho rozvoja. Ak na jednej strane intenzifikačnou požiadavkou na reprodukciu pracovných síl je zabezpečovať zvyšovanie jej fyzického i intelektuálneho potenciálu, na druhej strane úlohou spoločnosti je utvárať podmienky na ich čoraz všestrannejšie uplatnenie a efektívne využitie.

Súčasný vývoj a vnútorný obsah zamestnanosti je z hľadiska uvedených požiadaviek intenzifikácie do značnej miery ešte orientovaný vývojom materiálno-technickej základne v uplynulom období. Daný stupeň rozvoja výrobných síl a ich rozmiestnenie neutvára ešte vo všetkých oblastiach a sférach národného hospodárstva podmienky pre plné a racionálne využitie rastúceho pracovného potenciálu pracovných zdrojov. Nedostatočná diverzifikácia technického rozvoja neumožňuje dôslednejšie uplatnenie technologickej rovnosti všetkých vykonávaných a spoločensky potrebných prác. Zatiaľ nie sú utvorené ani rovnocenné pracovné príležitosti umožňujúce každému rovnaké uplatnenie všetkých vlôh a schopností.

Z našich analýz vyplýva, že predovšetkým procesy modernizácie a ďalšieho rozširovania progresívnej materiálno-technickej základne vo výrobnnej i nevýrobnej sfére by mali umožňovať plnšie využitie kultúrno-vzdelanostného a kvalifikačného potenciálu pracovných síl a ich budúcich prírastkov v súlade s potrebnou ekonomickou objektivizáciou rozsahu, dĺžky a štruktúry kvalifikačnej prípravy, voľby povolania a výberu konkrétneho pracovného miesta s ohľadom na individuálne schopnosti a racionálne uplatnenie osobných záujmov jednotlivých pracovníkov. V tejto oblasti spočívajú značné mobilizovateľné rezervy vnútorného skvalitnenia plnej zamestnanosti pracovných síl a zvýšenia jej národohospodárskej účinnosti. Pravda, k presadeniu týchto zmien je potrebné vytvoriť účinné stimulačné nástroje hospodárskych subjektov na úsporu živej práce i pracovných síl, dosahované aj ich racionálnejším rozdeľovaním a znovurozdeľovaním, ako aj príslušné spoločenské podmienky pre žiadúcu mobilitu pracovníkov.

Záverečné poznámky

Na rozdiel od absolutizácie niektorých súčasných prírodných, demo-

grafických a technokratických tendencií determinácie spoločensky racionálnej zamestnanosti, už K. Marx poukázal na to, že produktívna sila spoločenského vynakladania pracovnej sily závisí okrem prirodzených podmienok predovšetkým od rozvoja spoločenského kooperatívneho charakteru práce. Menej priaznivé prírodné podmienky dané limitovanosťou prírodných zdrojov a zvyšovaním spoločenských nákladov na ich získavanie, resp. využívanie i ochranu v súčasnej etape ovplyvňujú dynamiku produktivity práce a je potrebné brať ich do úvahy aj v optimálnom rozvoji štruktúr zamestnanosti. Tieto, ako aj demografické a iné prirodzené pracovné podmienky zostávajú však len podmienkami zvyšovania produktivity spoločenskej práce, s ktorými treba rátať.

Podľa nášho názoru hybné sily rozvoja racionálnej a efektívnej zamestnanosti je potrebné hľadať predovšetkým v spoločenských silách socialistického zospoločenšenia práce. Preto najvlastnejšie činitele rastu účinnosti plnej zamestnanosti v socialistickej sústave výrobných vzťahov vystupujú ako formy prehľbovania bezprostredne spoločenského charakteru práce.¹⁴ V analógii s tým spoločenskú hybnú silu efektívnej práce a zamestnanosti socialistických výrobcov je potrebné rozvíjať v súlade s prehľbovaním spoločenského charakteru kooperácie a organizácie vynakladania pracovnej sily, ktorá umožňuje dosahovať osobitné ekonomické a sociálne efekty jednotnej, výrobnospotrebnnej kooperácie socialistických výrobcov.

Rozvinutie uvedených, socializmu vlastných hybných síl spoločenskej organizácie všeobecnej zamestnanosti je spojené s cieľavedomejším poznávaním a využívaním všetkých ekonomických zákonitostí spoločenskej výroby. Iba v komplexe ich pôsobenia na plánovitý vývoj plnej zamestnanosti možno v súčasnej etape zabezpečovať požadované ciele zvyšovania jej efektívnosti a kvality v súlade s otváraním priestoru a utváraním podmienok všestrannej a tvorivej pracovnej aktivity nás pracujúcich, ako cieľavedome spoločensky riadeného procesu.

¹⁴ Pozri MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“ II. Bratislava, Pravda 1975, s. 73.

Několik netradičních pohledů na efektivnost průmyslových hospodářských jednotek

MIKOLÁŠ, Zdeněk

I. Úvodní poznámky

Rozvoj československého národního hospodářství klade na ekonomickou teorii značné nároky. Složitým úkolem ekonomické vědy je pochopení souvislostí mezi strukturou hospodářských jednotek, vnitřním mechanismem fungování těchto jednotek a jejich efektivností. Otázky nastolené hospodářskou praxí jsou stále složitější, protože proces vytváření komplexní struktury reprodukčních změn socialistické společnosti nabývá větší intenzity a rychlosti [1].

Pocítujeme rovněž nutnost volby specifických přístupů ke zkoumání uvedených souvislostí. Prolínání jevů odumírajících se zárodečnými buňkami nových rysů hospodářských procesů, což je typické pro současnou etapu rozvoje společnosti, neumožňuje plně rozvinout běžné statistické metody a přístupy. Často musíme vyvozovat zákonitosti budoucího vývoje nikoli z obecně platných a velmi „těsných“ korelací, s kterými se setkáváme v současné praxi, ale právě naopak, ze zvláštností současného stavu — zárodků budoucího vývoje.

Zjišťujeme, že často musíme vycházet z obecných předpokladů, poznatků teorie, modelování možných stavů v hospodářství (které často ještě ani nenastaly), abychom vůbec mohli dospět k navržení trajektorie dalšího hospodářského vývoje [2]. Statistické ověření těchto teoretických hypotéz nastane značně později, tehdy, až národní hospodářství nastoupí k realizaci jedné z vymezených trajektorií (ostatní modelované trajektorie nebudou třeba ani potvrzeny konkrétním hospodářským procesem). Shrňme-li, můžeme vyslovit zkratkovitou tezi — nové nepoznané zkoumáním kvantit minulosti, ale objevením kvality budoucnosti v kvalitě a kvantitě minulosti a současnosti (to znamená nelezení zrnka nové kvality v kvalitě staré). Tuto dialektickou zásadu často opomíjí jak naše hospodářská praxe, tak i mnohdy ekonomická teorie.

To je také důvodem, proč v úvodu tohoto článku se nachází úvaha o metodologii řešení ekonomického problému. Článek je pouze výtahem několika myšlenek ze souboru závěrů z řady výzkumných prací (např. [3; 4] aj.), ve kterých již naznačená filozofie zkoumání byla použita (resp. jí bylo možné použít). Postupovalo se tedy od poznání rozporů v hospodářské praxi, hledalo se teoretické vysvětlení, simulovaly se různé trajektorie vývoje příslušného jevu a vytvořené hypotézy byly nakonec konfrontovány s tendencemi v národním hospodářství.

II. Příklad z praxe

V poslední době (po zavedení Souboru opatření) se staví na přední místo otázka efektivnosti hospodářských činností, podniků, rozvoje národního hospodářství atd. Mnohem častěji se aplikují méně či více ucelené soustavy hodnocení efektivnosti a racionality chování podniků. Jednou z nich je tzv. ekonomický normál [5], který uplatňují při hodnocení hospodaření podniků různé nadřazené orgány. V řadě případů se setkáváme se situací, že podnik se chová vzhledem k použité soustavě ukazatelů zcela „nenormálně“ (tedy jeho výsledky mnohdy přímo odporují očekávanému normálu). Těchto rozporných případů postupně přibývá. Objevují se u podniků, které jsou relativně „blízke“ svou technologií přírodním zdrojům — jde především o palivo-energetický komplex, zemědělsko-průmyslový komplex, hutnickostrojírenský komplex ap., ale často i u podniků, zaměřených na uspokojování konečných společenských potřeb — jako např. výrobci spotřebního zboží, stavební organizace atd.

Typickým příkladem mohou být Severomoravské plynárny Ostrava. Záměnou svítiplynu zemním plynem s vyšší výhřevností a dalšími výhodnějšími užitnými parametry došlo u spotřebitele ke snížení ceny plynu na jednotku výhřevnosti, poklesla spotřeba plynu v důsledku substituce kvantity kvalitou, došlo k relativním i absolutním úsporám plynu při uspokojení stejnych energetických potřeb atd. Tedy jednalo se o zcela pozitivní proces z celospolečenského i uživatelského hlediska, nikoli však z chozrasčotního pohledu a zájmů plynáren. Následkem popisovaných jevů podnik přestal být ekonomicky efektivní (je zřejmé, že na jeho efektivnost působily i další vlivy, které měly však pouze druhořadý význam), jak to názorně ukazuje tabulka 1 [6].

Uvedené ukazatele ztrácely postupně vypovídací schopnost, proto Generální ředitelství českých plynárenských podniků modifikuje přístupy hodnocení ekonomické efektivnosti svou směrnicí č. 37/1983 o tzv. Objektivizaci hlavních ukazatelů v uplynulém období. Jde vlastně o přepočtení plánu podle skutečného odběru plynu (v m³) a dalších věcných parametrů chování podniku. Úpravy zcela mění stanoviska k hodnocení podniku — např. v I. čtvrtletí 1985 v Severomoravských plynárnách byly vykázány výkony na úrovni 96,9 % oproti plánu, ale po přepočtu 96,7 %, podobně zisk celkem je plněn na 88,8 %, resp. po přepočtu na 123,3 % atd. [6, s. 9]. Co sleduje tento přepočtení? —

Tabulka 1

Základné charakteristiky efektívnosti podniku [v %]

Ukazateľ	1980	1981	1982	1983
výkony celkem [v Kčs]	100	103,9	98,2	97,4
zisk celkem	100	111,4	101,4	88,0
rentabilita výrobních fondů	100	106,2	96,3	81,6
rentabilita z nákladů celkem	100	110,2	104,9	85,3

Pramen: Přepočet z pramene [6].

objektivizovat dosaženou ekonomickou efektívnost (přesněji řečeno hospodárnost) v souladu s vývojem účelnosti aktivity podniku a s ohledem na společenskou efektívnost jeho chování.

Obdobné jevy se objevují i v jiných oborech, např. v elektrotechnickém průmyslu, při výrobě měřicích přístrojů atd. Celý problém se často zjednodušuje na problematiku cen [7, s. 6]. Jádro problému má však větší hloubku: „... metody, které nepřihlížejí k účelnosti chování socialistických organizací, vedou často až k absurdním výsledkům (viz rozbor Severomoravských plynáren). Tyto přístupy předpokládají, že existuje přímá paralela mezi výkony, ziskem atd., a účelností chování podniku, což nelze vždy předpokládat“ [6, s. 10].

III. Několik poznámek k pojetí účelnosti hospodářských procesů

Výchozím momentem všech úvah o efektívním rozvoji socialistické společnosti se musí stát analýza společenské účelnosti produktů, hospodářských a jiných jednotek. „Společenskou reprodukci totiž musíme chápat v nejširším slova smyslu jako reprodukci výrobních sil, výrobních vztahů, nadstavby a dalších přírodních, technických a společenských činitelů a podmínek života společnosti“ [8, s. 110].

„Hospodářsky objekt (chápej např. podnik — pozn. Z. M.) je ovlivňovaný všemi přírodními, technickými a společenskými procesy, z čeho vyplývají tieto charakteristiky: přírodní, technologická, technická, sociologicko-psychologická, ekonomická, právní a politicko-sociologická. ... Z toho vyplývá, že v rámci národního hospodárstva nemožno hovoriť napríklad len o ekonomickom objekte, lebo taký neexistuje“ [9, s. 32]. A dále: „Hospodářsky objekt predstavuje reálne existujúcu časť národního hospodárstva, ktorý plní určitú požadovanú užitočnosť pre uspokojovanie potrieb socialistickej spoločnosti a pozitívne využíva pôsobiace procesy pre svoj dynamický rozvoj a prežívanie“ [9, s. 21]. Zbývá jen dodat: „Z předchozího vyplývá, že výrobky, podniky, ÚVK (územně výrobní komplex — pozn. Z. M.) apod. musíme chápat jako

užitné hodnoty, nacházející se v určitém prostoru, na které jsou vynaloženy společensky nutné náklady. Z toho plyne, že tato užitná hodnota musí mít v příslušném prostoru požadované parametry, tedy musí plnit určité funkce ve společnosti“ [10, příloha, s. 8].

Abychom mohli pokročit ve výkladu, musíme si mnohé pojmy alespoň částečně přiblížit, přičemž není cílem suplovat již zcela známé poznatky (viz např. [11, kap. 1]). Současně se můžeme pokusit ztvárnit popisované vztahy do formalizované podoby (analogicky např. s. [2]).

V prvé řadě si musíme objasnit pojetí užitečnosti. „Užitečnost předmětů... vyjadřuje vztah těchto předmětů k našim potřebám“ [12, s. 50]. Předpokládáme-li tedy nějakou míru reálné potřeby (Ch_p) a míru jejího uspokojení (U), pak stupně uspokojení příslušné potřeby lze kvantitativně vyjádřit mírou užitečnosti (U_z) příslušného produktu, kterým je potřeba uspokojována:

$$U_z = U/Ch_p \leq 1.$$

Parameter U označme jako míru účelnosti příslušného produktu. Účelnost produktu tedy můžeme chápat jako specifickou formu užitné hodnoty, a současně jako specifický společenský vztah, resp. „u užitných hodnot je zapotřebí rozlišovat dva typy charakteristik: ukazatele užitných vlastností a ocenění spotřebitelů“ [13, s. 195]. „Všechny konkrétní druhy výrobků (podobných užitných hodnot — pozn. Z. M.) mají společné vlastnosti plynoucí z toho, že slouží stejnému účelů“ [14, s. 88], tzn. že účelnost je charakteristikou produktu, kterou uzná příslušný spotřebitel. Druhou stránkou užitné hodnoty jsou charakteristiky (Ch_z) potom můžeme vyjádřit vztahem

$$KU = U/Ch_z \leq 1,$$

který vypovídá o využití potenciálu vymezené užitné hodnoty. Porovnáme-li míry U_z a KU zjišťujeme, že konkrétní účelnost produktu (U) má z hlediska výrobce i spotřebitele zcela odlišnou pozici (v relativním pohledu [15]). Při hlubším zkoumání účelnosti produktu [3; 4] zjišťujeme, že je tvořena dialektickým spojením dílčích užítkovostí \bar{U}_i (např. výkonové, sociální, estetické, ekologické aj. dílčí charakteristiky) a spolehlivostí těchto parametrů SP_i . Souhrnně pak účelnost produktu můžeme vyjádřit vztahem

$$U = \prod_{i=1}^n (\bar{U}_i \cdot SP_i) = \bar{U} \cdot SP.$$

Často se setkáváme s otázkou, jak tyto charakteristiky měřit. Hodnotová analýza dává praktické návody [16], případně jiné postupy, pro-

pracované v naší teorii [11]. Již K. Marx [17] dal na tyto otázky základní odpověď: „Pokud má produkt nějakou míru sám pro sebe, je to jeho přírodní míra, jeho míra jako přírodního předmětu, tj. tíže, délka, objem atd. — míra užitečnosti“ [17, s. 236].

Naprostá většina produktů neuspokojuje pouze jednu, ale celou řadu potřeb různých hospodářských subjektů (většinou horizontálně i vertikálně rozvrstvených v hospodářské struktuře). Proto účelnost produktu nabývá různých forem (celospolečenskou — *UK*, prostorovou — *UP* a individuální — *U*). Nutno zdůraznit nadřazené postavení celospolečenské účelnosti produktu nad ostatními jejími formami. Pokud všechny formy účelnosti produktu jsou sjednoceny v souladu se společenským zájmem, nabývají specifické formy společenského vztahu a lze je označit jako společenskou účelnost (tzn. i její individuální a prostorové formy) [4].

Nemá význam (s ohledem na zaměření článku) zabředat do detailů, které jsou již dosti přehledně objasněny v řadě publikací (např. [11; 18] aj.). Nyní proto budeme věnovat několik poznámek problematice účelnosti hospodářských jednotek.

Přijmeme-li uvedenou tezi, že hospodářská jednotka (např. podnik) je užitnou hodnotou, která se vyznačuje společenskou užitečností, potom můžeme analogicky s předchozím výkladem stanovit jeho míru účelnosti (*UJ*). Nabízí se ale otázka, jaký je vztah mezi účelností hospodářské jednotky a účelností jeho výrobků. Tento vztah můžeme vyvodit z následující myšlenky: „... tak jako užitná hodnota jednotlivého zboží závisí na tom, zda samo uspokojuje nějakou potřebu, závisí užitná hodnota společenské masy výrobků na tom, zda je tato masa výrobků adekvátní kvantitě určité společenské potřeby každého zvláštního druhu zboží“ [19, s. 183]. Potom lze za jednu z charakteristik účelnosti podniku (vedle ekologických, technických, sociálních a j.) považovat užitečnou masu užitných hodnot (výrobků), vyrobených tímto podnikem ($MU = UK \cdot Q$, kde *Q* je užitečné množství výrobku společenské účelnosti *UK*). Zvláštním jevem pak je ta skutečnost, že přebytečné (neužitečné) množství produkce se zpětně promítá do neužitečnosti (za jiných okolností by produkt byl užitečný) příslušného výrobku. Je to způsobeno např. i tím, že snižující se účelnost hospodářské jednotky může mít za následek vyrábění neužitečné produkce (v důsledku přebytku množství výrobků atd.) [4]. Kupříkladu výrobce nerozvine adekvátně s formujícími se potřebami servisní služby a následně klesne zájem o produkci, třebaže parametry produktů se vůbec nemění.

Touto úvahou jsme se však znovu dostali k problematice, která byla naznačena v příkladu z II. části tohoto příspěvků. Společenská účelnost hospodářské jednotky a jeho produktů vystupují jako rozhodující moment pro stanovení jejich efektivity.

IV. Pokus o srovnání vývoje kritérií společenské a chozrasčotní efektivnosti hospodářské jednotky

Nebudeme se zabývat výkaznickými, statistickými či finančními projevy efektivnosti, ale zaměříme se pouze na obecnou podstatu tohoto pojmu. K růstu efektivnosti (v dynamickém smyslu) dochází tehdy, když se ve výrobě „zmenšuje pracovní doba nutná k dosažení určitého užitečného efektu“ [20, s. 354]. Tedy „je-li obecně splněno, že $\Delta W/W > > M/M$ “ [18, s. 20]. Po úpravě tohoto vztahu dospíváme k výrazu

$$W_t : W_{t-1} / M_t : M_{t-1} > 1,$$

kde W je užitečný efekt produkce a M masa společenské práce v následujících obdobích $t, t-1$. „Princip efektivnosti ale nelze chápat ahistoricky. Z principu efektivnosti vychází kritérium efektivnosti společenské výroby, které je vždy specifikováno vládnoucími výrobními vztahy“ [18, s. 20–21].

Pokud se opřeme o tyto úvahy, můžeme odvodit kritérium společenské efektivnosti produktu. Přívlástek „společenské“ zdůrazňuje komplexnost společenských zájmů a stojí proti běžnému pojmání efektivnosti jako hospodárnosti, tzn. společenská efektivnost příslušného produktu zahrnuje vedle ekonomických efektů, resp. určité formy hospodárnosti, i efekty mimo tuto zúženou „ekonomickou“ bázi, které se prosazují především prostřednictvím společenské účelnosti zmíněného produktu.

Potom kritérium společenské efektivnosti výrobku můžeme vyjádřit vztahem

$$KE_t = UK_t : UK_{t-1} / N_t : N_{t-1} > 1,$$

kde N označuje celospolečenské náklady na dosažení parametru UK , které jsou vztaženy na jednotku času životnosti příslušného výrobku (např. 1 rok). Tyto náklady lze rozložit na společensky nutné náklady výrobce (NVP) a ostatní náklady společnosti (NO) na aplikovaný výzkum, výrobu a užití, včetně „ekologických“ nákladů, které nejsou zahrnuty v nákladech výrobce. Cenu produktu analogicky s existujícími metodami tvorby cen [21, kap. 23.2.2] můžeme odvodit z jeho celospolečenské účelnosti a ze společensky nutných nákladů výrobce následujícím způsobem [3]:

$$c_t = c_{t-1} \cdot NVP_t \cdot UK_t / NVP_{t-1} \cdot UK_{t-1} \cdot KO_t > 0,$$

kde KO_t je koeficient ostatních vlivů, působících na tvorbu ceny (politické aj.). Žádoucí efektivnost produktu zajišťují podmínky $UK_t > UK_{t-1}$ a $c_t : c_{t-1} < UK_t : UK_{t-1}$ [což plyne rovněž z uvedeného citátu [20, s. 354]]. Za těchto okolností můžeme celospolečenské náklady (N)

rozdělit na čisté náklady společnosti (NOC) a cenu produktu (c), tedy $N = NOC + c$.

Zájmem společnosti není dosáhnout jednorázové efektivity (KE_t), ale rozvoj hospodářských procesů pokud možno v optimální trajektorii, tj. dosáhnout v příslušné historické etapě, vymezené časovým horizontem TK , maxima souhrnné společenské efektivity, vyjádřené jako

$$SKE_{TK} = \sum_{t=1}^{TK} KE_t = \max.$$

Zcela obdobně pak můžeme zformulovat kritérium společenské efektivity hospodářské jednotky:

$$KEJ_t = UJ_t \cdot UJ_{t-1} / NJ_t \cdot NJ_{t-1} > 1$$

a

$$SKEJ_{TK} = \sum_{t=1}^{TK} KEJ_t = \max.$$

Účelnost aktivity hospodářské jednotky (jak bylo dříve naznačeno) můžeme rozložit na výkonový parametr $UK \cdot Q$ a ostatní užité charakteristiky (OUJ), tedy $UJ = UK \cdot Q \cdot OUJ$. Podobně můžeme rozložit společenské náklady (NJ) na výrobní náklady (chápej jako úplné vlastní náklady — pozn. Z. M.) příslušného produktu ($NVP \cdot Q$) a na ostatní společenské náklady související s fungováním hospodářské jednotky ($CDNJ$), tzn. $NJ = CDNJ + NVP \cdot Q$. Tato dekompozice má jen ten význam, aby byla zřejmá vazba kritérií společenské efektivity (KE , KEJ) na chozrasčotní kritérium efektivity hospodářské jednotky. V zájmu názornosti výkladu použijeme z řady chozrasčotních kritérií (viz [21; 5]) jako reprezentanta nákladovou rentabilitu, vyjádřenou vztahem $RNJ = OVJ / DNJ - 1$, přičemž objem výroby (OVJ) je dán součtem objemu výroby příslušného (zkoumaného) produktu $c \cdot Q$ s objemem výroby ostatních výrobků ($OVJO$), tedy $OVJ = OVJO + c \cdot Q$. Obdobně můžeme vyjádřit výrobní náklady hospodářské jednotky $DNJ = SNVQ + NVP \cdot Q$, kde $SNVQ$ jsou výrobní náklady související s objemem výroby $OVJO$. Potom ale platí, že ostatní náklady společnosti související s dosažením účelnosti UJ jsou dány vztahem $NCJ = NJ - DNJ$.

Naznačený rozklad nákladů rovněž poukazuje na základní vazby mezi společenskou efektivitou hospodářské jednotky a její chozrasčotní formou (chozrasčotní efektivity se tedy jeví jako dílčí složka efektivity společenské).

Vrátíme-li se k příkladu z II. části a promítneme jej do uvedených ukazatelů (resp. kritérií), zjišťujeme, že vývoj chozrasčotního kritéria a kritéria společenské efektivity hospodářské jednotky může být objektivně vzato zcela protichůdný. Pomocí uváděných vztahů lze vyvodit

další závěry [4]: Při poklesu nákladů výrobce vztažených na jednotku výrobku a při zachování stejné rentability z nákladů tohoto výrobku klesá cena výrobku při růstu jeho společenské efektivity. Za těchto okolností zaznamenáme vzestup společenské efektivity výrobce se současným poklesem jeho rentability z celkových nákladů. Zmíněný rozpor nastává tehdy, když rentabilita zkoumaného výrobku je vyšší jako průměrná rentabilita celého sortimentu produkce. Obdobně můžeme vyvodit závěry i pro případ, kdy roste společenská účelnost příslušného výrobku [4]. Jen zřídka se stává, že rentabilita hospodářské jednotky sleduje trend společenské efektivity výrobku či hospodářské jednotky (jak bylo již naznačeno v praktickém příkladu).

V krátkém příspěvku nelze popsat všechny varianty vývoje vymezených ukazatelů (podrobněji v [4]). Přesto lze vyslovit alespoň minimální požadavek na výzkum ekonomické reality — nepodceňovat zkoumání společenské účelnosti a efektivity reprodukčního procesu za socialismu.

V. Shrnutí poznatků a naznačení některých závěrů

Shrneme-li myšlenky z předchozích stran (případně je doplníme o další náměty ze souvisejících pramenů [3; 4; 8; 9], dospíváme k následujícím závěrům.

Především nelze objektivně hodnotit společenskou efektivity hospodářských jednotek bez důsledné analýzy jejich účelnosti a užitečnosti, jakož i jejich produktů, a to jak z celospolečenského, tak z prostorového („uživatelského“) hlediska.

Tzv. hodnotové (resp. chozrasčotní) ukazatele mají plnou vypovídací schopnost jen ve spojitosti s užitím kritéria společenské efektivity, které odráží jak účelnost, tak účinnost reprodukčního procesu.

Za určitých okolností je možné zajistit růst uspokojování celospolečenských a individuálních potřeb při současném poklesu vynaložení společensky nutného množství práce, což vede k poklesu ceny produkce, růstu společenské efektivity výrobku i výrobce a rovněž k pozitivnímu vývoji chozrasčotní efektivity. Při porušení některých z principů společenské efektivity [18; 2] dochází k zásadnímu odklonu vývoje chozrasčotní a společenské efektivity hospodářské jednotky [4].

Rozvoj hospodářských procesů má smíšený extenzivně intenzivní charakter (v pojetí [2]), přičemž ta či ona složka je více výrazná v jednotlivých fázích historie příslušného hospodářského procesu. Z hlediska podob uvedeného vztahu intenzifikace — extenzifikace lze charakter hospodářského procesu rozdělit do tří vzájemně se podmínujících složek:

1. *Celospolečensky intenzivní trend* — původní produkce je nahrazována menší kvantitou nové produkce s vyššími parametry užité hodnoty (viz příklad v II. části) při určitém zpoždění prostorové účelnosti za celospole-

čenskou, tzn. adaptace potřeb v určitém prostoru není doposud tak komplexní a dynamická jako je celospolečenský trend.

2. *Celospolečensky extenzivní trend* — dochází k saturaci celospolečenských potřeb novou produkcí z hlediska kvantity (jejího rozšíření).

3. *Prostorově intenzivní trend* — při kvantitativní nasycenosti prostoru novou produkcí dochází k přibližování její prostorové účelnosti ke celospolečenské formě účelnosti, to znamená, že nastupuje období racionalizace hospodářských procesů, úsporných opatření a rozvíjejí se řetězce inovací nižších řádů [14; 21], tím dochází postupně k plnému využití hospodářského potenciálu příslušné produkce.

Je zřejmé, že společensky efektivní rozvoj hospodářství vyžaduje permanentní vyvažování skladby těchto tří trendů.

Uvedené tendence vyvolávají v hospodářských procesech větší frekvenci integračních a desintegračních aktů, přičemž integrační tendence převažují. Desintegrace hospodářských procesů má spíše dočasný a přechodný stavový charakter, často spojený s budoucími pozitivními inovačními změnami.

Obě tendence (integrační i desintegrační) se prosazují ve dvou směrech:

— vertikální integrační tendence vedou ke vzniku hospodářských jednotek vyšších vývojových typů, např. hospodářských komplexů [3]; vertikální desintegrace vyvolává vydělování z celku určitých „účelových“ seskupení (kupř. vznikají tzv. účelové organizace, vydělují se nové výrobní obory atd.);

— horizontální integrační tendence se vyznačují přidružováním nových funkcí hospodářským jednotkám a výrobkům hlavně v důsledku vlivu vědeckotechnického rozvoje; horizontální desintegrace se projevuje buď v podobě uvolňování přežitých funkcí výrobku či hospodářské jednotky, nebo v oddělování nově vznikajících vlastností hospodářských procesů od původních (setrvačných) „mateřských“ hospodářských trendů.

Současně zjišťujeme, že tyto tendence mívají většinou různé rychlosti šíření ve věcné, prostorové, časové, účinnostní (nákladové) a účelnostní (kvalitativní) dimenzi hospodářského procesu [8]. Tím se značně rozšiřuje varieta hospodářských interakcí (tj. vztahů ve společnosti, vztahů společnosti k přírodě a ke svým vlastním produktům atd.).

Dále lze ze souvislostí [4] vyvodit závěr, že s růstem společenské efektivnosti hospodářských procesů zaznamenáváme vzestup pevnosti vazeb mezi výrobcí a spotřebiteli, přičemž jako objektivní se jeví růst závislosti spotřebitele na chování výrobce (např. z hlediska míry kvality, kvantity i časových souvislostí při uspokojování potřeb). Tato tendence tedy těsně souvisí s komplexotvornými trendy v národním hospodářství. Pokud v hospodářském mechanismu vznikají poruchy, řídicí akty mají nekomplexní charakter a dochází k rozporům mezi společenskou a chozrasčotní efektivností hospodářské jednotky, nastávají mnohdy nezdravé „monopolizační“ tendence ve vztazích mezi výrobcem a spo-

třebitelem, ke kterým dospívá především výrobce snahou vylepšit si chozrasčotní efekty, které byly „negativně“ ovlivněny pozitivním vývojem společenské efektivity výrobce i jeho výrobků (viz příklad v II. části). Nejčastější cestou prosazování „zájmů“ výrobce je neobjektivní vzestup cen nových výrobků, do kterých jsou většinou prosazeny tzv. oborové výrobní náklady a rentability (viz teoretické úvahy ve IV. části tohoto příspěvku). Kupříkladu náklady na MWe čistého výkonu jaderné elektrárny V1 v Jaslovských Bohunicích byly propočteny na 8,77 mil Kčs, ale jaderná elektrárna v Temelíně po úpravách má náklady na srovnatelnou jednici odhadnuty na 18–21 mil. Kčs, přičemž v případě V1 se v projektech uvažovalo s náklady 6,6 mil. Kčs/MWe č. v. [4].

Zjišťuje se závažná skutečnost, že při řešení hospodářských otázek nelze násilně oddělovat vymezení podstaty a funkcí hospodářské jednotky od zkoumání její hospodářské struktury ve vztahu ke společenské efektivity jak příslušné jednotky, tak jejích produktů [8]. Většina těchto otázek se nedá řešit pouze administrativní cestou (viz přepočty ukazatelů v příkladu z části II.). Objektivní zákonitosti platí i tehdy, když svou aktivitou je porušujeme, dochází jen navíc k tomu, že nevyřešené problémy uvolňují nové a většinou naléhavější.

Záměrem tohoto příspěvku nebylo podat novou teorii nebo ucelený výklad k vymezenému problému, ale naznačit projevy hospodářské praxe (signalizující např. změnu ve vývoji hospodářských procesů), upozornit na tendence, kterým se mnohdy věnuje minimální pozornost. Především však zde šlo o prezentaci některých myšlenek ze soutěžního příspěvku [4] autora tohoto článku na konferenci mladých ekonomů v Harrachově na podzim roku 1984.

Literatura

- [1] SCHMÖGNEROVÁ, B.: Základné teoretické otázky utváranie komplexnej štruktúry reprodukčného procesu. Ekon. Čas., 32, 1984, č. 12, s. 1081.
- [2] MIHOLA, J.: Modelování hlavních charakteristik trajektorie vývoje. [Výzkumná práce, č. 1.] Praha, ÚÚNV 1984.
- [3] MIKOLÁŠ, Z.: Některé problémy struktury a efektivity průmyslových hospodářských jednotek. [Výzkumná studie.] Ostrava, VŠB 1984.
- [4] MIKOLÁŠ, Z.: Specifické projevy strukturálních vztahů a efektivity průmyslových hospodářských jednotek. VŠB, Ostrava 1984. In: Mladí ekonomové a společnost IV. [Sborník.] Praha, EÚ ČSAV 1984.
- [5] HOFFMANN, V.: Ředitelská analýza. Praha, Svoboda 1983.
- [6] KOCICHOVÁ, J. a kol.: Ověření ukazatelů a metod vyhodnocování efektivity podniku. [Pracovní výzkumný materiál.] Ostrava, VÚROM 1985.
- [7] HORÁK, J.: Cena versus efektivity. Hospod. Nov., 1985, č. 24, s. 6.
- [8] SVOBODA, M. — MIKOLÁŠ, Z.: K problematice stanovení kritérií efektivity v období vědeckotechnické revoluce. Ekon. Rozhř., 1984, č. 5.
- [9] ROMANČÍK, L.: Socialistický hospodářský objekt a jeho fungovanie. Bratislava, Alfa 1980.
- [10] KUTSCHERAUER, A. a kol.: Metodické zásady formování územně výrobních komplexů v podmínkách ČSR. [Výzkumná správa.] Ostrava, VÚROM 1985.
- [11] ČERNÝ, M. a kol.: Metody komplexního vyhodnocování variant. Praha, Academia 1980.
- [12] MARX, K.: Bída filosofie. Praha, Svoboda 1950.

- [13] NĚMČINOV, V. S.: Společenská hodnota a plánovité ceny. Praha, Svoboda 1972.
- [14] VALENTA, F.: Efektivnost socialistického průmyslu. Praha, SNPL 1964.
- [15] MIKOLÁŠ, Z.: Specifické projevy změn účelnosti. Ekon. Rozhř. (v tisku).
- [16] VLČEK, R.: Hodnotová analýza. [Studijní podklad.] Havířov, RVS FMPE 1982.
- [17] MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse“ II. Praha, Svoboda 1975.
- [18] TOMS, M.: Měření efektů v socialistické ekonomice. Praha, Svoboda 1981.
- [19] MARX, K.: Kapitál III-2. Praha, SNPL 1956.
- [20] MARX, K. Kapitál I. Praha, SNPL 1953.
- [21] ŠAFÁŘ, J. a kol.: Ekonomika socialistického průmyslu. Praha, SNTL 1979.

Prehľady

K problematike porovnateľnosti ekonomických ukazovateľov

MATHÉ, Svätoslav

Porovnateľnosť

Z nášho hľadiska obsah ukazovateľa zužujeme na (metodický) predpis, na základe ktorého sa vypočíta (zostaví) hodnota za daný ukazovateľ. Ide tu teda o určitý druh *algoritmu* (vzorca). Problém porovnateľnosti bude spočívať v tom, že takýto algoritmus sa môže v čase (napr. v priebehu päťročnice) meniť, teda vzhľadom na určitú časovú postupnosť sú hodnoty za ten istý ukazovateľ (vzhľadom na rôzne metodické vymedzenia) neporovnateľné. Problémy spojené s riešením porovnateľnosti tohto druhu budeme pracovne nazývať *metodickou porovnateľnosťou*.

Riešiť jednotlivé druhy porovnateľnosti znamená „upravovať“ obsahy daných ukazovateľov, ináč povedané, v určitom zmysle budeme vytvárať model stavu ekonomickej reality za niekoľko časových období tak, aby sme hodnoty za daný ukazovateľ a tieto časové obdobia dostali, takpovediac, do porovnateľnej metodickej štruktúry. Presnejšie, riešiť metodickú porovnateľnosť ukazovateľov znamená z obsahového hľadiska pretransformovať dva alebo niekoľko vzájomne odlišných algoritmov pre ten istý ukazovateľ do takého tvaru, aby poskytovali vzájomne porovnateľné hodnoty za rôzne časové obdobia.

Pripomeňme si, že niekoľko vzájomne odlišných algoritmov A_1, \dots, A_n ($n \geq 2$) poskytuje vzájomne porovnateľné hodnoty vtedy, keď pri tej istej množine vstupných hodnôt V dávajú identické *výstupné* hodnoty, teda:

$$\text{Ak } A_1[V] = h_1, A_2[V] = h_2, \dots, A_n[V] = h_n, \text{ potom} \\ h_1 = h_2, \dots, h_{n-1} = h_n,$$

kde

A — algoritmus (funkcia),
 V — množina vstupných hodnôt,
 h — výstupná hodnota.

Uvažujme napríklad ukazovateľ *materiálové náklady celkom* — *skutočnosť* (v skratke MNC). V roku 1976 algoritmus jeho výpočtu tvoril súčet 13 ukazovateľov [*spotreba materiálu, ...*], označme si ich ako *A, B, ..., M*. Teda algoritmus by mal formu

$$MNC (1976) = A + B + C + D + E + F + G + H + I + J + K + L + M.$$

V roku 1977 algoritmus toho istého ukazovateľa má už inú podobu:

$$MNC (1977) = A + B + C + D + E + F + G + K + L + M.$$

Na prvý pohľad je jasné, že ide, podľa nášho tvrdenia, o neporovnateľné algoritmy. V roku 1976 sa totiž do ukazovateľa MNC zahŕňal aj tzv. vplyv zahraničného obchodu, konkrétne ide o ukazovatele *I* a *J*, t. j.: *rozdiely medzi kúpnu a veľkoobchodnou cenou pri dovoze materiálu a cenové prirážky a zrážky pri dovoze materiálu*.

Oba algoritmy by sme mohli upraviť do porovnateľnej štruktúry dvojakým spôsobom:

$$/a/ \quad MNC (1976) = [I (1976) + J (1977)] + MNC (1977),$$

$$/b/ \quad MNC (1976) = MNC (1977) + I (1977) + J (1977).$$

V praxi je ale riešenie tohto problému zložitejšie. Uvažujme informačný systém a jeho banku údajov na národohospodárskej úrovni, kde sú (okrem iných) uložené hodnoty (údaje) za všetky ukazovatele z účtovných výkazov radu A (hospodárske a družstevné organizácie). Uvažujme ďalej používateľa, ktorý pre svoje analýzy požaduje výber údajov z tejto banky údajov. Dajme tomu, že potrebuje pre svoju analýzu výpočet rentability v absolútnych hodnotách, ale *iba* vzhľadom na materiálové náklady v porovnaní za roky 1976 a 1977. Nech forma zadania pre prevádzku banky údajov je táto:

$$/A/ \quad Z (1976) / MNC (1976) \\ Z (1977) / MNC (1977)$$

Pritom abstrahujeme od toho, či tento výpočet má banka údajov poskytnúť za podniky alebo agregované jednotky (princíp riešenia je v oboch prípadoch zhodný). *Z* v oboch prípadoch reprezentuje zisk.

Vzhľadom na to, čo sme povedali o algoritmoch, pri ukazovateli MNC budú hodnoty za oba výpočty rentability skreslené, inak povedané, neporovnateľnosť ukazovateľa MNC za dva uvedené roky sa prenáša aj do uvedených výpočtov. Podobná situácia by tiež nastala, keby použi-

vteľ požadoval údaje za tento ukazovateľ v časovom rade, napr. 10 rokov.¹

Treba hneď dodať, že toto skreslenie pri určitých druhoch analýz nehrá úlohu, alebo naopak, že sa s ním vyslovene ráta. Ale ak používateľ chce uvedené skreslenie upraviť, je — vzhľadom na to, že už výpočty z banky údajov obdržal — nútený úpravu urobiť zväčša pomocou koeficientov alebo odhadom, a to priamo na obdržaných hodnotách.

V tomto prípade navrhujeme exaktnejšiu metódu, už spomínanú úpravu algoritmov, a to ešte pred odovzdaním zadania /A/ na výpočet prevádzke banky údajov. Zadanie /A/ totiž navrhujeme upraviť na základe upravených algoritmov /a/ a /b/. Povedzme, že zadanie /A/ preformulujeme na základe úpravy /a/:

$$Z (1976) / (MNC (1976) - [I (1976) + J (1976)]) \\ /A'/ Z (1977) / MNC (1977)$$

V súlade so zaužívanou terminológiou môžeme povedať, že za základný rok sme zvolili rok 1977. Ak by sme však za základný rok zvolili rok 1976, teda použili by sme úpravu /b/, úprava zadania by mala tvar:

$$Z (1976) / MNC (1976) \\ /A''/ Z (1977) / (MNC (1977) + I (1977) + J (1977))$$

Aby teraz zadania /A'/ a /A''/ boli z hľadiska porovnateľnosti rovnaké, musí platiť, že vo výkazníctve za obidva roky — 1976 a 1977 — musia existovať ukazovatele *I* a *J* (pričom v roku 1977 by mohli byť súčasťou iného ukazovateľa), a teda zároveň musia byť hodnoty za tieto ukazovatele uložené v banke údajov. V našom prípade oba ukazovatele za obidva roky vo výkazníctve existujú, a teda zadania /A'/ a /A''/ sú vzhľadom na porovnateľnosť ekvivaletné. Ak by totižto ukazovatele *I* a *J* v roku 1977 vo výkazníctve už neexistovali, zadanie /A''/, získané na základe /b/, by bolo vzhľadom na porovnateľnosť neadekvátne. Ukazovatele *I* a *J* sú v roku 1977 súčasťou súčtového ukazovateľa náklady celkom a sú vedené na riadkoch 56 a 57. Z toho vyplýva, že úpravy /a/ a /b/ predstavujú iba logické možnosti. K tomu, ktorú z týchto úprav v praxi použiť, sú potrebné ďalšie informácie.

Používateľ by mal predovšetkým vedieť, za aké ukazovatele daná banka údajov sleduje údaje (zväčša používateľ každej banky údajov má k dispozícii jej katalóg údajov) a mal by poznať vymedzenie algoritmov ukazovateľov, ktoré tvoria jeho zadanie a ich zmeny v čase. Teda mal by mať k dispozícii aj nástroj, pracovne ho nazvime *katalóg metodologickej porovnateľnosti*, kde by mohol získať informácie takéhoto druhu.

¹ Napríklad od roku 1981 sa započítava do MNC aj ukazovateľ *spotreba palív*.

Princíp, na akom je založený takýto katalóg a ako by s ním mal používatel pracovať, opisujeme v ďalšom texte.²

Ak by teraz používateľ použil zadanie /A'/, riešila by sa tým porovnateľnosť (vzhľadom na metodické zmeny)? Treba povedať, že iba čiastočne. Zatiaľ sme v tomto zadaní totiž brali do úvahy iba metodické zmeny na úrovni súčtových (odvođených) ukazovateľov, algoritmus výpočtu ktorých je založený na sčítaní hodnôt za prvotné ukazovatele. Tie môžu samozrejme tiež podliehať metodickým zmenám v čase, a preto naše riešenie je iba riešením na úrovni súčtových ukazovateľov.

Chceme ešte poznamenať, že problém porovnateľnosti je vo svojej podstate relatívnym pojmom; má to dve príčiny: subjektívnu a objektívnu. Ak neberieme do úvahy tých používateľov, ktorí si pri využívaní údajov daného informačného systému ani neuvedomujú tento problém (alebo neberú naň ohľad), predstavy o porovnateľnosti sú u rôznych používateľov rôzne vzhľadom na konkrétne prípady ekonomickej analýzy.

Sú tu však aj objektívne príčiny. Ako sme už povedali, riešiť rozličné druhy porovnateľnosti znamená „upravovať“ obsahy daných ukazovateľov (položiek vstupujúcich do obsahu), inak povedané, v určitom zmysle budeme vytvárať model stavu ekonomickej reality za niekoľko časových období tak, aby sme hodnoty za daný ukazovateľ a tieto časové obdobia dostali, takpovediac, do porovnateľných metodických štruktúr. Pretože každé modelovanie je idealizáciou a zjednodušením, bude tu aj porovnateľnosť iba do určitej miery zodpovedať skutočnosti: bude relatívna vzhľadom na prostriedky a použitú metódu. Dynamika vývoja a zmeny toho-ktorého výseku ekonomickej reality, skoncentrovanej v obsahu ukazovateľa, iný prístup konštrukcie prostredia vzniku a pôsobenia ukazovateľa ani neumožňuje. Preto z nášho hľadiska pôjde vždy o tzv. *stupňovanú porovnateľnosť*, teda porovnateľnosť vzhľadom na daný stupeň adekvátnosti spomínanej časovej rekonštrukcie a v rámci nej použitéj metódu. A pretože vždy musíme mať na zreteli pragmatickú stránku tohto procesu, teda používateľa, na uskutočnenie tejto rekonštrukcie by sme ho mali čo najviac zainteresovať tak, že mu poskytneme podľa možnosti vyčerpávajúcu informáciu o časovom vývoji (za ktorý porovnateľnosť vyžaduje), o okolnostiach a danej štruktúre výpočtu jednotlivých hodnôt za daný ukazovateľ. Tak tiež by sme mu mali poskytnúť vyčerpávajúcu množinu možných spôsobov riešenia porovnateľnosti formou komunikácie s počítačom. Inak povedané, popri stupňovanej porovnateľnosti tu zavádzame pojem tzv. *riadenej porovnateľnosti*, t. j. porovnateľnosti riadenej používateľom.

Možné prístupy k riešeniu metodickej porovnateľnosti

Problematiku metodickej porovnateľnosti je potrebné riešiť v zásade

² Žiaľ, v súčasnosti je existencia takéhoto katalógu v rámci bánk údajov, kde by ho bolo potrebné využívať, skôr výnimkou. Autor článku je tvorcom takéhoto katalógu, ktorý je inštalovaný na počítači EC 1055 vo Výskumnom ústave ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva v Bratislave. V katalógu sú udržiavané informácie o súčtových ukazovateľoch radu A z účtovných výkazov počnúc rokom 1976.

na dvoch, z hľadiska metodickéj stránky riešenia rovnakých, ale z hľadiska vecného postupu riešenia odlišných úrovniach: 1. na úrovni prvotných ukazovateľov; 2. na úrovni odvodených ukazovateľov.

Prvotné ukazovatele definujeme ako množinu ukazovateľov, ktorých hodnoty (denotát hodnôt) získavame na základe algoritmov, ktorých množina *vstupných* hodnôt je zostavovaná priamo z účtovnej alebo operatívnej evidencie. *Ovodené* sú potom také ukazovatele, ktorých vstupné množiny hodnôt tvoria množiny *výstupných* (vypočítaných) hodnôt za prvotné ukazovatele.

Riešiť metodickú porovnateľnosť ukazovateľa znamená — pre obe kategórie ukazovateľov — pretransformovať dva alebo niekoľko vzájomne odlišných algoritmov (t. j. metodických postupov zostavenia hodnôt za dva alebo niekoľko časových období — vo väčšine prípadov ide o roky) za ten istý ukazovateľ do takého tvaru, aby poskytovali vzájomne porovnateľné hodnoty za rôzne časové obdobia.

Tento všeobecne metodický prístup je potrebné pre kategórie ukazovateľov vecne realizovať. V našom prípade sme uplatnili postup *úpravy algoritmov* pomocou počítača. (Preto bolo potrebné algoritmy prezentovať v počítačovo akceptovateľnej forme, pomocou formúl formalizovaného jazyka. Takto upravené algoritmy je potom možné analyzovať a upravovať do porovnateľnej štruktúry počítačom.)

V prípade *prvotných ukazovateľov* je formula rozdelená na jednotlivé úseky: úsek účtov, úsek typu analytiky a analytických položiek a hodnotový úsek, pričom niektoré formuly obsahujú aj tzv. organizačný úsek, v rámci ktorého sú zachytené úpravy a výnimky vo vykazovacej povinnosti (napr. tzv. redukcia koncernových podnikov). Najčastejším typom formuly je napr.:

/1/ 010 (ZT = 01 + 03; PSA).

Definuje sa ňou obsah ukazovateľa (algoritmu), ktorý môžeme slovne interpretovať takto: „Hodnotu za daný ukazovateľ bude tvoriť stav základných prostriedkov na účte 010 k 1. 1., pokiaľ sú zahrnuté v položkách stavby (vrátane stavieb rozvodných) a energetické a hnacie stroje a zariadenia, podľa analytického členenia tried základných prostriedkov.“

Najčastejším typom pre odvodené ukazovatele je napr. formula:

/2/ V; I = <21, 32>; J = 2.

Jej slovná interpretácia je: „Hodnotu za daný ukazovateľ bude tvoriť súčet hodnôt riadkov 21 až 32, stĺpec 2, výkazu UČ 1A-12.“

Prv než pristúpime k opisu riešenia metodickéj porovnateľnosti, treba si uvedomiť, v rámci akej úrovne informačného systému (národohospodárskej, prierezovej, rezortnej, podnikovej) sa má riešiť.

Riešenie na úrovni prvotných ukazovateľov

Vráťme sa k ukazovateľom *materiálové náklady celkom* (MNC). Vyriešili sme zadaním /A/, resp. /A"/ jeho porovnateľnosť? Iba v tom prí-

pade, ak by po metodologickej stránke nedošlo za roky 1976 a 1977 k zmenám v prvotných ukazovateľoch, ktoré tvoria obsah ukazovateľa MNC. K tým ale v uvedenom období nedošlo, preto na našu otázku môžeme odpovedať kladne.

Ak by sme však uvažovali napr. roky 1976 a 1981, na našu otázku treba odpovedať záporne. Takisto, ako sme už poznamenali, počnúc rokom 1981 do obsahu ukazovateľa MNC bol zaradený (okrem už jestvujúceho ukazovateľa *spotreba materiálu*) ďalší prvotný ukazovateľ *spotreba palív*.

Sám tento fakt sa dá samozrejme riešiť postupom analogickým postupom, pomocou ktorého sme dospeli k zadaniu /A'/ a /A''/. Zaradenie tohto nového ukazovateľa sa odrazilo na metodickom vymedzení jestvujúceho prvotného ukazovateľa *cenové rozdiely materiálu*. Do roku 1981 tento ukazovateľ zahŕňal iba cenové rozdiely za palivá, čím sa zmenil jeho obsah, aj názov *cenové rozdiely materiálu a palív*.

Z hľadiska riešenia porovnateľnosti máme v takom prípade dve možnosti: — ukazovatele *cenové rozdiely materiálu* (rok 1976) a *cenové rozdiely materiálu a palív* (rok 1981) brať ako dva samostatné ukazovatele a postupovať ďalej analogicky ako v prípade riešenia za rok 1976 a 1977 (zadanie /A'/ a /A''/);

— postupovať „jemnejšie“ a považovať obidva ukazovatele za jeden ukazovateľ s odlišným metodickým vymedzením v rokoch 1976 a 1981.

Druhý prístup vyžaduje vytvoriť postup analogický postupu riešenia na úrovni súčtového ukazovateľa, ale s tým, že pôjde o jednu „úroveň“ nižšie, teda o úroveň prvotného ukazovateľa. Tu by sme museli opäť vytvoriť úpravy analogické úpravám /a/ a /b/ z predchádzajúcej časti a zadanie (analogické zadaniu /A'/ a /A''/) podľa nich upraviť. Inak povedané, bolo by potrebné v zadaní typu /A', /A''/ brať do úvahy aj metodickú zmenu na úrovni prvotného ukazovateľa, opäť pripočítaním alebo odpočítaním (v závislosti od zvoleného bázičného roku). Takýto prístup naráža na určité ťažkosti v súvislosti s úrovňou informačného systému, z ktorého banky údajov požadujeme údaje za zvolené ukazovatele. Totiž hodnota toho, čo by sa malo pripočítavať alebo odpočítavať, nazvime to ako *fiktívny ukazovateľ*, nie je uložená v banke údajov.

V rámci druhého prístupu možno celú záležitosť tiež riešiť pomocou *koefficientov*, čo je doposiaľ praktizované riešenie najmä v súvislosti s riešením porovnateľnosti pri cenových zmenách. V nasledujúcom texte opíšeme náš návrh riešenia obidvoch možností.

Majme ukazovateľ, ktorého algoritmus je vymedzený formulou /1/, pričom takýto vymedzený algoritmus výpočtu hodnoty za tento ukazovateľ platí pre časové obdobie (napr. za rok) x . Povedzme, že v nasledujúcom roku y sa uvedený algoritmus zmení takto:

$$/1'/ \quad 010 \{ZT = 01 + 03 + 04 + 05; PSA\}.$$

Vidíme, že oproti vymedzeniu /1/ sa vymedzenie /1'/ zväčšilo o analytické položky 04 a 05, inak „(formulovo“) povedané:

$$/1''/ \quad 010 \{ZT = 04 + 05; PSA\}.$$

Ak teraz uplatníme nami navrhovaný postup riešenia metodologickej po-

rovnateľnosti, je potrebné upraviť algoritmy /1/ a /1'/ tak, aby oba dávali [pri rovnakých vstupoch] identické hodnoty (výstupy); teda uvedené algoritmy (za roky x a y) by mali mať napr. túto podobu:

$$\begin{aligned} /A/ \quad \text{rok } x: & 010 \{ZT = 02 + 03; PSA\} \\ \text{rok } y: & 010 \{ZT = 02 + 03 + 04 + 05; PSA\} - 010 \{ZT = \\ & = 04 + 05; PSA\} \end{aligned}$$

alebo

$$\begin{aligned} /A'/ \quad \text{rok } x: & 010 \{ZT = 02 + 03; PSA\} + 010 \{ZT = 04 + 05; PSA\} \\ \text{rok } y: & 010 \{ZT = 02 + 03 + 04 + 05; PSA\}. \end{aligned}$$

Realizácia tohto postupu naráža v praxi na mnohé obmedzenia. Predovšetkým zostavovanie hodnoty za daný ukazovateľ podľa metodického predpisu (algoritmu) sa deje zväčša [teda počnúc akoukoľvek nadpodnikovou úrovňou] mimo informačného systému; do informačného systému na nadpodnikovej úrovni sa táto hodnota dostáva vo forme vstupných údajov. V informačnom systéme už potom môžeme túto hodnotu iba požadovať, sama hodnota je však pre nás nemenná. Teda načrtnutá úprava algoritmov sa vecne môže realizovať iba prostredníctvom týchto hodnôt pomocou operácií, ktoré budú výsledkom súčasnej úpravy dvoch alebo niekoľkých algoritmov. Inak povedané, ukazovateľ je v banke údajov informačného systému zastúpený hodnotou, ktorá musí byť určitým spôsobom identifikovaná. Vo výkazníckej praxi sa ale táto identifikácia obyčajne realizuje identifikáciou „políčka“ zväčša pomocou parametrov výkaz /riadok/ stĺpec.

Z hľadiska porovnateľnosti nie je ani tento postup akceptovateľný z nasledovných dôvodov: z časového hľadiska, napr. v ročných časových obdobiach sa niektorý zo spomínaných parametrov môže zmeniť, pričom však stále pôjde o ten istý ukazovateľ; v rôznych časových obdobiach môže dochádzať k zmene algoritmu, s ktorou takmer vždy prichádza aj zmena (slovného) názvu, čím je jeho identifikačná schopnosť prakticky stratená. Ukazuje sa preto nevyhnutné určiť popri slovnom názve ukazovateľa aj tzv. *identifikačný kód*, obyčajne v podobe niekoľkomiestneho abecedno-číselného kódu, ktorý by zostal nezmenený od vzniku až po zánik ukazovateľa. Odteraz budeme preto používať napr. jednomiestny abecedný kód.

Vzhľadom na tieto úvahy porovnateľnosť ukazovateľa (s identifikačným kódom napr. X) s uvedenými algoritmi v rokoch x a y bude mať podobu:

$$\begin{aligned} /A''/ \quad \text{rok } x: & X \\ \text{rok } y: & X - 010 \{ZT = 04 + 05; PSA\} \end{aligned}$$

alebo

$$\begin{aligned} /A'''/ \quad \text{rok } x: & X + 010 \{ZT = 04 + 05; PSA\} \\ \text{roky } y: & X. \end{aligned}$$

Na prvý pohľad vidíme, že sme náš problém vyriešili iba čiastočne. Ukazovateľ X je totiž ukazovateľom, ktorý musí daná organizácia vykazovať z dôvodu vykazovacej povinnosti; „ukazovateľ“, ktorého obsah by bol vymedzený algoritmom 010 ($ZT = 04 + 05; PSA$), predstavuje iba určitý „doplnok“ k ukazovateľu X , a samozrejme (pokiaľ vyslovene nejde o náhodu) z hľadiska vykazovacej povinnosti nie je záväzný, teda nie je organizáciou vykazovaný. Z hľadiska porovnateľnosti ho však môžeme považovať za doplňujúci ukazovateľ k ukazovateľu X . Z hľadiska vykazovacej povinnosti by samozrejme išlo aj naďalej iba o fiktívny ukazovateľ. Môžeme mu teda priradiť identifikačný kód, napr. jednomiestne abecedné kódy zhodné s kódom ukazovateľa, ktorý dopĺňame apostrofmi; teda náš doplnkový ukazovateľ bude mať kód X' . Teraz môžeme zápisy $/A''/$ a $/A'''/$ transformovať takto:

$$\begin{aligned} / \alpha / \quad \text{rok } x: X \\ \text{rok } y: X - X' \end{aligned}$$

alebo

$$\begin{aligned} / \beta / \quad \text{rok } x: X + X' \\ \text{rok } y: X. \end{aligned}$$

Teoreticky je síce postup $/\beta/$ správny, ale v prostredí banky údajov daného informačného systému z úplne zrejmých praktických dôvodov budeme postupovať podľa $/\alpha/$: nemáme totiž možnosť ľubovoľnej voľby bázičného roku, vždy to bude „najstarší“ rok. V dlhšom časovom období, v prípade niekoľkých metodických zmien, sa môže situácia veľmi skomplikovať. Uvažujme napr. časové obdobie štyroch rokov a ukazovateľ Y , ktorý je metodicky vymedzený takto:

$$\begin{aligned} \text{rok } x_1: 010 \{ZT = 02 + 03 + 04; PSA\} \\ \text{rok } x_2: 010 \{ZT = 02 + 03 + 04; PSA\} \\ \text{rok } x_3: 010 \{ZT = 02 + 03; PSA\} \\ \text{rok } x_4: 010 \{ZT = 02 + 03 + 05 + 06; PSA\}. \end{aligned}$$

Porovnateľnosť by potom vyzerala nasledovne:

$$\begin{aligned} / \alpha' / \quad \text{rok } x_1: Y \\ \text{rok } x_2: Y \\ \text{rok } x_3: Y + Y', \text{ kde } Y' = 010 \{ZT = 04; PSA\} \\ \text{rok } x_4: (Y + Y') - Y'', \text{ kde } Y'' = 010 \{ZT = 05 + 06; PSA\}. \end{aligned}$$

Situácia sa môže ďalej komplikovať tým, že sa môže zmeniť typ analytiky (nie iba položky), alebo hodnotová časť, príp. účtová časť.

Upozorňujeme, že celý uvedený postup riešenia metodologickej porovnateľnosti predpokladá jednotný nezmenený systém účtovníctva (a účtovnej osnovy), finančných pravidiel a operatívnej evidencie počas celého sledovaného obdobia, a zároveň, že jeho plná realizácia je možná iba na úrovni podnikového informačného systému. V podstate sa však dá využiť aj na úrovni informačného systému VHJ.

Na národohospodárskej úrovni takýto prístup by bolo možné praktizovať iba za predpokladu zásahu do súčasnej metodiky výkazníctva: vykazujúce jednotky by boli nútené vykazovať k danému ukazovateľu aj hodnoty za jeho fiktívne ukazovatele, ktorých obsah by sa musel vymedzovať z jedného metodického centra (prostredníctvom napr. 30 Uč Hosp.). Vzhľadom na všeobecný trend znižovania vykazovaných ukazovateľov a zjednodušenia celého výkazníctva je takýto postup v súčasnosti nereálny. Netvrdíme však, že by k všetkým absolútnym ukazovateľom (ktorých obsah bol metodicky pozmenený) bolo treba konstruovať a vykazovať hodnoty za fiktívne ukazovatele. Bolo by treba zvážiť, či by predsa, vzhľadom na presnosť, vypovedaciu schopnosť a vierohodnosť niektorých druhov dôležitých ekonomických analýz, nebolo možné prijať kompromis v zmysle načrtnutého postupu aspoň pri vybraných prvotných ukazovateľoch.

Existuje aj možnosť riešiť problematiku porovnateľnosti prvotných ukazovateľov (či už na podnikovej úrovni, alebo na vyšších úrovniach) pomocou koeficientov. Predpokladom takého riešenia je, že:

- pri ukazovateľi, ktorý sa porovnáva v čase, ide o rovnakú triedu účtov;
- ide o rovnakú hodnotovú časť vo formule [teda napr. strana *má dať* (MD) vo všetkých časových obdobiach];
- ide síce o účty z rôznych tried, ale ekonomicky vzájomne súvisiace (napr. náklady, strana MD a výnosy strana *dal* (D), alebo prostriedky (aktíva) a zdroje (pasíva)).

Pri tvorbe koeficientu ide o dva stupne výpočtu:

1. stupeň — koeficient sa vytvorí za súhrn jednotiek (napr. všetky štátne hospodárske organizácie);
2. stupeň — koeficient treba diferencovať podľa tried (skupín) jednotiek (napr. podľa odvetví).

Pri tom je potrebné množinu absolútnych ukazovateľov rozdeliť na *stavové* ukazovatele (stav aktív, pasív) a na *pohybové* (*dynamické*), napr. náklady a výnosy. V prvom prípade (stavové ukazovatele) možno 1. stupeň (prípadne aj 2.) pomerne jednoducho vytvoriť tým, že sa:

- a) berie konečný stav jedného roka (rok n),
- b) začiatočný stav nasledujúceho roka (rok $n + 1$),
- c) ich vzájomným podielom sa priamo získa *prepočítací koeficient* z vykázaných hodnôt (ich sumy).

Napríklad ukazovateľ X má konečný stav v roku $n = 225$ mil. a začiatočný stav v roku $n + 1 = 200$ mil.; potom koeficient pre ukazovateľ X dostaneme: $225 : 200 = 1,1$, ak chceme prepočítavať rok $n + 1$. Ak rok n , potom $200 : 225 = 0,9$.

Ak tento výpočet prevedieme nie za súhrn všetkých jednotiek, ale za ich triedu (skupinu), napr. za odvetvie k , potom dostaneme diferencovaný koeficient, t. j. priamo už výpočet podľa 2. stupňa.

Zložitejšia je situácia pri *dynamických ukazovateľoch*. V takomto prípade treba vziať do úvahy ešte jeden pomocný ukazovateľ, pri ktorom pri prechode z roku n do roku $n + 1$ nedošlo k obsahovej zmene a ktorý má taký ekonomický charakter, že možno oprávnene predpokladať, že vývoj tohto ukazovateľa závisí (aspoň v prevažnej miere) od vývoja ukazovateľa X , pre ktorý sa hľadá koeficient. Ak chceme dosiahnuť teoreticky maximálnu presnosť výberu tohto pomocného ukazovateľa, tak by sme pri jeho výbere mali (za čím väčšie množstvo uplynulých rokov) urobiť výpočet korelačnej závislosti vývoja ukazovateľa X a pomocného ukazovateľa v čase a použiť len taký pomocný ukazovateľ, kde korelačný koeficient sa bude približovať k 1. Dá sa to však nahradiť dostatočnou znalosťou ekonomiky, účtovníctva a vývoja v minulosti. Napríklad pre ukazovateľ *mzdy a osobné náklady* by boli pomocným ukazovateľom ukazovateľ *príspevky na sociálne zabezpečenie*.

Podobne možno postupovať aj pri skupinách (triedach), napr. pri odvetviach, čím dostaneme diferencované koeficienty, napr. podľa odvetví.

Zrejme najväčším problémom pri dynamických ukazovateľoch bude najstvhodný pomocný ukazovateľ. Do určitej miery možno tento postup zjednodušiť tak, že ako pomocný ukazovateľ zvolíme súčet všetkých ukazovateľov danej triedy účtov. Možno totiž predpokladať, že v podstate rovnaký vývoj ako celá trieda by mal mať ukazovateľ X . Dopustíme sa tu istej nepresnosti, že predpokladáme v podstate rovnakú štruktúru nákladov v roku n ako v roku $n + 1$.

Poznamenávame, že uvedené metódy výpočtov koeficientov nie sú jedinými možnými metódami, pričom výpočet pomocou korelačnej závislosti je vhodnejší na prípad prepočtov cenových zmien, nehľadiac na to, že dvojice ukazovateľov so vzťahom korelačnej závislosti sa hľadajú veľmi ťažko a vo väčšine prípadov korelačný koeficient nie je dostatočne vysoký.

2. Riešenie na úrovni odvodených ukazovateľov

Vplyvy metodických zmien odvodených ukazovateľov, najmä však súčtových ukazovateľov tejto skupiny, sú, z pochopiteľných príčin, rádo-vo vyššie ako vplyvy metodických zmien prvotných ukazovateľov. Na rozdiel od prvotných ukazovateľov, riešenie metodickej porovnateľnosti je možné tak na úrovni podnikovej, ako aj na vyšších úrovniach, vrátane, a predovšetkým, na národohospodárskej úrovni, samozrejme, za predpokladu, že zložky, ktoré tvoria obsah odvodených ukazovateľov, sú spolu so svojim „strešným“ ukazovateľom uložené v banke údajov daného informačného systému. Ako ukážeme ďalej, na rozdiel od prvotných ukazovateľov, pri riešení metodickej porovnateľnosti odvodených ukazovateľov možno v plnej miere postupovať na základe tzv. riadenej porovnateľnosti (vymedzenej v predošlom texte), teda porovnateľnosti, ktorú si spoluvytvára (pomocou nami vytvorených nástrojov) sám používateľ. Celý postup demonštrujeme na súčtových ukazovateľoch z úč-

tovných výkazov radu A, ktoré z hľadiska porovnateľnosti tvoria najpočetnejšiu podmnožinu odvodených ukazovateľov.

Princíp, z ktorého budeme vychádzať, demonštrujeme teraz na formule /2/. Táto formula hovorí o tom, že hodnotu za daný ukazovateľ tvorí súčet hodnôt uvedených 12 „políčok“ zo stĺpca 2 výkazu Uč 1A–12; inak povedané, pôjde o 12 ukazovateľov, ktoré tvoria (súčet) obsah tohto ukazovateľa. Ak chceme porovnávať obsah ukazovateľa za dva a viac rokov, používateľ musí zadať tieto roky. Systém potom prezentuje obsah ukazovateľa za tieto roky pomocou formúl typu /2/. Túto formulu môžeme tiež vyjadriť v množinovom tvare, a to tak, že množinu (obsah) ukazovateľa bude tvoriť napr. uvedených 12 ukazovateľov.

Vychádzajúc z tohto princípu prezentácie obsahu daného ukazovateľa, majme napr. ukazovateľ K , za ktorý chceme získať jeho porovnateľnosť v rokoch 1970, 1978 a 1982. Nech obsahy ukazovateľa K za jednotlivé roky majú túto množinovú podobu:³

$$\begin{aligned} K_{70} &= \{A, B, C, D\}, \\ K_{78} &= \{A, B, D, P, N\}, \\ K_{82} &= \{A, B, C, D, M\}. \end{aligned}$$

Riadenú porovnateľnosť tohto ukazovateľa urobíme pomocou systému tzv. množinových filtrov. (Uvádžame tu iba intuícia spojené s týmto postupom. S formalizovaným a podrobným postupom sa čitateľ môže zoznámiť v /1./)

Najprv používateľ musí naplniť množiny X a Y . Do množiny X zaradí ukazovateľa, ktoré pri tvorbe porovnateľnosti sú podľa neho rozhodujúce; a opačne, do množiny Y zaradí ukazovateľa, ktoré chce vylúčiť z tvorby porovnateľnosti. Systém množinových filtrov potom pracuje tak, ako sa naplnia tieto množiny. Kombinatoricky vychádzajú tieto prípady:

- /1/ $X \neq \emptyset$ a $Y = \emptyset$,
- /2/ $X \neq \emptyset$ a $Y \neq \emptyset$,
- /3/ $X = \emptyset$ a $Y \neq \emptyset$,
- /4/ $X = \emptyset$ a $Y = \emptyset$, kde \emptyset reprezentuje prázdnu množinu.

Po zvolení jedného z týchto štyroch prípadov používateľ už iba čaká na výsledok. Ukážeme prípad, keď sú pre neho rovnako dôležité *všetky* aspekty, teda $K_{70} \cup K_{78} \cup K_{82} = X = \{A, B, C, D, P, N, M\}$.

Postup je taký, že za príslušné roky stanovíme pre každé K množinu (nazvime ju F) za tie ukazovateľa, ktoré *nepatria* do K , ale patria do X , všeobecne $F = X - K$, teda:

$$\begin{aligned} F_{70} &= \{P, N, M\}, \\ F_{78} &= \{C, M\}, \\ F_{82} &= \{P, N\}. \end{aligned}$$

³ V aritmetickom tvare by zápis algoritmov vyzeral takto: $K_{70} = A + B + C + D$, $K_{78} = A + B + D + P + N$, $K_{82} = A + B + C + D + M$.

Každý člen takto vytvorených množín budeme testovať, či v príslušnom roku je, alebo nie je vedený vo výkazníctve. Inak povedané, daný ukazovateľ síce nemusí byť už zahrnutý do obsahu súčtového ukazovateľa, ale môže naďalej existovať vo výkazníctve, pretože ide o ukazovateľ, ktorý používateľ „prednostne“ zaradil do tvorby porovnateľnosti. Pokúšame sa zistiť práve tento fakt, a preto za dané roky vytvoríme príslušné množiny F' . Dajme tomu, že testy vyšli takto:

$$F'_{70} = \{P, N\},$$

$$F'_{78} = \{M\},$$

$$F'_{82} = \{N\}.$$

Pre každú množinu K ďalej skonštruujeme množinu K' — tak, že k množine K pridáme príslušnú množinu F' . Všeobecne, $K' = F' \cup K$, teda

$$K'_{70} = \{A, B, C, D, P, N\},$$

$$K'_{78} = \{A, B, D, P, N, M\},$$

$$K'_{82} = \{A, B, C, D, M, N\}.$$

Základ celého riešenia porovnateľnosti je teraz v nasledovnom kroku: všetky množiny K' medzi sebou množinovo vynásobíme, čím získame ich prienik;

všeobecne, $K'_1 \cap \dots \cap K'_n = XYZ$, teda

$$XYZ = \{A, B, D, N\}.$$

V ďalších krokoch treba stanoviť, čo sa má pripočítať, resp. odpočítať v daných rokoch k ukazovateľu (od ukazovateľa), ktorého porovnateľnosť tvoríme. To, čo sa pripočíta (nazvime to množina F''), všeobecne sa skonštruuje ako prienik množiny XYZ a príslušnej množiny F' ; teda $F'' = XYZ \cap F'$, potom

$$F''_{70} = \{N\},$$

$$F''_{78} = \{\emptyset\},$$

$$F''_{82} = \{N\}.$$

To, čo sa odpočíta (nazvime to množinou XX), sa všeobecne skonštruuje tak, že od príslušnej množiny K sa množinovo odpočíta množina XYZ , teda $XX = K - XYZ$, potom

$$XX_{70} = \{C\},$$

$$XX_{78} = \{P\},$$

$$XX_{82} = \{C, M\}.$$

Na základe týchto dvoch krokov potom zostavíme v algebraickej forme porovnateľnosť ukazovateľa K v rokoch 1970, 1978 a 1982 takto:

$$1970 : K + N - C,$$

$$1978 : K - P,$$

$$1982 : K + N - \{C + M\}.$$

Samozrejme, používateľ môže určiť množinu X ľubovoľne, pričom môže aj „bázovať“, teda určiť ľubovoľný rok, ku ktorému sa urobí porovnateľnosť ostatných rokov, a to tak, že množina X bude identická s obsahom ukazovateľa za bázický rok. Pomocou naplnenia množiny Y môže ísť používateľ ešte ďalej a v začiatkovej fáze modifikovať obsahy daného ukazovateľa za požadované roky, a tak získať takú „pragmatickú“ porovnateľnosť tohto ukazovateľa, akú potrebuje vzhľadom na svoje špeciálne analytické potreby.

Preto je podľa nás zbytočné konštruovať časové rady za daný ukazovateľ „na tvrdo“, ak banka údajov obsahuje všetky jeho zložky (v plnej miere to platí o súčtových ukazovateľoch). Pomocou metodologickej porovnateľnosti a pravidiel pre výber z banky údajov si používateľ zostaví taký časový rad, aký práve potrebuje (pozri časť 1). Okrem toho náš systém je taký „citlivý“, že berie do úvahy porovnateľnosť vždy vzhľadom na momentálne požadované roky. Ak by sme napr. požadovali porovnateľnosť za uvedený ukazovateľ K v rokoch 1970, 1978, vzorce zodpovedajúce týmto rokmi by sa zrejme líšili od vzorcov za roky 1970, 1978 a 1982. Zároveň, na rozdiel od časových radov, ktoré sa tvoria minimálne za päť rokov, porovnateľnosť daného ukazovateľa treba zohľadňovať napr. iba za dva roky. Ak ukazovateľ nie je uložený v metodicky porovnateľnom časovom rade (ktorý zahŕňa aj požadované dva roky), jednoducho sa neporovnáva, alebo sa porovnáva odhadom.

Literatúra

- [1] MATHÉ, S.: Návrh informačného systému pre hodnotenie účinnosti ekonomických nástrojov v poľnohospodárstve. [Výskumná správa.] Bratislava, VÚEPP 1984.
- [2] Směrnice k státním účetním výkazím řady A hospodářských organizací. 30 Uč. Hosp. Praha, FMF 1981.
- [3] FISCHER, K. — MATHÉ, S. — NOVOSADOVÁ, B.: Návrh tvorby systému registrov a katalógov pre finančné banky dát. [Výskumná práca ŠPEV 905-103.02] Bratislava, VÚFÚS 1982.
- [4] MATHÉ, S.: Návrh projektového riešenia katalógu ukazovateľov automatizovaného finančného informačného systému. MAA, č. 8, 1982.
- [5] JENÍČEK, M. — MATHÉ, S.: K problematike organizačnej porovnateľnosti vo finančnej banke dát. Finance a úvěr, 1981, č. 1.
- [6] MATHÉ, S.: Formalizovaný jazyk pre popis obsahu ukazovateľov. In: Projektování '83. [Zborník prác z celoštátnej konferencie v Třinci.] Ostrava, ČSVTS 1983.
- [7] MATHÉ, S.: Mnohoznačnosť a vágnosť jazykových výrazov. Jazykovedný časopis, 1977, č. 1.
- [8] RICHARDS, J. — OGDEN, Q.: The Meaning of Meaning. New York 1934.
- [9] TICHÝ, I.: Logická stavba vedeckého jazyka. [Skriptá.] Praha, FFUK 1967.

Mzdová a příjmová diferenciacie: některé trendy a souvislosti

VEČERNÍK, Jiří

Mzdy, nebo lépe pracovní příjmy (tj. včetně odměn za práci v družstevním sektoru), představují rozhodující díl peněžních prostředků, kterými disponuje jednotlivý spotřebitel, rodina či domácnost. V současné době se pracovní příjmy podílejí na čistých peněžních příjmech všech domácností 74 % a na příjmech domácností s ekonomicky aktivním přednostou (tj. pomineme-li domácnosti důchodců) dokonce 87 %. Jak se však odlišné mzdové ohodnocení jednotlivých pracovníků promítá do příjmové úrovně jejich rodin? Odpověď na uvedenou otázku není jednoduchá a nebyla také doposud v dostatečné míře poskytnuta. Přitom jde o vztah nemalého ekonomického významu, který propojuje mzdu se životní úrovní, výrobu a spotřebu, postavení člověka jako producenta a jako konzumenta.

Z ekonomického hlediska vzato by měla být vazba mezi diferenciací pracovní odměny a příjmové úrovně rodiny pracovníka co nejužší, aby byla co nejvíce využita motivační funkce mzdy. Tato závislost by mohla být ovšem stoprocentní jen v takovém, čistě hypotetickém případě, kdy všechny domácnosti by žily z jediného platu (popř. z více platů, avšak zcela stejných) a neexistovaly by rozdíly v počtu závislých dětí. Reálně a nutně je tomu ale tak, že do vztahu mezi mzdou a konečnou příjmovou úrovní vstupuje *celá řada dalších faktorů*, které jej zprostředkovávají a tím zpravidla i tlumí. Je to konkrétně: 1. počet platů v domácnosti, v současných podmínkách především ekonomická aktivita manželky závislá na nárocích péče o děti; 2. rozdíly mezi pracovními příjmy ekonomicky aktivních osob; 3. různost počtu závislých dětí; 4. různost počtu dalších členů, především důchodců. Kromě pracovních odměn vstupují do příjmů domácností ještě další zdroje, zejména příjmy ze společenských fondů, jejichž účelem je právě zmírnit výkyvy vyvolané změnami v poměru počtu ekonomicky aktivních a neaktivních členů rodiny. Mzdová diferenciacie se těmito různorodými vlivy zásadním způsobem transformuje. Položenou otázku můžeme konkretizovat takto: jaký je způsob

a jaká míra této transformace, jaký podíl připadá mzdové diferenciaci a variabilitě složení domácnosti v konečných příjmových rozdílech?

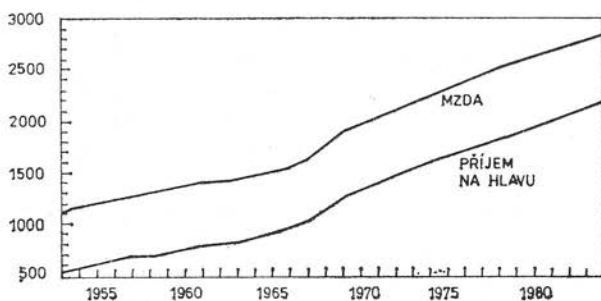
Přestože bylo již mnohé vykonáno k poznání mzdové a příjmové problematiky,¹ nemůžeme říci, že by tyto otázky byly dostatečně vyřešeny, ať teoreticky, tj. z hlediska žádoucího či optimálního vztahu, či empiricky, z hlediska znalosti existujícího stavu a jeho geneze. Aktuálním požadavkem, formulovaným v Souboru opatření ke zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství, je přitom dosáhnout zásadního obratu ve stimulačním působení mezd „důsledným prosazením principu zásluhovosti tak, aby společenské a ekonomické postavení každého pracovníka bylo plně závislé na jeho přínosu pro společnost“ [4, s. 61]. To je velmi závažný úkol, pro jehož plnění je třeba vytvářet potřebné předpoklady i v poznatkové oblasti. Patří k nim také řešení otázky, jakými mechanismy je provázáno postavení pracovníka v oblasti práce (kde je každý jedinec příjemcem mzdy) a jeho postavení v oblasti spotřeby (které je odvozeno od situace domácnosti). Právě tato *kvalitativní různost jednotek* mzdové a příjmové diferenciaci je zdrojem nemalých metodologických obtíží.

Sovětské autorky otevírající zajímavou analýzu tohoto jinak málo frekventovaného problému poukazují na přímo protikladné názory v této oblasti. „V jedné době se vědci domnívali, že v důsledku všech metamorfóz, kterými prochází mzda dělníků a zaměstnanců v utváření rodinného rozpočtu, se diferenciaci natolik zmenšuje, že její význam jakožto ekonomické kategorie se prakticky redukuje na nulu a zabývat se jí v podmínkách socialistické ekonomiky nemá smysl. Druzí vyjadřují přímo opačnou tezi, že totiž při přechodu od mzdy k příjmům rodiny diferenciaci natolik vzrůstá (především v důsledku vyživování neplnoletých osob), že je třeba přijímat zvláštní opatření pro vyrovnávání příjmů... Obě hlediska svědčí podle našeho názoru o tom, že proces formování příjmů obyvatelstva ještě stále není dostatečně prozkoumán. Odrážejí jednu ze stránek tohoto procesu, viditelných na povrchu, jež se objevuje při zkoumání ne zcela dokonalých statistických dat“ [7, s. 97–98].

Hlavním nedostatkem statistických dat je podle našeho názoru *neprovázanost mzdových a příjmových šetření*, resp. analýz. Tak je tomu i v Československu, kde se na jedné straně zjišťuje a studuje mzdová diferenciaci (na základě periodických květnových či listopadových šetření o rozložení mezd), na druhé straně máme k dispozici rozsáhlá mikrocensová šetření, sledující příjmy domácností, jejich zdroje a rozlo-

¹ Bohatá je zejména literatura zabývající se buď mzdovou problematikou, nebo příjmy domácností a životní úrovní. Na počátku je však zatím analýza vazeb mezi těmito dvěma oblastmi diferenciaci. Významným příspěvkem k uvedenému tématu jsou však práce kolektivu O. Sobeka, založené na sekundární analýze mikrocensových dat (viz [11]).

žení. V prvním případě je tedy jednotkou šetření jedinec (resp. agregáty jedinců), v druhém případě domácnost. Z údajů můžeme zjistit charakteristiky a pohyb v diferenciaci jednoho či druhého typu, nikoli však míru, tvar a dynamiku jejich vzájemné závislosti. Kromě toho jsou vyčerpávajícím způsobem zjišťovány agregáty celkových příjmů populace a jejich zdrojů (v bilanci příjmů a výdajů obyvatelstva) a průměrných mezd v socialistickém sektoru národního hospodářství (ve statistice práce).

Obr. 1. Vývoj průměrné mzdy a příjmu na hlavu v letech 1953—1984

Porovnáme-li dlouhodobý vývoj celkových příjmů na jednoho obyvatele a průměrné mzdy z těchto naposledy uvedených pramenů (viz graf 1), zjišťujeme jejich téměř *paralení pohyb*. Za období 1953—1983 vzrostla absolutní distance mezi nimi pouze o 90 Kčs. Na první pohled se to zdá být logické a samozřejmé, vzhledem k rozhodující váze mzdových prostředků v příjmech obyvatelstva. Jestliže však uvažujeme poměr těchto dvou příjmových indikátorů, zjistíme, že relativní úroveň příjmu na jednoho obyvatele se neustále přibližovala průměrné mzdě. Zatímco v roce 1953 činil příjem na hlavu 48 % průměrné mzdy, pak v roce 1983 to bylo již 76 %. Uchování přibližně stejné absolutní distance mezi průměrnou mzdou a příjmem na jednoho obyvatele² předpokládalo neustálé zmenšování jejich relativní distance, a to v první řadě snižováním poměru mezi ekonomicky aktivními (dále jen EA) a závislými členy.

Porovnání uvedených indikátorů má jen přibližnou informační hodnotu vzhledem k tomu, že mzdy představují pouze část (i když podstatnou) pra-

² Dlouhodobá stabilita absolutní distance mezi průměrnou mzdou a příjmem na hlavu je natolik velká, že svádí k domněnce o působení jakéhosi skrytého sociálního mechanismu či sociálně psychologické zákonitosti, která ovlivňuje chování populace v oblasti zaměstnanosti a natality. Výše průměrné mzdy jakoby stanovila určitý standard, na který se zprostředkovaně adaptuje i příjmová úroveň. K ověření takové hypotézy bychom ovšem potřebovali evidenci i za jiné země.

covních příjmů a příjmy na jednoho obyvatele jsou propočteny za celou populaci, tj. včetně domácností žijících jen ze sociálních příjmů. V tabulce 1 uvádíme vývoj stejné relace v metodicky čistší podobě [v domácnostech s EA přednostou sledujeme relaci čistého pracovního příjmu na jednu EA osobu a příjmu na hlavu]. Výsledky jsou prakticky stejné nejen z hlediska celkového trendu, ale i z hlediska zjištěných relativních hodnot. Z mikrocensových dat můžeme také zjistit dynamiku hlavního faktoru tohoto procesu, totiž růst podílu EA členů na počtu členů domácnosti.

Tabulka 1

Charakteristiky složení domácností s EA osobou v čele, mzdové diference a diference příjmů na hlavu v letech 1958—1980

Ukazatel	1958	1965	1970	1975	1979
	1959	1966	1971	1976	1980
počet členů domácnosti celkem	3,5	3,6	3,5	3,4	3,2
z toho: EA členů	1,6	1,8	1,9	1,9	1,8
závislých dětí	1,3	1,3	1,2	1,2	1,1
podíl EA členů na celkovém počtu členů domácnosti	45,7	50,0	54,3	55,9	56,3
čistý pracovní příjem na 1 EA člena	1021	1247	1604	1963	2207
čistý peněžní příjem na jednu osobu	546	747	1100	1363	1571
podíl příjmu na osobu na pracovním příjmu na EA člena	53,5	59,9	68,6	69,4	71,2
Mzdová diference					
$Q_3 - Q_1 / M$	48,0	46,2	47,9	47,0	48,0
$D_9 - D_1 / M$	91,9	89,9	92,1	90,5	91,0
Diference příjmů na jednu osobu					
$Q_3 - Q_1 / M$	66,2	55,0	51,8	51,8	53,4
$D_9 - D_1 / M$	135,0	107,1	105,4	98,9	98,0

Prameny: Mikrocensy z let 1958, 1965, 1970, 1976, 1980; Počty pracovníků podle výše mzdy v květnu v letech 1959, 1966, 1970, 1975 a 1979 (pramenné publikace SSÚ a FSÚ).

V druhé části tabulky 1 jsou uvedeny charakteristiky mzdové a příjmové diference.³ Za prvé se ukazuje, že diference příjmů na hlavu je trvale větší než mzdová diference. Znamená to, že s rostoucí výší mzdy klesá zatížení rodinného rozpočtu, tj. snižuje se především počet závislých dětí.

³ Symboly použité v druhé části tabulky 1 označují 1. a 9. decil, 1. a 3. kvartil a medián distribuce mezd, resp. příjmů na hlavu. Relativní rozdíly jsou tedy měřeny kvartilovým a decilovým rozpětím, vyjádřeným v procentech mediánu.

Tato skutečnost souvisí s věkovými drahami mezd a životním cyklem rodiny: tak jak se mzda s věkem zvyšuje, „zlepšuje“ se složení domácností ve prospěch podílu EA členů.

Za druhé se ukazuje naprostá odlišnost obou trendů. Zatímco po nivelizačním vývoji v 50. letech zůstala relativní mzdová diferenciacie zcela stabilní,⁴ diferenciacie příjmů na hlavu se pronikavě zmenšila. Rozdíl mezi oběma typy diferenciacie je dnes již velmi malý, vzhledem k tomu, že redistribuční vliv složení domácností je na různých úrovních mzdy velmi podobný. Variabilita složení domácností z hlediska poměru EA a závislých členů se pronikavě snížila a ustálila se na typu malé rodiny se dvěma EA členy a 1–2 závislými dětmi.

Obě zjištěné skutečnosti, totiž že jak hladiny průměrných mezd a příjmů na hlavu, tak charakteristiky jejich diferenciacie se sblíží, jsou projevem jedné a téže tendence v ekonomickém chování domácností. Je to snaha promítnout pracovní výdělky pokud možno přímo do příjmové úrovně celé rodiny a omezit *redistribuční vliv složení domácností* z hlediska poměru počtu EA a závislých členů. Takové úsilí je velmi efektivní, neboť v podmínkách poměrně malé a relativně neměnné mzdové diferenciacie je působení redistribučního efektu složení domácností velké a každá jeho změna má značnou váhu.

Přestože je příjem na hlavu velmi obvyklým indikátorem příjmové úrovně, jeho povaha, jak se ukazuje, je dvojaká. Není zdaleka jen příjmovým ukazatelem, ale odráží v sobě i vliv složení domácností z hlediska míry její ekonomické aktivity. Úvahy o souvislostech mezi diferenciací mezd a příjmů na hlavu jsou tady značně zkratkovité. Jde totiž o krajní články složitějšího řetězce tvorby a distribuce příjmových zdrojů domácností, který se zde pokusíme naznačit alespoň v hlavních článcích. Data o příjmech domácností, jejich hlavních zdrojích a složení domácností jsme podrobili vícerozměrné regresní analýze, jejíž výsledky jsou uvedeny ve schématu (obr. 2).⁵

První krok konstrukce modelu představuje tvorbu celkového pracovního příjmu domácností, který je násobkem počtu EA členů a pracovního příjmu připadajícího na jednoho z nich. Jak se ukazuje, výše pracovního příjmu domácností je mnohem více závislá na počtu EA členů než na průměrném výdělku. Jinak řečeno, pro pracovní příjem domácnosti je důležitější extenzita

⁴ K pohybu v relativní mzdové diferenciaci (tj. sledované kvantilovými charakteristikami distribuce) docházelo pouze v úzké vrstvě nejvyšších 5 % odměňovaných. Decilové rozložení mezd však zůstává dlouhodobě konstantní (blíže viz [10; 12]).

⁵ Ve schématu (obr. 2) jsou uvedeny regresní koeficienty beta, měřící závislosti mezi závislými proměnnými (kterými jsou postupně pracovní a sociální příjmy domácností, jejich celkové příjmy a příjem na jednu osobu) a determinujícími nezávisle proměnnými. Údaje se týkají roku 1980 (podle mikrocensového šetření) a zachycují pouze čisté příjmy, tj. bez uvážení vlivu daně ze mzdy. Vliv počtu „ostatních osob“ (tj. žen v domácnosti) byl opominut pro jejich nepatrné zastoupení ve struktuře sledovaných domácností.

pracovního zapojení jejích členů než intenzita, vyjádřená v diferencované výši mzdy: počet EA členů vyčerpává varianci pracovního příjmu domácností ze 61 %, zatímco průměrný příjem na EA osobu z 21 %.

Průměrný pracovní příjem na jednoho EA člena je jen pomocnou konstrukcí, neboť příspěvky jednotlivých členů do rodinného rozpočtu jsou zpravidla různé. V typické dělnicko-zaměstnanecké domácnosti se dvěma EA členy činí čistý pracovní příjem manželky 53 % příjmu manžela (i s uvážením rozdílného daňového zatížení a případných částečných úvazků žen). Variance pracovního příjmu v tomto typu domácnosti je určena ze 63 % diferenciací příjmů mužů a z 33 % diferenciací příjmů žen; zbytek do 100 % je dán jejich společným působením, daným pozitivní korelací mezi výdělky manželských partnerů.

Druhý krok představuje čerpání peněžních prostředků ze společenských fondů. Jsou to jednak prostředky určené k podpoře rodin s dětmi, jednak prostředky z fondu sociálního zabezpečení. Pokud jde o důchody, převaha „extenzity“ nad „intenzitou“ se projevuje jen nepatrně, počet důchodců i průměrný důchod mají téměř stejný význam. Z hlediska dávek ve prospěch rodin se závislými dětmi (do nichž zahrnujeme přídatky na děti a mateřský příspěvek) se silně projevuje jejich progresivita, takže počet dětí má mnohem větší váhu než „průměrná“ dávka. Údaje, které se týkají pouze čistých příjmů, neumožňují ovšem zachytit efekt společenské redistribuce v jeho plném rozsahu, tj. včetně daňového zvýhodnění jednoho platu a dalších výhod pro rodiny s dětmi. Ve skutečnosti je váha pracovního příjmu domácnosti v tvorbě celkového příjmu domácnosti o něco nižší a váha příjmů ze společenských fondů naopak vyšší.

Třetím krokem je tvorba celkového peněžního příjmu domácnosti ze dvou hlavních zdrojů, tj. z ekvivalentních a bezekvivalentních příjmů. Jak vyplývá z regresních koeficientů, diferenciacie celkových pracovních příjmů domácnosti je pro rozdíly v celkových příjmech určující. Nicméně rozdělování prostředků ze společenských fondů průměrné příjmy domácností nejen značně zvyšuje, ale také výrazně tlumí jejich diferenciaci vyplývající z účasti v pracovním procesu, a to (vyjádřeno v procentním snížení variačního koeficientu) zhruba o 16 %. Variance celkových příjmů domácností je z 85 % určena diferenciací pracovních příjmů a ze 6 % diferenciací sociálních příjmů. Ještě názorněji můžeme tvorbu celkového příjmu domácnosti ukázat na domácnostech se dvěma EA členy, které jsou pro naši společnost typické. V tomto případě vyčerpává pracovní příjem přednosta 44 % variance celkových příjmů, pracovní příjem manželky 19 % a sociální příjmy 10 %.⁶

Čtvrtým a posledním krokem analýzy je redistribuce příjmů v domácnosti, tvorba příjmů na hlavu. Váha redistribučního vlivu EA osob, závislých dětí a důchodců je dána variabilitou jejich počtu — čím je tato variabilita vyšší, tím větší je i specifický vliv dané redistribuce na diferenciaci příjmů na hlavu. A pochopitelně, čím menší je diferenciacie příjmů domácností, tím větší je i celková váha redistribuce.

Otázkou ovšem je, do jaké míry je příjem na hlavu adekvátním indikátorem příjmové úrovně domácností.

⁶ Protože do regresních analýz byly jako nezávisle proměnné zahrnuty ty, které pině vysvětlují sledované závisle proměnné, je zbytek do 100 % dán jejich společným působením. V tomto případě je to především souhrnný vliv diferenciacie výdělků obou partnerů, daný pozitivní závislostí mezi nimi.

Jestliže úroveň mezd a jejich diferenciaci můžeme zjišťovat vcelku bez obtíží, pak u příjmové úrovně domácností vzniká naopak řada problémů. Celkový příjem domácnosti (běžně používaný v příjmové statistice vyspělých kapitalistických zemí) těžko může obstát jako vhodný indikátor, neboť skutečné příjmové dispozice domácnosti závisí při-

Tabulka 2

Charakteristiky závislosti příjmů na hlavu a na spotřební jednotku (SJ) na celkovém příjmu domácnosti a jejím složení (v % vyčerpané variance)

Nezávisle proměnné	Příjem na hlavu	Příjem na SJ 1	Příjem na SJ 2
příjem domácnosti	3,3	5,3	16,6
složení domácnosti	50,9	50,7	32,3
společné působení	2,7	3,3	4,3
celkem	56,9	59,3	53,2

Pramen: Mikrocensus 1980.

nejmenším na její velikosti. Jenže příjem na hlavu, který tuto velikost bere plně v úvahu, mechanicky abstrahuje jednak od rozdílných spotřebních nároků jednotlivých členů, jednak od „fixních nákladů“ rodinného hospodaření, jejichž elasticita podle počtu členů je nulová nebo minimální. Jestliže s růstem počtu dětí příjem na hlavu klesá, neznamená to, že ve stejné míře se snižují i spotřební možnosti rodiny. Z těchto důvodů bylo již v minulém století nalezeno kompromisní řešení v podobě tzv. spotřebních jednotek, které jsou více či méně podrobně (také více či méně apriorně) propočítávány podle stupně a povahy ekonomické aktivity, popř. stáří jednotlivých členů domácnosti. Některé varianty berou také v úvahu náklady na domácnost, které jsou propočítávány konstatním podílem bez ohledu na její velikost.

V tabulce 2 jsou uvedeny podíly, jimiž celkový příjem domácnosti a její složení (měřené souhrnně podílem EA členů na jejím celku) vyčerpávají příjmovou úroveň přepočtenou v různých variantách, tj. příjmy na hlavu a na spotřební jednotku.⁷ Výsledky se značně liší, nicméně vliv složení domácnosti zůstává ve všech případech prvořadý. Příjem na hlavu i příjem na spotřební jednotku je v první řadě ukazatelem složení domácnosti (především počtu

⁷ Spotřební jednotky propočteny dvojím způsobem: 1. dle metodiky bývalého ČSVÚPSV, kdy se osoby v aktivním věku započítávají koeficientem 1,0, osoby důchodového věku koeficientem 0,78 a závislé děti koeficientem 0,58 [2]; 2. tak, že každý dospělý byl započítán koeficientem 0,7, závislé dítě koeficientem 0,5 a pro fixní náklady domácnosti bylo připočteno 0,3, takže domácnost s jedním dospělým členem je rovna jedné spotřební jednotce.

dětí) a teprve v druhé řadě indikuje samotné příjmy. I když vybereme domácnosti tak, aby byly homogenní z hlediska zapojení do pracovního procesu, totiž domácnosti se dvěma EA členy, vyčerpává vliv složení domácnosti (v tomto případě prakticky jen počtu dětí) přes polovinu vysvětlené variance příjmů na hlavu.

Tabulka 3

Diferenciace příjmů na hlavu

Míra variability ve složení domácností	Míra diferenciace pracovních příjmů	
	velká	malá
vysoká	1 P/H indikuje příjmy i složení	2 P/H indikuje pouze složení
nízká	3 P/H indikuje pouze příjmy	4 P/H není diferencován

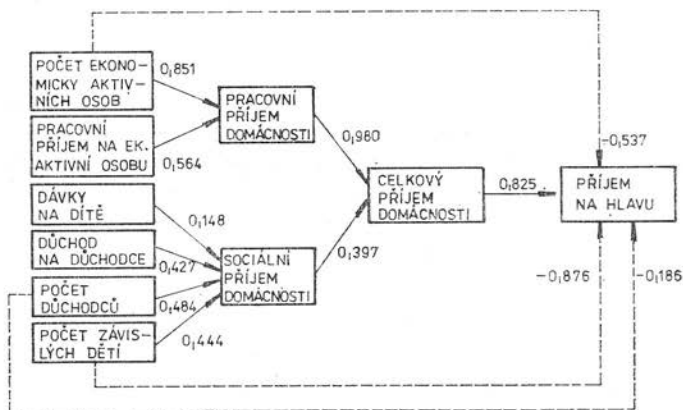
Zjištění, že používané příjmové indikátory vypovídají více o složení domácností než o jejich příjmech, vede k obecnější úvaze o jejich charakteru. Jakmile totiž z úrovně jedinců přejdeme na úroveň domácností, kde se příjmy kumulují a redistribuují, vypovídají tyto ukazatele nutně o *obou skutečnostech*, tj. jak o vlastní příjmové diferenciaci, tak o podmínkách, v nichž je transformována.

Vycházíme z toho, že rozdíly v příjmové úrovni jsou dány jednak mírou diferenciace pracovních příjmů, jednak mírou heterogenity ve složení domácností — sociální příjmy vystupují jako důležitý, leč přece jen sekundární faktor, tlumící konečnou diferenciaci. Jestliže je diferenciace v pracovních příjmech i heterogenita ve složení domácností veliká, vznikají ještě větší rozdíly v příjmové úrovni domácností, a to proto, že reálně mají více dětí zpravidla rodiny s nižšími pracovními příjmy. Na druhém pólu si můžeme představit situaci, kdy pracovní příjmy jsou nivelizované a také složení domácností je značně homogenní. Potom jsou ovšem rozdíly v příjmové úrovni minimální. Mezi těmito „čistými typy“ jsou dva smíšené, totiž kdy pracovní příjmy jsou diferencované a domácnosti homogenní, nebo naopak, příjmy jsou nivelizované a domácnosti různorodé. Potom je příjmová úroveň diferencovaná, avšak diferenciace příjmů na hlavu (P/H) vypovídá o kvalitativně různých skutečnostech. Schématicky můžeme tyto situace znázornit v následujícím „paradigmatu“ (tab. 3).

Je přirozené, že skutečnosti zpravidla odpovídá pouze varianta 1 a že varianta 4 je zcela abstraktní. Ve společenské realitě však můžeme zpravidla najít *určitou tendenci*, která indikační povahu příjmu na hlavu orientuje buď k variantě 2, nebo k variantě 3. Stav odpovídající

současné situaci v naší společnosti inklinuje silně k variantě 2. O tom, jaký byl předchozí vývoj, můžeme pouze nepřímě usuzovat, protože obdobná zpracování starších mikrocensových šetření nejsou. Víme však, že mzdové rozdíly se ještě asi do poloviny 50. let mírně zmenšovaly a poté zůstaly stabilní.

Můžeme také sledovat vývoj v oblasti zaměstnanosti žen: v roce 1950 připadalo na 100 ekonomicky aktivních osob 64 žen v domácnosti a osob pomáhajících v zemědělství či živnosti (což byly opět hlavně ženy), v roce 1961 činila tato relace 100 : 23, v roce 1970 100 : 12 a v roce 1980 100 : 5. Počátkem 50. let tedy ještě dominoval typ rodiny s mužem-živitelem a ženou-hospodyní (či pracující bez vlastního příjmu). Plat „hlavy“ se podílel — podle málo reprezentativních rodinných účtů z té doby — 70–75 % na celkových příjmech rodiny a jeho výše tedy rozhodovala o životní úrovni, byla jejím hlavním diferenciačním faktorem. Tento model byl v polovině 60. let zcela nahrazen typem

Obr. 2. Regresní model příjmové diferenciacce (domácnosti s ekonomicky aktivní osobou v čele)

rodiny se dvěma výdělečně činnými osobami, s rychle narůstajícím podílem platu žen na celkových příjmech domácnosti, který v současné době dosahuje již téměř jedné třetiny. Důležitý je i vývoj z hlediska počtu dětí: v souvislosti se snížením jejich průměrného počtu (zatímco v roce 1958 připadlo na domácnost v průměru 1,07 dítěte, v roce 1980 0,85 dítěte) se nutně zmenšil i vliv variability této zátěže na redistribuci výchozího příjmu domácnosti.

Z těchto momentů můžeme poskládat přibližný obraz minulého vývoje. Období přechodu od „jednopříjmového“ k „dvoupříjmovému“ modelu, kdy se ještě navíc zmenšovaly mzdové rozdíly a počet dětí v rodinách zůstával dosti diferencovaný, muselo být poznamenáno výrazným oslabením vztahu mezi mzdovou a příjmovou úrovní, tj. silnou tendencí

Tabulka 4

Charakteristiky závislosti příjmů na hlavu na celkovém příjmu domácnosti, počtu závislých dětí a počtu dospělých osob v letech 1970–1980 (v % vyčerpané variance)

Nezávisle proměnná	1970	1976	1980
celkový příjem domácnosti	13,4	7,6	2,9
počet závislých dětí	27,9	38,6	40,6
počet dospělých osob	1,3	0,5	1,6
společné působení	36,3	34,1	33,7
celkem	78,9	80,8	78,8

Prameny: Mikrocensy z let 1970–1980.

k variantě 2 našeho paradigmatu. V 60. letech, kdy se tento nový model všeobecně rozšířil a různorodost složení domácností z hlediska počtu EA osob i závislých dětí se značně snížila, se však uvedená vazba o něco posílila, tj. směrem k variantě 3. Tento vývoj byl přerušen populační vlnou 70. let, která opět vedla k mírnému posílení heterogenity domácností, zpočátku však ani ne tolik z hlediska počtu závislých dětí, jako z hlediska počtu EA osob, tj. zaměstnání manželky.

Je možná překvapující, že v první polovině 70. let se průměrný počet dětí v rodinách téměř nezměnil. Lze to však vysvětlit tím, že rodiny, které byly nositeli nové populační vlny, „vystřídaly“ ty, v nichž ještě dorůstaly silné ročníky dětí z 50. let. Zásadní změna však nastala v zaměstnanosti vdaných žen, neboť počet žen na mateřské a další mateřské dovolené se v průběhu populační vlny (a v důsledku materiálního zvýhodnění delšího setrvání s dětmi doma) zvýšil na téměř čtyřnásobek. V druhé polovině 70. let však již dospěla generace dětí narozených v 50. letech, průměrný počet závislých dětí se snížil, avšak jejich variabilita značně narostla, což vedlo k dalšímu posílení heterogenity složení domácností a jeho vlivu na redistribuci příjmů. Údaje v tabulce 4 blíže informují o tomto vývoji, který vedl k oslabení úlohy mzdové diference v tvorbě příjmů na hlavu.⁸

Náš model tedy zachytil určitý *přechodný stav* vyvolaný výkyvem v populačním vývoji; pro budoucnost můžeme očekávat opětné posílení vazby mezi mzdovou a příjmovou diferenciací, v žádném případě však nikoli převážení vlivu mzdové diference nad složením domácnosti. Pokusná manipulace s mikrocensovými daty ukázala, že složení domác-

⁸ Disponibilní data Mikrocensu 1970 nám neumožnila odlišit EA členy, důchodce a ostatní dospělé osoby, proto je slučujeme do jedné kategorie (jejíž vliv, po eliminaci celkových příjmů domácností, je ostatně nepatrný). Zbývající variance (společné působení zahrnutých faktorů) je dána v první řadě korelací mezi počtem dospělých osob (což jsou hlavně EA členové) a celkovým příjmem domácnosti, v druhé řadě pak korelací mezi počtem závislých dětí a celkovým příjmem, jež vyplývá z pozitivního vlivu příjmů ze společenských fondů.

nosti by zůstalo rozhodujícím vlivem i v případě, že by všechny ženy byly zaměstnané a počet dětí by nepřevýšil dvě.

Zde se tedy nabízí otázka, zda převažující vliv složení domácnosti není zakotven již v samotné povaze příjmu na hlavu jakožto podílového ukazatele. Není také varianta 3 našeho paradigmatu či výraznější tendence k ní jen abstraktní představou? Údaje o jiných zemích však dokumentují, že tomu tak není.⁹ Pokud je ovšem diferenciací příjmů na hlavu či na spotřební jednotku silněji spjata s diferenciací pracovních příjmů než se složením domácnosti, není to zdaleka dáno jedinou příčinou, tj. větším mzdovým rozpětím. Působí zde ještě další faktory. Jedním z nich je míra, v jaké je příjem domácnosti určen příjmem „hlavního živitele“, což v podstatě vyplývá z úrovně zaměstnanosti žen a z distance mezi výdělky obou partnerů.¹⁰ Jiným je vztah mezi mzdovým zařazením a počtem dětí, zprostředkovaný sociální strukturou společnosti. Pro většinu kapitalistických společností je typické, že čím vyšší je postavení pracovníka v sociální hierarchii (od něhož je přímo odvozena výše příjmů), tím nižší je počet dětí, a tedy i zatížení rodinného rozpočtu. V Československu je v současné době korelace mezi celkovým pracovním příjmem domácnosti a počtem závislých dětí nulová a po započtení příjmů ze společenských fondů dokonce pozitivní. Přes účinnou společenskou intervenci tlumící znevýhodnění rodin s dětmi a přes poměrně malou setrvávající variabilitu složení domácností se však mzdová diferenciací na současné úrovni nemůže prosadit jako převažující vliv tvorby příjmové úrovně domácností, měřené příjmem na jednu osobu.

Míru provázanosti diferenciací pracovních příjmů a diferenciací příjmů na hlavu nemůžeme ovšem brát jako mechanické, paušální kritérium „efektivnosti“ mzdových rozdílů, pokud jde o jejich průmět do příjmové úrovně domácností.

Za prvé, musíme si být vědomi komplexního charakteru této vazby, do které se promítá jak samotná mzdová politika, tak politika v oblasti

⁹ Protože zkoumaný problém je v ekonomické a sociologické literatuře velmi málo frekventovaný, mohli jsme komparativní analýzu provést jen za dvě země. Jednou je Maďarsko, kde jsme využili dat výzkumu sociální diferenciací, který v roce 1981 provedl statistický úřad ve spolupráci se Sociologickým ústavem Akademie věd a Ústavem společenských věd ÚV MSDS. Druhou je Francie, kde je k dispozici analýza INSEE, podle níž jsme provedli srovnatelné propočty vztahu mezi mzdou a příjmem na spotřební jednotku v decilových skupinách [1]. V obou případech jsme zjistili, že v tvorbě příjmů na hlavu převažuje vliv celkového příjmu nad složením domácnosti, resp. že vztah mezi individuálním a rodinným příjmem je mnohem užší než u nás.

¹⁰ Vyšší podíl příjmu osoby v čele domácnosti na jejím celkovém příjmu je v obou zmíněných zemích dán odlišnými příčinami. V Maďarsku, které je z hlediska mzdové diferenciací i složení domácnosti plně srovnatelné s naší zemí, zřejmě působí vysoký podíl příjmů z vedlejších zaměstnání, která vykonávají především muži. Tím se výrazně zvětšuje i diferenciací příjmů domácností a do pozadí ustupuje vliv počtu závislých dětí. Ve Francii je to nižší ekonomické zapojení žen, a tedy vysoká váha, resp. dominance „jednopříjmového modelu“ — v roce 1980 zde pracovalo jen 37 % vdaných žen [3].

zaměstnanosti a populační chování rodin. Z různých aspektů můžeme jako pozitivní hodnotit jak posílení uvedeného vztahu, tak jeho oslabení.

Za druhé, vztah mezi mzdovou a příjmovou úrovní v souhrnu domácností je třeba dezagregovat přinejmenším z hlediska životního cyklu. Bereme-li domácnosti nacházející se v určitých životních etapách, či dokonce jednotlivé typy rodin, zmenšuje se variabilita jejich složení a tím se zároveň posiluje závislost příjmové situace na individuálním přínosu EA členů.

Za třetí, musíme pak přihlédnout k tomu, že příjem na hlavu je indikátor, který mnohem lépe vyhovuje v agregátní podobě než v diferenciálních průřezech. Porovnáváme-li příjem na hlavu, příjem domácnosti a příjem jednotlivce v různých objektivních i subjektivních souvislostech životní úrovně (např. z hlediska jejich vazby s vybaveností domácností, s výdajovou strukturou či spokojeností se saturací potřeb v různých oblastech), „explikační schopnost“ příjmu na hlavu je většinou nejnižší ze všech. O životní úrovni rodiny rozhoduje často mnohem více celkový objem peněžních prostředků, které má k dispozici. Jedinec vnímá a hodnotí svoji materiální situaci spíše prostřednictvím vlastního výdělků. V sociologických výzkumech se ukazuje příjem „hlavy rodiny“ jako mnohem vhodnější aproximace spotřební úrovně než zprůměrované ukazatele. Složitosti příjmové diferenciace, tak jak se reálně utváří, jak skutečně působí a jak je subjektivně reflektována, by měla odpovídat analýza opřena o bohatší sadu ukazatelů, které odrážejí různé stránky jejího obsahu.

Přestože je reálná výpovědní schopnost ukazatele příjmů na hlavu značně limitovaná, jeho jednoduchost přináší nesporné výhody pro porovnávání v čase, mezi státy i v různých průřezech sociálně ekonomické struktury. Ve způsobu jeho tvorby odhalujeme relaci ekonomických a demografických faktorů, poměr intenzity a extenzity ve formování příjmové úrovně domácností i úlohu společenské redistribuce prostředků pro vyrovnání příjmů rodin s různým počtem dětí. Vrátime-li se k myšlence sovětských autorek, je zjevné, že neplatí žádné z extrémních stanovisek. Úloha mzdové diferenciace se zdaleka neredukuje na nulu, existující rozpětí však nepostačuje k tomu, aby se v daných podmínkách formování příjmů na hlavu (k nimž už neodmyslitelně patří dominance „dvoupříjmového“ modelu) výrazněji prosadila v jejich diferenciaci. Při přechodu od mezd k příjmům domácností vzrůstá diferencovanost stále méně, neboť především ekonomické zřetele vedou rodiny k takovým změnám složení, které by zmenšily efekt přerozdělení. Přestože se zároveň pronikavě snížila variabilita složení domácností, zůstává rozhodujícím faktorem diferenciace příjmů na hlavu a i malé její výkyvy značně pozměňují způsob formování jejich příjmové úrovně.

Je jasné, že vztah mezi mzdou jedince a příjmovou úrovní odvozenou

od situace domácnosti nemůže být bezprostřední a jednoznačný. Pokusili jsme se ukázat alespoň některé metodické a genetické souvislosti formování příjmů na hlavu a ozřejmit tím skutečnost, že řešení otázek s tím spjatých daleko překračuje oblast samotné mzdové diferenciaci. V současných podmínkách naší společnosti, k nimž patří plná zaměstnanost žen, vcelku stabilizovaná struktura rodinných domácností a pevné formy společenské intervence ve prospěch rodin s dětmi, je to však především mzdová diferenciaci, jejíž dynamika by mohla vést ke změně sledovaného vztahu, tj. ke zvýšení významu individuálního mzdového přínosu v konečné příjmové úrovni domácnosti.

Literatura

- [1] BAUDELLOT, Ch. — CHOQUET, O.: Du salaire au niveau de vie. *Economie et Statistique*, 1981, č. 139.
- [2] HIRŠL, M.: Analýza skupin obyvatelstva s omezenou možností spotřeby v ČSSR v roce 1976. [Výzkumná práce, řada B, č. 78.] Praha, ČSVÚPSV 1979.
- [3] CHOQUET, O.: Un dossier familles. *Economie et Statistique* 1980, č. 128.
- [4] Ke zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství. Praha, Svoboda 1980.
- [5] Mikrocensy z let 1956—1980. Pramenné publikace SSÚ a FSÚ.
- [6] Počty pracovníků podle výše mzdy v květnu 1959—1979. Pramenné publikace SSÚ a FSÚ.
- [7] RIMAŠEVSKAJA, N. M. — RABKINA, N. E. a kol.: Potřebnosti, dochody, potreblenije. Moskva, Nauka 1979.
- [8] SOVA, V. a další: Diferenciaci v příjmech obyvatelstva Praha, NČSAV 1964.
- [9] SOBEK, O. a kol.: Kritériá diferenciaci životnej úrovne za socializmu a zákonitosti jej vývoja. Analýza vývoja a stavu diferenciaci príjmov v ČSSR. [Výskumné práce, č. 199.] Bratislava, VÚŽÚ 1979.
- [10] SOBEK, O. a kol.: Analýza vývoja diferenciaci príjmov spoločne hospodáriacich domácností v rokoch 1970—1980. [Výskumné práce, č. 287.] Bratislava, VÚŽÚ 1983.
- [11] SOBEK, O. a kol.: Vplyv rozdeľovacej politiky na diferenciaciu životnej úrovne. I. a III. etapa. [Výskumné práce, č. 199 a 287.] Bratislava, VÚŽÚ 19 .
- [12] VEČERNÍK, J.: Sociálně ekonomické aspekty mzdové diferenciaci. *Polit. Ekon.*, 33, 1985, č. 12.

Recenzie

DVOŘÁK, Ladislav: **Neokolonialismus osmdesátých let** [Vojensko-strategické aspekty]. Praha, Naše vojsko 1984. 406 s.

Hodnotenie vývoja súčasných medzinárodných ekonomických vzťahov si čoraz viac vyžaduje prihliadať aj na pôsobenie politických, ideologických, ba dokonca i vojenských faktorov. Bez takéhoto prístupu, iba na základe úzko ekonomického pohľadu, nie je možné vyvarovať sa jednostranného chápania mnohých procesov prebiehajúcich v dnešnej svetovej ekonomike, ich príčin a ich vývojových tendencií. Platí to najmä pre skúmanie vonkajších ekonomických vzťahov rozvojových krajín, kde je vplyv mimoekonomických faktorov nemierny silný.

Z týchto hľadísk si zasluhuje osobitnú pozornosť recenzovaná monografia popredného československého odborníka v problematike rozvojových krajín RSDr. Ladislava Dvořáka, doktora ekonomických vied, vedúceho oddelenia rozvojových krajín Ústavu mezinárodných vzťahů v Prahe, venovaná analýze najnovšej etapy vývoja vzťahov medzi imperialistickými mocnosťami a rozvojovým svetom. Hoci podtitul knihy znie *Vojensko-strategické aspekty*, jej podstatná časť sa zaoberá ekonomickými otázkami a prináša — predovšetkým v súvislosti s pôsobením mimoekonomických činiteľov na hospodárske vzťahy — viaceré originálne pohľady prehlbujúce poznanie ekonomických procesov.

V úvodnej kapitole autor sleduje

miesto rozvojových krajín v globálnej stratégii imperializmu. Analyzujúc podrobne ich ekonomickú závislosť od priemyselne vyspelých kapitalistických štátov, formuluje tézu dôležitú pre riešenie otázky postavenia rozvojových krajín vo svetovej ekonomike: materiálno-technickým základom ich závislosti od imperialistického „centra“ je ich postavenie v kapitalistickej medzinárodnej delbe práce, ale materiálno-technická závislosť vedie k ekonomickej závislosti iba za určitých spoločenských podmienok. „Týmito podmienkami sú svetové kapitalistické vzťahy, panstvo najsilnejších monopolistických zväzov“ (s. 26).

V chápaní podstaty samého neokolonializmu sa prikláňa k jeho chápaniu ako systému ekonomických, politických, vojenských a ideologických vzťahov medzi bývalou koloniálnou perifériou a imperialistickými štátmi za situácie, keď bolo odstránené priame politické panstvo imperializmu. Autorov prínos spočíva v rozpracovaní etapizácie vývoja neokolonializmu, a najmä v podaní charakteristiky jeho novej, súčasnej etapy začínajúcej koncom 70. rokov. Za jej podstatnú črtu pokladá úsilie imperialistických kruhov doplniť ekonomickú závislosť rozvojových krajín závislosťou vo sfére politickej a vojenskej sústavy imperializmu. V tejto etape vystupuje

do popredia silové, vojenskomocenské zabezpečovanie neokolonialistických cieľov, a to aj v ekonomickej oblasti.

Po rozbere hlavných smerov stratégie neokolonializmu v politickej sfére v druhej kapitole knihy, jej rozsiahla tretia kapitola sa zaoberá novými tendenciami ekonomického neokolonializmu v 80. rokoch. Jej prínosom je objasnenie takých najnovších javov, ako je nepriaznivý vývoj cenových výmenných relácií rozvojových krajín nevyvážajúcich ropu, stupňovanie protekcionistickej politiky vyspelých kapitalistických krajín, rast zadĺženosti rozvojového sveta a tzv. technologický neokolonializmus. Autor sa pokúsil aj o výpočet strát rozvojových krajín, vyplývajúcich z rôznych foriem neokolonialistického vykorisťovania, sumarizáciou jednotlivých druhov strát vypočítaných na základe údajov medzinárodných organizácií a v konfrontácii s výpočtami iných bádateľov. Hoci výsledok získaný takýmto postupom má iba približný charakter, umožňuje posúdiť rozsah ochudobňovania rozvojového sveta, ktorého straty začiatkom 80. rokov predstavovali ročne 170—220 miliárd dolárov v bežných cenách v prospech vyspelých kapitalistických štátov.

Osobitná pozornosť sa v tejto kapitole venuje pôsobeniu nadnárodných monopolov v rozvojom svete a ich vplyvu na zmeny v kapitalistickej medzinárodnej deľbe práce, v ktorej sa rozvojové krajiny začínajú meniť z agrárno-surovinového prívesku na priemyselný, surovinový a agrárny prívesok ekonomiky imperialistických štátov.

Pri hodnotení vplyvu surovinovej a energetickej krízy na vývoj neokolonialistických vzťahov v 80. rokoch dospieva autor k záveru významnému pre úvahy o ďalších zmenách ekonomických vzťahov medzi rozvojovými

krajinami a imperialistickými krajinami v budúcnosti. Uvádza, že v podmienkach zosilneného boja rozvojových krajín za ekonomickú samostatnosť rastú aj snahy imperialistických mocností riešiť surovinový problém mimoekonomickými prostriedkami a metódami, predovšetkým vojenskými.

K novým javom v sústave neokolonialistických vzťahov v 80. rokoch patrí aj vystupňovanie zneužívania potravinových problémov rozvojového sveta neokolonialistickými kruhmi. V knihe sa polemizuje s pokusmi buržoáznej ideológie zakryť poukazovaním na prírodné a technické faktory, že hlavnou príčinou potravinového problému sú sociálno-ekonomické faktory, predovšetkým pôsobenie nadnárodných monopolov a triedne rozvrstvenie v rozvojových krajinách. Analyzuje sa vývoj poskytovania „potravinovej pomoci“ a jej neokolonialistické využívanie. Autor predpokladá, že imperialistické štáty budú v nasledujúcich rokoch používať „potravinovú zbraň“ proti národom rozvojových krajín ešte v širšom rozsahu.

Na ďalšiu, štvrtú kapitolu, hodnotiacu úlohu Severoatlantického paktu ako nástroja neokolonializmu, nadväzuje piata kapitola rozborom „modernizácie“ vojenskostrategických prostriedkov neokolonializmu a tzv. vojenskej pomoci v neokolonialistickej expanzii. Rozsiahla pozornosť sa venuje najmä problematike exportu zbraní a vojenskej techniky do rozvojových krajín, príčinám a vývoju ich militarizácie, vrátane budovania zbrojárskeho priemyslu v týchto krajinách. Pritom sa hodnotia v širokej miere aj hospodárske aspekty týchto javov. Treba zdôrazniť, že táto časť knihy je dosiaľ najobširnejším rozborom vplyvu militarizácie na ekonomiku rozvojového sveta, publikovaným v československej literatúre.

Osobitné miesto v knihe zaujíma

kapitola venovaná úsiliu súčasného imperializmu o územnú okupáciu a nové delenie sveta. Hoci úloha ekonomických nástrojov nezoslaba, do popredia dnes vystupuje násilná, vojenskocmocenská stránka neokolonializmu, dochádza k renesancii tradičných vojenských metód kolonizátorov, ale s uplatnením výsledkov vedecko-technickej revolúcie. Autor konštatuje, že úsilie finančného kapitálu nielen o ekonomickú expanziu, ale aj o „rozšírenie teritória vôbec“, na ktoré poukázal svojho času V. I. Lenin, zostáva stále nebezpečné. „Tendencia imperializmu k teritoriálnemu deleniu a vojenskocmocenskej okupácii sveta s rozpadom koloniálnej sústavy teda nezmizla, ale trvá aj v súčasnej etape“ [s. 362]. Žiadalo by sa tu doplniť, že v súčasných historických podmienkach — na rozdiel od Leninových čias — úsilie o teritoriálne delenie sveta nevedie nevyhnutne k medziimperialistickým vojnám.

Predmetom siedmej, záverečnej kapitoly je problematika formovania jednotného protiimperialistického frontu. Analyzujú sa v nej úspechy rozvojových krajín v boji proti neokolonializmu — najmä v ekonomickej oblasti — dosiahnuté v 70. rokoch a na začiatku 80. rokov, hodnotí sa význam upevňovania zväzku národno-oslobodzovacieho hnutia so svetovou socialistickou sústavou a jej vplyv na procesy v rozvojových kra-

jinách. Z hľadiska prínosu pre rozvoj ekonomickej teórie treba v tejto kapitole vyzdvihnúť charakteristiku ekonomických vzťahov socialistických štátov s rozvojovými krajinami ako vzťahov, ktoré „...sú prechodným typom medzi kapitalistickými a socialistickými vzťahmi... Nie sú podriadené zákonu dosahovania maximálneho zisku a akumulácie kapitálu, ako je to vo vzťahoch medzi rozvojovými a vyspelými kapitalistickými krajinami, ale nepanujú v nich ešte zákonitosti vlastné socialistickému spoločenstvu. Novému sociálnemu obsahu ekonomických vzťahov medzi socialistickými a rozvojovými krajinami zodpovedajú aj nové princípy pri ich praktickej realizácii“ [s. 393].

Celkove možno recenzovanú monografiu hodnotiť ako fundovaný, a zároveň spoločensky angažovaný príspevok k objasneniu najnovšej vývojovej etapy neokolonializmu, opierajúci sa o solidné teoretické zázemie, bohatý faktografický materiál a autorove rozsiahle znalosti zahraničnej literatúry o problematike. Nesmiernou prednosťou knihy je jej interdisciplinárny prístup, umožňujúci nielen mnohostrannejšie poznanie aktuálneho vývoja celého komplexu neokolonialistických vzťahov, ale aj hlbšie pochopenie mnohých procesov prebiehajúcich v súčasnej svetovej ekonomike.

Ivan Figura

AGANBEGIAN, A. G. — MOSKVIN, D. D. *choziajstva*. Moskva, Nauka 1984. 285 s.

Knihu *Zvyšovanie efektívnosti národného hospodárstva* napísal kolektív autorov vedeckých pracovníkov a vysokoškolských učiteľov z Ústavu ekonomiky a organizácie priemyselnej výroby Sibírskeho oddelenia AV ZSSR, z Moskovského inštitútu ocele a zliatin a z niektorých iných praco-

(red.): *Povyšenije effektivnosti narodnogo*

vísk. Politickoekonomický prístup a spôsob vysvetľovania robí knihu príťažlivou a stojí za to oboznámiť sa s ňou. Trinásť častí, ktoré ju tvoria, zaoberá sa problémami efektívnosti z viacerých pohľadov a spojitostí. Uvedieme aspoň niektoré, podľa nášho názoru najzaujímavejšie.

V prvej časti sa N. N. Konovalov a D. D. Moskvín zaoberajú vzťahom základného ekonomického zákona a efektívnosťou spoločenskej výroby za socializmu. Vyjadrujú názor, že poznanie najpodstatnejších stránok efektívnosti spoločenskej výroby ako politickoekonomickéj kategórie, ako aj najsprávnejšia voľba kritérií efektívnosti si vyžadujú skúmať efektívnosť v spojitosti so základným ekonomickým zákonom a základným ekonomickým vzťahom za socializmu. Za základný ekonomický vzťah socializmu autori považujú spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov. Z tejto spojitosti odvodzujú kvalitatívne určenie efektívnosti. Vzťah medzi výsledkom — efektom a nákladmi charakterizujú ako jej vonkajší prejav — kvantitatívne vyjadrenie. Z uvedeného vyplýva, že efektívnosť spoločenskej výroby za socializmu môžeme plne vyjadriť iba zohľadnením kvalitatívnych a kvantitatívnych stránok. Len takýto prístup umožní prekonať jednostrannosť názorov, ktoré stotožňujú efektívnosť s maximalizáciou úhrného spoločenského produktu alebo s fyzickým objemom národného dôchodku, s nadproduktom, resp. so znížením vlastných nákladov výroby.

Vychádzajúc z učenia V. I. Lenina, autori vyvodzujú záver, že efektívnosť ako politickoekonomická kategória má aj široký sociálno-ekonomický aspekt. Zahŕňa tak materiálnu výrobu, ako aj vzťah medzi voľným a pracovným časom, zlepšenie pracovných podmienok, uspokojovanie duchovných i ďalších potrieb. Dospievajú k záveru, že na určitom stupni vývoja spoločnosti vždy existuje určitý vzájomný vzťah medzi cieľom hospodárenia v spoločenskom meradle a efektívnosťou tohto hospodárenia. Efektívnosť je potom konkrétnou formou realizácie cieľa.

Autori rozlišujú kritériá efektívnos-

ti a oddeľujú ich od ukazovateľov efektívnosti. Sú za vyjadrenie efektívnosti viacerými ukazovateľmi, medzi ktorými na prvé miesto dávajú národný dôchodok, pretože v ňom sa v relatívne najväčšej miere (v porovnaní s ostatnými ukazovateľmi) odráža jednota spoločenských, kolektívnych a osobných záujmov. Podľa nášho názoru mali autori podstatnejšie odlíšiť efektívnosť socialistickej výroby od efektívnosti národného hospodárstva a aj od spoločenskej efektívnosti.

V časti *Problémy premeny národného hospodárstva ZSSR na cestu intenzívneho rozvoja*, ktorú napísal akademik A. G. Aganbegian, nájdeme charakteristiku vývoja hospodárstva ZSSR od 60. rokov. Uvádza, že za roky 1960—1980 sa viac ako 2/3 prírastku národného dôchodku dosiahlo dodatočnými zdrojmi práce a investíciami, t. j. extenzívnymi faktormi, a menej ako 1/3 zvýšením efektívnosti využívania zdrojov — intenzifikáciou. Zvýšenie efektívnosti sa dosiahlo predovšetkým zvýšením produktivity práce, hoci úsporu práce sprevádzalo zhoršenie využívania základných fondov a investícií.

Pokles tempa ekonomického rastu A. G. Aganbegian objasňuje poklesom výrobných zdrojov (pracovných, investičných, surovinových, energetických, a to jednak z hľadiska ich fyzického objemu, jednak z hľadiska rastu nákladov na ich ťažbu a výrobu), niektorými nedostatkami v plánovaní a riadení a určitými ťažkosťami v poľnohospodárstve, predovšetkým v dôsledku nepriaznivých prírodno-klimatických podmienok.

Pri intenzifikácii spoločenskej výroby autor zdôrazňuje, že vedecko-technický pokrok ako rozhodujúci zdroj rastu produktivity práce, ktorá v najbližšom období bude takmer jediným zdrojom rastu väčšiny výrob-

ných odvetví a oblastí, je reálne zabezpečiť zdokonaľovaním už existujúcej techniky a technológie a prechodom k novým technologickým systémom, ktoré môžu znamenať skok v raste produktivity práce.

Premenu ekonomiky na intenzívnu cestu rozvoja autor chápe ako relatívne zložitý a dlhotrvajúci proces v oblasti výrobných síl a výrobných vzťahov. Pri analýze štruktúrnych zmien v rozvoji národného hospodárstva ZSSR zaujímavé je aj pre nás konštatovanie, že za posledných 10—15 rokov rástol fond spotreby podstatne rýchlejšie ako fond akumulácie. Ak napr. podiel fondu spotreby na národnom dôchodku bol v roku 1975 73,4 %, tak v roku 1985 predstavoval 77,3 %. Takýto vývoj je potrebné hodnotiť komplexne, pretože relatívne zníženie fondu akumulácie znamená nielen rast spotreby, ale do určitej miery aj menšie možnosti investovania a tým prípadné spomalenie rastu národného dôchodku.

K. K. Vaľtuch, autor tretej časti, charakterizuje intenzifikáciu a problémy ďalšieho rozvoja spoločenskej výroby v ZSSR. Vyjadruje sa k chápaniu intenzifikácie a k sústave ukazovateľov na jej analýzu. Zaujímavá je analýza štatistických údajov v procese intenzifikácie výroby z oblasti materiálnej, fondovej, investičnej a pracovnej náročnosti spoločenského produktu. Uvádza aj aktuálne otázky premeny ekonomiky na ekonomiku prevažne intenzívneho typu a v spojitosti s intenzifikáciou hovorí o zdokonaľovaní plánovania. Pri jednoduchšej reprodukcii vylučuje tak extenzívny, ako aj intenzívny rast. Jeho zdôvodnenie, že pri jednoduchšej reprodukcii sa výroba nezväčšuje, zdá sa nám byť neuspokojivé. Autor extenzívnosť a intenzívnosť spája iba s rozšírenou reprodukciiou, pričom správne tvrdí, že v reálnom procese

rozšírenej reprodukcii extenzívnosť a intenzívnosť idú spolu a reprodukčný proces je buď prevažne extenzívny, resp. prevažne intenzívny.

N. P. Melnikovová sa vo svojej časti zaoberá vplyvom skrátenia trvania investičného obdobia ako dôležitého faktora zvýšenia efektívnosti národného hospodárstva. Výrobné fondy, ktorými disponuje podnik, označuje ako individuálne z hľadiska relatívnej oddelenosti podnikov, ale aj ich zloženia, štruktúry a výsledkov fungovania. Sú súčasťou celospoločenských fondov. Autorka vyjadruje názor, že na označenie procesu nadobudovania individuálnych výrobných fondov namiesto „investičný proces“ by bol presnejší pojem „investičné obdobie“, pretože má — na rozdiel od spoločenských výrobných fondov — určené časové hranice. Určenie jeho dĺžky je podmienené úrovňou výrobných síl, výrobnými vzťahmi, ale vo veľkej miere aj časom morálneho opotrebovania.

Tendenciami vedecko-technického pokroku a organickým spojením možností VTR s prednosťami socializmu ako faktorom rastu efektívnosti spoločenskej výroby sa zaoberá S. A. Chejman. Uvedené tendencie skúma ako vzťah efektívnosti výroby k rozvoju pracovných prostriedkov, pracovných predmetov, k technológii, k energetickej základni výroby. Zameriava sa na niektoré otázky sociálno-ekonomickej efektívnosti, vedecko-technického pokroku vo vzťahu k intenzifikácii a k efektívnosti, ako aj k ekonomickej, technickej a štruktúrnej politike.

N. F. Naumovová upriamuje pozornosť na vzťah efektívnosti spoločenskej výroby a produktivity práce. Zaujímavé sú jej vysvetlenia produktívnej sily práce. Autorka hovorí, odvolávajúc sa na K. Marxa, že produktívnu silu práce treba rozumieť po-

tenciálnu schopnosť konkrétnej práce vytvárať za časovú jednotku určité množstvo úžitkových hodnôt. Naproti tomu produktivita práce je už jej praktickou realizáciou v procese výroby. Efektívnosť spoločenskej výroby považuje za širší pojem ako produktivitu spoločenskej práce, i keď u niektorých ekonómov ide o totožné pojmy.

Základný rozdiel vidí v tom, že efektívnosť závisí od vzťahu vyrobenej produkcie ku všetkým výrobným prostriedkom a množstvu živej práce, ktorými spoločnosť disponuje v materiálnej výrobe, naproti tomu produktivita práce od vzťahu vyrobenej produkcie k spotrebovaným výrobným prostriedkom a vynaloženým nákladom živej práce.

Časť N. H. Drozdovovej *Chozrasčot a ekonomické stimulovanie rastu efektívnosti* je pre čitateľa užitočná periodizáciou vývoja obsahu chozrasčotu a jeho uplatňovania. V prvej etape (od NEPu do konca 20. rokov) a v druhej etape (1930–1965) bol chozrasčot — a z neho vyplývajúce riadenie — orientovaný predovšetkým na kvantitatívne ukazovatele a mal v značnej miere evidenčný charakter. Tretia etapa začína prijatím historických záverov pléna ÚV KSSZ v septembri 1965, súvisiacich so zavádzaním nových metód plánovania a ekonomického stimulovania. Štvrtá etapa — súčasnosť — začína prijatím uznesenia ÚV KSSZ a Rady ministrov (júl 1979) O zdokonalení plánovania a zvýšení účinnosti pôsobenia hospodárskeho mechanizmu, na zvýšenie efektívnosti výroby a kvality práce.

Ďalšie dve časti sa zaoberajú stimulovaním rastu efektívnosti vo vedeckovýskumných združeniach a v agrokomplexoch. Autormi sú T. V. Tazichinová a akademik V. P. Možin. Do tejto problematiky patrí aj časť

N. M. Svidana, ktorá sa týka zdokonalovania ekonomických väzieb priemyslu a poľnohospodárstva.

O problémoch plánovania zamestnanosti obyvateľstva a efektívnosti spoločenskej výroby hovorí v knihe D. V. Zembatovová. Pracovné zdroje sú dnes, ako je známe, vo väčšine socialistických krajín obmedzujúcim faktorom ekonomického rastu. Aj na zamestnanosť sa preto vytvárajú nové pohľady a treba ju posudzovať z hľadiska efektívnosti spoločenskej výroby.

Autorka skúma zamestnanosť ako výsledok vzájomného pôsobenia dopytu výroby po pracovných silách a dopytu obyvateľstva po pracovných miestach. Problém vystupuje nielen teoreticky, ale aj prakticky ako vzťah fondu akumulácie a fondu spotreby. V súčasných podmienkach vzhľadom na rýchlejší vývoj výrobných fondov, ale ich nižšie využitie a účinnosť by nemusel fond akumulácie rásť, resp. jeho tempo by sa mohlo spomaliť, alebo stabilizovať v porovnaní k fondu spotreby. Ide v podstate aj u nás o vážny problém efektívneho využívania pracovných síl a zamestnanosti, ale aj vyššej účinnosti výrobných fondov.

A. D. Golyžbin vysvetľuje vplyv zvyšovania efektívnosti spoločenskej výroby na rast a uspokojovanie potrieb obyvateľstva. Vzájomnú súvislosť týchto veličín dokumentoval na príkladoch vývoja v ZSSR. Rast uspokojovania materiálnych potrieb sa uskutočňuje postupne s čoraz širším presadzovaním kvalitatívnych stránok.

V poslednej, relatívne najrozsiahlnejšej časti sa V. D. Bakovecký a V. V. Sitnin zaoberajú vplyvom vonkajších ekonomických vzťahov na rast efektívnosti spoločenskej výroby a rozvoj výrobných vzťahov. Z histórie socialistickej ekonomickej integrácie vyplýva, že stále vo väčšej miere sa

v nej do popredia dostávajú otázky efektívnosti.

Všetky časti recenzovanej knihy majú jedno spoločné. Vysvetľuje sa v nich problematika efektívnosti z rôz-

nych hľadísk. A to je pre poznanie a rozvíjanie ekonomickej teórie o efektívnosti veľmi dôležité.

*Štefan Samson
Jozef Kurilec*

Z novej ekonomickej literatúry

BAČURIN, Aleksandr Vasilievič: **Intenzifikacija i efektivnosť.** Moskva, Ekonomika 1985. 264 s.

V knihe popredného sovietskeho ekonóma A. V. Bačurina *Intenzifikácia a efektivnosť* sa objasňujú ekonomické a sociálne aspekty intenzifikácie spoločenskej výroby z hľadiska zvýšenia jej efektivnosti, zlepšenia konečných výsledkov práce. Ukazujú sa prednosti intenzívneho rozvoja v etape rozvinutého socializmu. Osobitná pozornosť sa venuje uskutočňovaným opatreniam na zrýchlenie vedecko-technického pokroku a na zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu v ZSSR.

Práca je rozdelená do siedmich kapitol. V nich sa autor zaoberá: intenzívnou cestou rozvoja a jej prednosťami (I. kap.), plánovito-organizačným využívaním faktorov intenzifikácie a efektivnosti (II. kap.), zrýchlením vedecko-technického pokroku (III. kap.), intenzifikáciou výroby a efektivnosťou investícií (IV. kap.), zvýšením spoločenskej produktivity práce (V. kap.), problémami zdokonaľovania riadenia socialistickej výroby (VI. kap.), hodnotovými nástrojmi zvýšenia efektivnosti výroby (VII. kap.).

I keď extenzívny a intenzívny typ rozvoja sa vzájomne prepletajú, autor (v kap. I) považuje za nevyhnutné rozlišovať tieto dva základné typy reprodukcie, okrem iného aj preto, aby sa prijímali správne opatrenia na zrýchlenie ekonomického rastu a zvýšenie efektivnosti výroby. Ak do za-

čiatku 80. rokov mali v ekonomickom raste ZSSR prevažujúci význam extenzívne faktory, v súčasnosti sa ich význam bude znižovať. Vytvorením mohutného výrobného a vedecko-technického potenciálu sa vytvorili predpoklady a podmienky prechodu na prevažne intenzívnu cestu rozvoja. Intenzifikáciu považuje za hlavný prostriedok zvýšenia efektivnosti. Rast efektivnosti nespočíva iba vo zvyšovaní výsledkov v porovnaní s nákladmi, ale aj v súlade výsledkov so spoločenskými potrebami pri všestrannom uspokojovaní potrieb.

V kapitole II autor upriamuje pozornosť [najmä v súvislosti so zvyšujúcim sa počtom odvetví materiálnej výroby, realizáciou Potravinového a Energetického programu a i.) na zvýšenie úlohy komplexného [systémového] prístupu k plánovaniu a riadeniu. Zaoberá sa zvýšením orientácie plánov na otázky vedecko-technickej a štruktúrnej politiky a ich vplyvom na intenzifikáciu a efektivnosť výroby. Pozornosť venuje zdokonaľovaniu organizácie práce a výroby.

Problematika zvýšenia efektivnosti vedy, plánovania vedecko-technického pokroku a ekonomického stimulovania efektivnosti novej techniky je obsahom kapitoly III. Kľúčový problém zdokonaľovania organizácie a riadenia vedy autor vidí v takých orga-

nizačno-ekonomických formách, ktoré sú schopné v maximálnej miere skrátiť cestu od výsledkov výskumu k ich praktickému použitiu. Za takéto formy považuje vedeckovýskumné združenia a návrh na pretvorenie strojárskych ministerstiev na veľké odvetvové komplexy. Nedostatky existujúceho systému plánovania vedecko-technického pokroku vidí v tom, že prevláda odvetvový (rezortný) princíp a chýba organická väzba programovo-cieľového, odvetvového a územného aspektu plánovania a nedostatočne sa realizuje princíp priorít pri výbere národohospodársky najefektívnejších vedecko-technických riešení. Programovo-cieľová metóda zatiaľ plní iba koordinačnú (predplánovú) funkciu, čo je nedostatočné. Táto metóda plánovania vedy a techniky by mala zahrnúť komplex opatrení počínajúc od vedeckých výskumov až po praktické použitie ich výsledkov, vrátane sériovej výroby nových výrobkov a osvojenia progresívnych technologických postupov.

V kapitole IV sa venuje pozornosť základným smerom zvýšenia efektívnosti investícií a zrýchleniu rekonštrukcie a technickej prestavby podnikov. Technickú prestavbu považuje autor za najefektívnejší spôsob zrýchlenia vedecko-technického pokroku. Zaoberá sa zlepšením štruktúry zamestnanosti a využívania pracovnej sily (kap. V). Osobitnú pozornosť venuje úlohám, ktoré boli vytýčené na zasadnutiach ÚV KSSZ v júni 1983 a v marci 1985 — dosiahnuť v čo najkratšom čase významné vedecko-technické výsledky a svetovú úroveň produktivity práce. Poukazuje na rezervy, ktoré spočívajú v úspore materiálových zdrojov, v zlepšení plánovania

a stimulovania rastu produktivity práce.

V kapitole VI sa skúma zákon zo spoločensťenia výroby a práce; národohospodársky, odvetvový a teritoriálny aspekt riadenia; potreby a záujmy, plán a stimuly. Pozornosť sa venuje upevneniu chozrasčotu, ako významného nástroja intenzifikácie výroby.

V kapitole VII sa autor zaoberá lepším využívaním tovarovo-peňažných vzťahov; vzťahom národohospodárskej efektívnosti, úžitkovej hodnoty a hodnoty; hodnotovými ukazovateľmi ekonomickej efektívnosti na úrovni podniku a objasňuje vplyv financií a úveru na intenzifikáciu a efektívnosť výroby.

Zo stručného prehľadu problémov analyzovaných v recenzovanej publikácii vyplýva, že autorovi sa podarilo zhrnúť a zhodnotiť doterajšie teoretické poznatky a praktické skúsenosti z problematiky ekonomickej efektívnosti a intenzifikácie výroby. Práca je čitateľsky prístupná, jej prednosťou je hutnosť a logickosť výkladu. Pre našich čitateľov je zaujímavá aj tým, že zhŕňa značné množstvo faktografického materiálu zo súčasnej sovietskej hospodárskej praxe, a sovietske poznatky porovnáva so skúsenosťami niektorých krajín RVHP. Autor vyslovil viaceré zaujímavých názorov na problematiku efektívnosti a intenzifikácie. Niektoré z nich možno považovať za originálne, hoci majú diskusný charakter. Práca je prínosom k ďalšiemu rozpracovaniu tak teoretických otázok, ako aj k riešeniu praktických problémov intenzifikácie a efektívnosti výroby.

Jiřina Švantnerová

LAWRENCE, Robert Z.: *Can America Compete?* Washington D. C., The Brookings Institution 1984. 156 s.

Otázku obsiahnutú v názve práce — *Je Amerika schopná konkurovať?* — vyvolali nepriaznivé skutočnosti poznačujúce vývoj americkej ekonomiky na prelome minulého a tohto desaťročia. Po prvýkrát po druhej svetovej vojne zamestnanosť v spracovateľskom priemysle klesla po tri za sebou nasledujúce roky (1979—1982). Autor polemizuje s rozličnými, často protichodnými vysvetleniami tejto skutočnosti. Patria medzi ne tvrdenia o prechodnosti tohto javu, odvolávajúce sa na vývoj priemyselného cyklu a na zmeny menového kurzu. Jestvujú však aj tvrdenia, že tento vývoj vyplýva z hlbokých štruktúrnych ťažkostí, z neschopnosti vyrábať kvalitný tovar, z uprednostňovania krátkodobého zisku, malých investícií do nového zariadenia, do oblastí výskumu a vývoja. Nechýbajú ani hlasy o zlej pracovnej disciplíne. Americkú vládu v tejto súvislosti jedni obviňujú z toho, že uplatňovaním reštriktívnych opatrení príliš zasahuje do ekonomiky, druhí zasa z toho, že zasahuje málo, že sa neplánuje, nekoordinuje vývin priemyslu. Niektorí autori hľadajú odpoveď na akútne otázky vnútri americkej ekonomiky, iní skôr zdôrazňujú vonkajšie vplyvy pri štruktúrnych problémoch, pričom nechýbajú argumenty, že dnešné problémy sú nevyhnutným dôsledkom rýchleho medzinárodného rozširovania americkej technológie.

R. Z. Lawrence sa v tejto súvislosti bližšie zaoberá tlakom konkurencie vyspelých kapitalistických štátov a rozvojových krajín na americkú ekonomiku a poukazuje na odlišnosť názorov na to, ako obnoviť konkurenčnú schopnosť USA. Napriek širokej škále odlišných prístupov konštatuje zásadnú zhodu rôznych interpretácií tohto problému v tom, že príčinou da-

ného stavu vecí sú štruktúrne problémy, ktoré majú svoje korene v medzinárodných hospodárskych vzťahoch, že teda pokles konkurenčnej schopnosti vyplýva z priemyselnej a obchodnej politiky iných štátov, pričom USA primeranú politiku nemajú. Toto konštatovanie, ako autor priznáva, je však ťažko demonštrovať.

R. Z. Lawrence vytypúva 5 faktorov, ktoré významne pôsobia na americkú priemyselnú základňu: 1. Podiel výrobkov spracovateľského priemyslu na výdavkoch spotrebiteľov z dlhodobého hľadiska vzhľadom na vývin spotrebiteľského dopytu klesol. 2. Pretože dopyt po výrobkoch spracovateľského priemyslu je značne citlivý na tempo rastu hrubového národného produktu, výroba spracovateľského priemyslu sa disproportciálne spomalila v dôsledku celkového pomalého ekonomického rastu po roku 1973. 3. Určitý dlhodobý pokles podielu spracovateľského priemyslu na celkovej zamestnanosti odráža relatívne rýchlejší rast produktivity práce v tomto sektore. 4. Zmeny v medzinárodnej špecializácii USA vyplynuli zo zmien v komparatívnych výhodách, ktoré zasa majú svoj koreň v zmenách v relatívnej výbavnosti výrobnými faktormi a v produkčnej schopnosti spojenej s ekonomickým rastom a s politikou zahraničných partnerov. 5. Krátkodobé zmeny v medzinárodnej konkurenčnej schopnosti USA vyplynuli zo zmien menových kurzov a cyklických podmienok doma i v zahraničí.

Autor dochádza k záveru, že voľba primeranej priemyselnej politiky v rozhodujúcej miere závisí od relatívnej váhy uvedených faktorov a menej od pôsobenia na rozvoj domácej, t. j. americkej priemyselnej výroby. Nestotožňuje sa s vyslovovanými oba-

vami, ani s pesimistickými otázkami typu „Dezindustrializuje sa Amerika?“, „Dezindustrializuje obchod Ameriku?“ a pod., a vyslovuje názor, že napriek poklesu významu spracovateľského priemyslu v ekonomike, tento sektor aj v uplynulom období zaznamenal rast. USA pomerne úspešne presunuli pracujúcich z odvetví s nízkym rastom do rozvojových odvetví. Podiel priemyselnej zamestnanosti v odvetviach s modernou technológiou sa v USA zvyšoval rýchlejšie ako v NSR a v Japonsku, zamestnanosť v priemyselných odvetviach náročných na pracovné sily klesla rýchlejšie v USA ako v Japonsku.

Osobitnú pozornosť autor venuje

vplyvu medzinárodného obchodu na americký spracovateľský priemysel, bližšie si všíma charakter štruktúrnych zmien v tomto odvetví, vyslovuje svoje predstavy o tom, ako zamerať štruktúrnu politiku v jednotlivých priemyselných odvetviach.

Práca R. Z. Lawrence prezentuje viaceré zaujímavé postrehy, ktoré čitateľovi pomáhajú dokresliť príčiny súčasného neobyčajného vyhrotenia konkurenčných vzťahov medzi tromi hlavnými centrami imperialistického súperenia, vzťahov USA s rozvojovými krajinami i niektoré problémy týkajúce sa krízového vývoja americkej ekonomiky.

Drahoš Šibl

Správy

Medzinárodná konferencia o plánovitom riadení peňažného obratu

V dňoch 18.—22. novembra 1985 sa uskutočnila v Sofii medzinárodná teoretická konferencia na tému *Problémy zdokonaľovania plánovitého riadenia peňažného obratu*. Konferencie sa zúčastnili pracovníci CEMI AV ZSSR, Humboldtovej univerzity v Berlíne, Vysokej školy ekonomickej v Berlíne, Vysokej školy plánovania a štatistiky vo Varšave, Vysokej školy ekonomickej v Prahe a v Bratislave a pracovníci výskumných ústavov, Štátnej plánovacej komisie, Ministerstva financií a bánk BLR, ako aj usporiadateľskej Vysokej školy Karola Marxa v Sofii.

V úvodnom referáte konferencie *Charakter a osobitosti tovarovo-peňažných vzťahov v socializme* G. Petrov (BLR) vychádzal z objektívnej existencie tovarovej výroby za socializmu. Vo svojom vystúpení sa sústredil predovšetkým na otvorené otázky teórie rozdeľovania v závislosti od socialistického vlastníctva výrobných prostriedkov. Poukázal na to, že odmeňovanie spoločenských vlastníkov (výrobcov) ako pracovných kolektívov závisí predovšetkým od spoločenského uznania produktov ich práce. Z hľadiska riadenia ekonomiky zdôrazňoval potrebu umožniť socialistickým podnikom realizovať sa ako samostatným štátnym ekonomickým (nie administratívnym) jednotkám. Problémom tovarovo-peňažných vzťahov

bol venovaný aj ďalší referát *O základných otázkach tovarovej výroby za socializmu*. G. Porjazov (BLR) tu zdôrazňoval jednotu plánovitosti a tovarovo-peňažných vzťahov za socializmu. Ani v socialistickej ekonomike nemožno abstrahovať od toho, či sú individuálne náklady uznané ako spoločensky nevyhnutné, či fungujú regulátory technického rozvoja a rentability podnikov, či sa ekvivalentnosť výmeny posudzuje na základe jednotnej miery a či v ekonomike fungujú peniaze ako reálna kategória.

Plánovitost riadenia tovarovo-peňažných vzťahov za socializmu osobitne vyzdvihol V. Elehrt (NDR) vo svojom príspevku *O niektorých otázkach aktívnej úlohy peňažného obehu a financii v procese socialistickej reprodukcie*. Poukázal na potrebu vymedziť kritériá pre posúdenie vplyvu štátneho rozpočtu na ekonomické proporcie a jeho pôsobenie na peňažný obeh. Tento obeh pritom chápal ako komplexnú kategóriu, ktorú treba chápať v pednote so všetkými vplyvmi, ktoré naň pôsobia na jednotlivých úrovniach riadenia. Dôležitým ukazovateľom je stabilita peňažného obehu, ktorú podmieňuje predovšetkým efektívny výrobný proces.

A. Melkov (ZSSR) predniesol referát na tému *Úver a peňažný obrat*. Za základný problém peňažného obehu vymedzil realizáciu peňažných príj-

mov obyvateľstva v nadväznosti na pohyb hotovostného obratu, ktorý celý prebieha v bankovej sústave, z čoho vyplýva jej dôležité postavenie v socialistickej riadiacej systéme, najmä pri zosúladovaní a doladovaní hodnotových a materiálnych proporcií rozšírenej reprodukcie.

V referáte *Problémy teórie úverových peňazí a riadenie peňažného obratu v socializme* A. Drumev (BLR) hovoril o potrebe terminologického rozlíšenia úverových peňazí a pravého úveru, ako aj vyjasnenia regulácie peňažnej masy. Zameral sa najmä na obrat a obeh bezhotovostných peňazí, ako aj emisiu peňazí za socializmu z hľadiska využitia všetkých peňažných funkcií, vrátane funkcií miery hodnôt a meradla cien.

M. Christov (BLR) vo svojom referáte *Miesto plánovania peňažného obehu v procese plánovania národného hospodárstva* venoval pozornosť predovšetkým plánovitému riadeniu bezhotovostného obehu. V súčasnosti sa už len jedna tretina peňažného obehu realizuje v hotovosti, dve tretiny tvorí bezhotovostný obeh, ktorý má súčasne rýchlejšiu dynamiku rastu. Nerovnaké poňatie kategórií je na škodu riadiacej praxe i teórie. V členení peňažného obehu treba hľadať charakteristické znaky jedného i druhého. Hotovostný obeh sa v priebehu obehu mení na bezhotovostný a naopak, preto nemôže poskytovať kritériá pre emisiu peňazí. Z toho vyvodil záver, že kritériá pre emisiu tak hotovostného, ako aj bezhotovostného obehu treba vymedziť na základe súvislostí emisnej funkcie úveru.

I. Hlavatá (ČSSR) vo svojom vystúpení na tému *Kritériá emisie peňazí vo vzťahu k plánovitému regulovaniu peňažného obratu* poukázala na to, že peňažnú emisiu treba vidieť v širších súvislostiach: nielen funkcií peňazí ako obehu, ale aj platidla,

akumulácie a sporenia i svetových peňazí, a to tak, aby mena vo všetkých svojich peňažných funkciách fungovala zároveň ako stabilná miera hodnôt i meradlo cien. Zároveň poukázala na nevyhnutnosť rozlíšiť z hľadiska plánovitého riadenia emisie vo vzťahu k peňažnému obehu aj obsahové chápanie peňažného obratu. Len výmenné tovarovo-peňažné vzťahy rozšírenej reprodukcie možno vymedziť pojmom peňažný obrat. Všetky ostatné platby majú iba peňažnú formu, nie však bezprostredný tovarovo-peňažný obsah a treba ich odlíšiť pojmom — platobný obrat. Ekonomická opodstatnenosť emisie vyplýva predovšetkým z potrieb rozšírenia peňažného obratu.

Vystúpenie V. Javorského (PLR) na tému *Peňažné nástroje pôsobiace na trhovú rovnováhu* sa sústredilo na niektoré problémy inflačného vývoja. Ako príčiny inflačných javov uvádzal vysoké zahraničné zadĺženie, štruktúru investícií a ich efektívnosť, ako aj vzájomné súvislosti z PLR, najmä na správanie podnikovej sféry v mzdovej oblasti a na cenový vývoj. V týchto súvislostiach sa zaoberal postavením a pôsobením bánk pri riešení uvedených problémov a využívaním úveru ako protinflačného nástroja v podmienkach socialistickej ekonomiky.

Vo viacerých vystúpeniach i v diskusii sa značná pozornosť venovala aj otázkam bezhotovostného platobného styku, jeho formám a využívaniu výpočtovej techniky, vrátane bezhotovostného platobného styku s obyvateľstvom, ako aj poznatkami a skúsenosťami štátnych sporiteľní v tomto smere. K týmto otázkam hovoril vo svojom vystúpení *Bezhotovostné peňažné vzťahy obyvateľstva* aj A. Pešek (ČSSR). Uviedol viacero poznatkov dotýkajúcich sa najmä efektívnosti tohto styku. V súvislosti s otázkami

využívania techniky sa v diskusii zhodne poukázalo na skutočnosť, že v súčasnosti nie je ani takým veľkým problémom mať pre bezhotovostný platobný styk techniku, ale to, ako ju softverovo naplniť.

Medzinárodná konferencia sa zaoberala teoretickými problémami, ktoré sú bezprostredne spojené so zmenami v riadení ekonomiky, prebiehajúcimi v socialistických krajinách. To výrazne zvyšuje ich aktuálnosť a na-

liehavosť riešenia. V tomto smere konferencia prispela k objasneniu teoretických prístupov, k prehĺbeniu vzájomnej informovanosti a ku konfrontácii názorov na skúmanú problematiku. Z týchto hľadísk prispela aj k postupnému vytváraniu predpokladov na zdokonaľovanie riadenia a regulovania peňažného obratu.

Irena Hlavatá

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, Fučíkova 10, 811 02 Bratislava. Články majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. Ku každému článku pripraví autori resumé v rozsahu najviac 15 riadkov. Časopis uvádza resumé v ruskom a anglickom jazyku. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie), napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je 20 strojom písaných strán, hodnotiacich recenzií (podľa rozsahu knihy) 4–7 strán, informatívnych recenzií 1–2 strany, správ 3–5 strán. Redakcia neprijíma rukopisy v kópiách bez originálu, ani texty získané rozmnožovacou technikou. Poznámky patria pod čiaru, číslujú sa poradovým číslom v texte a prichádzajú sa súhrnne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 0197 – Bibliografické citácie. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, strojom a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska a tituly; dostane niekoľko separátnych výtlačkov svojho príspevku.

Autori článkov: doc. Ing. IŠA, Jan, DrSc., Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava – Ing. HORNIAČEK, Milan, Ekonomický ústav SAV, Fučíkova 10, 811 02 Bratislava – Ing. BRHLOVIČ, Gerhard, CSc., Ekonomický ústav SAV, Fučíkova 10, 811 02 Bratislava – Ing. MIKOLÁŠ, Zdeněk, CSc., Výskumný ústav rozvoje oblastí a miest, Revoluční 19, 701 62 Ostrava 1 – PhDr. Ing. MATHE, Svätoslav, Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 80 Bratislava – Ing. VEČERNÍK, Jiří, CSc., Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1.

Z OBSAHU EKONOMICKÉHO ČASOPISU číslo 8/34/1986**K PROGNOZAM SOCIÁLNO-EKONOMICKÉHO ROZVOJA**

HOFFMANN, Pavel: Koncepčné otázky prognózovania dlhodobého vývoja zamestnanosti v SSR

SUCHÝ, Juraj: Prognózovanie dlhodobých tendencií sociálneho rozvoja

GÁL, Fedor: Participatívne prognózovanie

SAJDÁK, Gabriel: Hľadanie nových možností v modelovaní a prognózovaní spoločenských systémov

BENKOVIČ, Peter: K problematike expertných odhadov pri tvorbe prognóz

VAŠKOVIČ, Viliam: Metodologické problémy modelovania štruktúrnych vzťahov a ich využitie v ekonomickej prognóze

RABENSEIFEROVÁ, Mária: Problémy budovania informačného systému pre dlhodobé ekonomické prognózy

Z OBSAHU časopisu Ekonomického ústavu ČSAV**POLITICKÁ EKONOMIE číslo 8/34/1986**

VALENTA, František: Príspevek k rozvoji ekonomickej teórie po XVII. sjezdu KSČ

KŘÍŽEK, Miroslav: K analýze socialistického výrobného spôsobu jako logického systému

ČERMÁK, Milouš: Základní ekonomický rozpor — ekonomické zájmy — chozrasčot

KUTIL, Jaroslav: Meziroděťvové vztahy v zemědělství ČSSR

VAVROUŠEK, Josef: Soubor státních programů technického rozvoje v období 1970—1985

PETRAČEK, Jaroslav: Ronald Reagan a železný trojúhelník

PAVLÍK, Petr: Demoekonomické modely BACHUE

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník 34, 1986, č. 7. — Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Hlavný redaktor Egon Hlavatý, výkonná redaktorka Zora Komínková, redaktorka Katarína Rybanská, tajomníčka redakcie Naďa Proksová, — Vytlačili: Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Ružomberok. — Registračná značka F 7021. — Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS-ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vyba-vuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Celoročné predplatné Kčs 96.—, jednotlivé čísla Kčs 8.—.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1986